



femme
harmone

femme harmone

A női dimenzió

A Kortárs Női Reflexiók Fórumának folyóirata

I. évfolyam 1. szám

2021/Tél



IMPRESSZUM

A női dimenzió

Femme Harmonie

ISSN 2786-3905

Főszerkesztő és felelős kiadó:

Dr. Major Gyöngyi

A Szerkesztőbizottság elnöke:

Dr. J. Újváry Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: *Dr. Józsa György Zoltán*

Korrektor: *Varga Virág*

Szerkesztőbizottság:

Dr. Antalfai Márta, klinikai szakpszichológus, művészetpszichoterapeuta

Birinyi József, UNESCO FIAMP-díjas filmrendező, népzenekutató

Dr. Domokos Tamás, szociológus

Dr. Garaczi Imre, filozófus

Dr. Józsa György Zoltán, irodalomtörténész, műfordító

Dr. Lázárné Balog Edit, Ferenczy Noémi-díjas kárpitművész

Dr. Major Gyöngyi, közgazdász

Dr. Márfai Molnár László, művészetfilozófus, kritikus

Gróf Nádasdy Borbála, író, korábban balettmester, színésznő

Dr. Prokopp Mária, Széchényi-díjas művészettörténész

Dr. Szabó Géza, régész

Sziráky Gábor, balettmester, koreográfus, politológus

Dr. J. Újváry Zsuzsanna, történész

Kreatív menedzser: *Antal Csilla*

Web design: *Juhász Márton*

Webszerkesztő: *Ale Gábor*

Szakmai partnerek

MKT Kultúragazdasági Szakosztály

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány

Szerkesztőség

1114 Budapest, Bosnyák utca 1.

info@femmeharmonie.com

Kiadó

Kortárs Női Reflexiók Fóruma

1138 Budapest, Váci út 165/56.

Tartalom

Szerkesztői köszöntő / Editors' Foreword	4
Tél	
<i>Makovecz Anna: Mártély novemberben</i>	6
Táncművészet	
<i>Sziráky „Nocturne”</i>	8
Irodalom	
<i>Zágorec-Csuka Judit novellái</i>	9
<i>Bíró Tímea: Moldva (részletek)</i>	16
Képző- és iparművészet	
<i>Mészáros Erzsébet: Asszonyok</i>	21
<i>Magyar Kárpitművészek Egyesülete: European Universum</i>	22
<i>Tóbiás Klára szobrászművész</i>	23
Tudomány	
<i>Szabó Géza: A nő ábrázolása a Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján – értelmezési lehetőségek a kaukázusi régészeti és néprajzi párhuzamok, valamint az újabb kutatási eredmények alapján</i>	33
<i>Antalfai Márta: A varázsmesék tündérei és boszorkányai az analitikus pszichológia tükrében</i>	46
<i>Hajnády Zoltán: Szakrális és démonikus nőalakok orosz poétikai kontextusban</i>	64
<i>Keller Péter: A másokért felajánlott élet motívuma Gárdonyi nőalakjaiban</i>	77
<i>T. Ládonyi Emese: Luca-napi hagyományok kortárs használatban</i>	86
<i>Kiss Károly: Jövönk vagy végzetünk? (A mesterséges intelligenciáról)</i>	92
Nőportrék	
<i>Tóth Dávid: „Így jutni a csillagokig” Balázs Júlia, az első magyar csillagász nő élettörténete családi visszaemlékezések alapján</i>	99
Szemle	
<i>Cselényi István Gábor: A Szentlélek Anyai arca (Prokopp Mária)</i>	106
<i>Cristina Simonelli: Eva, la prima donna. Storia e storie (Szabó Miklós)</i>	110
<i>James F. McGrath: What Jesus Learned from Women (Szabó Miklós)</i>	112
<i>J. Újváry Zsuzsanna: „Zrínyi Ilona Szenvedély és hűség”</i>	114
Kerekasztal	
<i>Nők és férfiak a sportban. Kerekasztal-beszélgetés Kovács Saroltával és Faragó Tamással</i>	117
Tehetségek fóruma	
<i>Tanja Rakić metamorfózisa - Beszélgetés Tanja Rakić fiatal képzőművésszel</i>	127
Ismeret-Szerző	
<i>Egy új világ küszöbén? Detre Örssel Major Gyöngyi beszélget a James Webb űrteleszkóp fellövéséről I</i>	128

Szerkesztői köszöntő

Örömmel bocsátom útjára a sokunk lelkes munkája által elkészült első számunkat ezen a jeles dátumon. Koncepciónkhoz, célkitűzéseinkhez híven igyekeztünk korszakhatárra helyezkedni, lévén a világban egyelőre csak fokozódást mutató káoszban szeretnénk kristályosodási pontot képezni. Olyant, ami nem megtagadva a múltat, és nem elmenekülve a jövőtől, megnyugvást és harmóniát jelent, kívül állva befolyási övezeteken.

A káoszt nem tekintjük másnak mint szülés előtti fájdalomnak. Vajúdik a világ, mert az emberi létezés meghatározó több tényező olyan határpontjaihoz értünk, amelyek átlépése a hagyományos értelemben vett túlélést közvetlenül veszélyezteti. Ami eddig volt, nem folytatható, ami jön, soha eddig nem volt. Ebben a helyzetben kézenfekvő az érdekek szélsőséges ütközése, az indulatok kavargása, a sokszor vak átideologizáltság, a szélsőséges hangok fölerősödése.

Mi nem vitázni akarunk. Minthogy általában a világ problémáját a nőiség problémájának látjuk, s a nőiség sajátja nem a konfrontációra törekvés, hanem a befogadás. Mindazonáltal van koncepciónk, s a befogadásunk sem elvtelen, hanem az élet jegyében kell álljon. És a nő nem állhat máshol, csak az élet jegyében.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fokozódó félelmet és szorongást a technika és technológia létmeghatározó tényezővé válása láttán. Mi nem félünk a technológiától, jóllehet illúzióknak tekintünk minden reményt, mely lényegi kérdésekben megoldást valamely technológiához fűz. És egyben felhívánk a figyelmet arra az egyszerű tényre, hogy a nőiségnek az emberiség adatolható történetében különösebb vonzódása általában nem volt a technológiához. Mivel pedig itt legalább az emberiség egyik feléről van szó, méghozzá arról a feléről, amelyik az élet újraterejtésének talapzatát képezi, nehéz lenne elgondolnunk, hogy míg a másik fél váteszként látja a jövőt, mi kétségtelen együgyűségben tévelyegnénk.

Jöjjön hát a technológia is! Íme, e nap csillagállását jelölte a NASA is a korszakalkotónak számító James Webb űrteleszkóp fellövésére legalkalmasabbnak, és mi a következő lapokon egyenesben, hiteles kézből közvetítjük.

A tudomány ettől az eseménytől sokat vár. Ha nem is mindjárt a jövőbe, de a múltba készülnek vele behatolni, és nincs kétségünk a sikerben. Az évmilliárdokkal előbb útra kelt fényből olvassák a kozmosz történetét. Van ebben poézis. – Már ha nem is az adatokban, hanem a jelenségben. Azonban nem híven, hogy bármi fénysugár gazdagabb jelentéssel bírhatna annál az embernél, aki a teleszkóp földi végénél áll, mi megelégszünk azzal, ha az emberben gyönyörködhetünk.

Van az életnek egy dramatikája, ami nem megkerülhető, mert megkerülésével az életet kerülnénk meg. Arra szövetkeztünk, hogy erről a drámáról hírt adjunk. Abban a sokszínűségben, amiképpen a létezésben megnyilvánul, és leképeződik a kultúra különböző területeire. Hitünk szerint az artikuláció minősége a virtualitások közé legalább egy alternatívának emelheti be a valóságot is.

Major Gyöngyi

Editor's Foreword

It is my pleasure to present our first issue, the result of the enthusiastic efforts of many of us on this special day. In line with our concept and goals, we have tried to set foot on the boundary between eras, as we wish to be a crystallising point in the chaos that seems to be increasing in our world. A point that neither denies the past nor escapes from the future, one that brings relief and harmony and is outside of zones of influence.

We consider this chaos as being nothing else but birth delivery pains. The world is in labour as we have arrived at the boundary points of several factors that determine human existence, and overstepping these points directly endangers survival in the traditional sense. What has so far been the case cannot be continued and what is about to come is unprecedented. In this situation an extreme clash of interests, the turbulence of passions and often-blind ideology make a growth of extremist opinions come as a natural consequence.

We do not want to dispute that we see the problem of the world as the problem of womanhood and the nature of womanhood is characterised not by seeking confrontation but by reception. Nevertheless, we do have a concept and our conception is not without principles but should serve and be in the sign of life - and the only sign in which a woman can stand is that of life.

We cannot ignore the increasing fear and anxiety that arises from the perception that technology is becoming a determining factor of existence. We are not afraid of technology, albeit we consider that all hopes that tie the solution to any material issue to technology to an illusion. At the same time, we wish to call attention to the simple fact that, in the written history of humankind, womanhood has never had a strong tie to technology. In this sense we are talking about at least half of humankind, the half that is the foundation of the recreation of life and it would therefore be difficult to see ourselves as being lost in utter ineptitude while the other half see the future as oracles.

Let technology also come! Alas, it is the conjunction of the stars of this day that NASA has identified this day as the most suitable for the launching of the epoch-making James Webb space telescope, and we will give a first-hand account of this launch in our next issue.

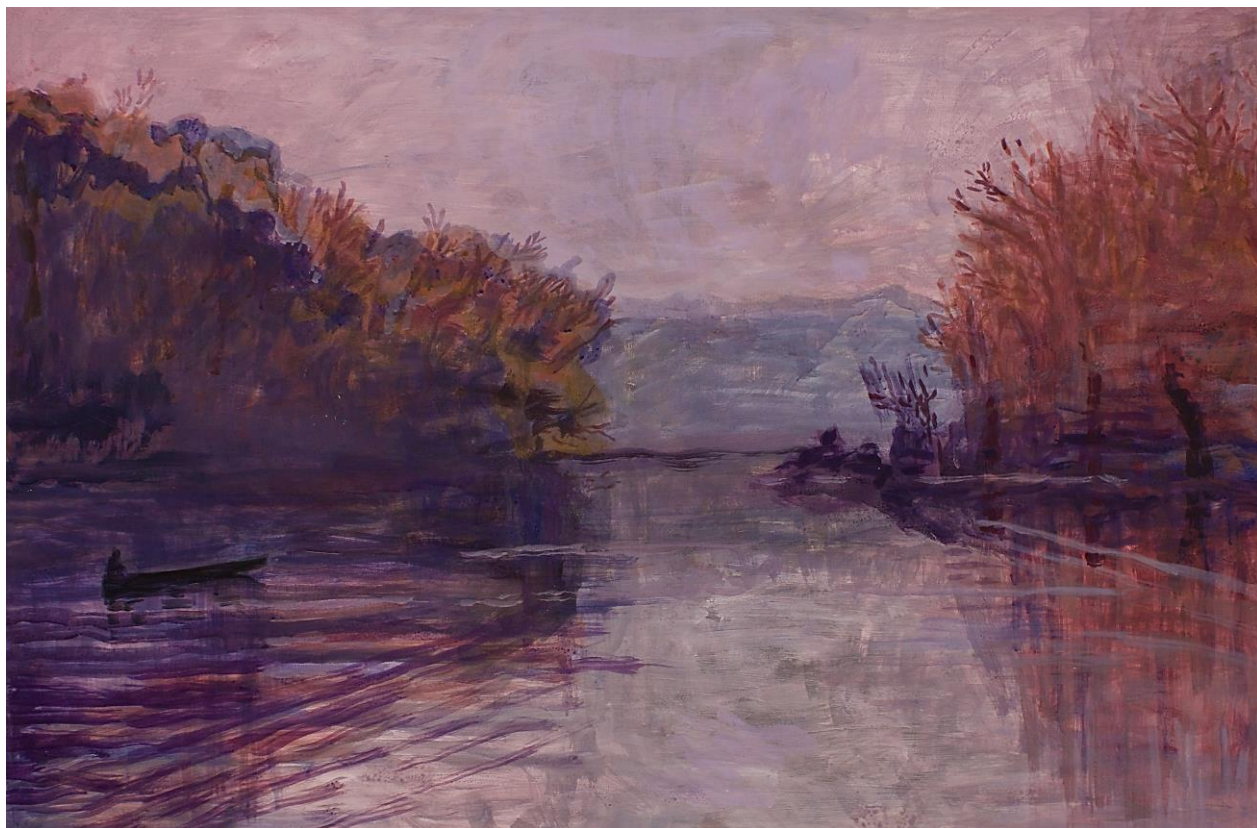
Science expects a lot of from events. If not the future, they wish to enter the past through them with no doubt about their success. The history of the cosmos is read from the light that started billions of years ago. If not in the data then in the phenomenon. However, as we do not believe that any beam of light could have a richer meaning than man who stands at the Earth-end of the telescope, we are satisfied by finding delight in man.

Life has a drama that cannot be bypassed as through that we would bypass life. We have allied to give a report of this drama in the diversity in which is manifested in existence and is articulated in the different areas of culture. We believe that the quality of articulation can place reality among virtualities at least as one alternative.

Gyöngyi Major

Tél

az idő minősége



Makovecz Anna: Mártély novemberben

Makovecz Anna ezt írja az alkotásról:

„... A természet megfigyelésekor megfigyelem a lelkesítő szépségen túl az összefüggéseket, a föld, az ég, az elemek, a sajátosságok, formák és színek, az évszakok körforgását, a Napot, a Holdat, a csillagokat és bolygókat: megtanulom megismerni és elhelyezni ebben ember önmagamat.

A megismerési vágyból és figyelemből születnek ezek a képek, a megfigyelés anyagba formálása a festés.

A szépség és értelmesség, a tudat, hogy egy óriási Rend része vagyok, megtisztelő érzés.”

A festmény és a festő megnyilatkozásának szemlélete teljes összhangban áll mindazzal, aminek szellemében szeretnénk évente négy alkalommal, az évszakokhoz igazodva megjelentetni folyóiratunkat. Nem visszatérés ez a művivé vált világból a természetbe, hiszen soha ki sem szakadtunk belőle. Sőt, lehetetlen kiszakadnunk belőle, mert ha ezt megtennénk, vagy megtehetnénk, ember voltunkat veszítenénk el. A technológiából is csak azt fogadjuk el, ami nem kivesz a természetből, hanem a vele való szervülésünket támogatja. A bőrünkön kell éreznünk a hideget, meleget, esőt, havat, tikkasztó napsütést és a dermesztő fagyot. Mikor minek van ideje. A kozmosz rendjének periodikája a Földön évszakokban, majd nappalokban és éjszakákban végződik,

és ebből a rendből nem vonjuk, nem vonhatjuk ki magunkat. Belső napunk is ebben a rendben kél és nyugszik, s folyóiratunk sem tehet mást, mint ehhez a renchez igazodik.

Makovecz Anna képében még jelen van a lélegzetek lassulása, ahogyan közeledünk a nyugvóponthoz, már készülvén az időre, amikor a sápadó aktivitásból lassan átcsúszunk álmainkba, s a mindent eltakaró hóval, csöndes számadásból kíséreljük meg visszatükrözni fényünket az élet forrása felé.

Táncművészet

Sziráky „Nocturne”



Zene: Frederic Chopin: Nocturne in E-minor, Op. 72 No.1

Előadó: Bogányi Gergely, Kossuth-díjas zongoraművész

Koreográfus és rendező: Sziráky Gábor

Szólisták: Golovyna Yuliya & Radziush Mikalai, Magyar Nemzeti Balett

Operatőr: Gábor András

Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2021

Link: <https://youtu.be/T6PP4GkG6-A>

Irodalom

Gondolatok Zágorec-Csuka Judit írásaihoz

– Figyelem! Csak ínycsekknek!

– Méghozzá jelen esetben az „ínyenc” kifejezést is tessék kissé komplexebben értelmezni, mint általában. Amennyiben valaki csupán irodalmi csemegére számít, az itt nem lesz elég. Zágorec-Csuka Judit írásait mint jelenség, csakis a maguk összetettségében lehetséges értelmezni. Mint forma és tartalom együttese, megjelenítik a problémát, amiről szólnak. Itt és most, történelmi kontextusban, számunkra érvényesek.

Az események útkereszteződéseiben hangulatokat röppent föl, amiről azután eszébe jutnak dolgok. És elkanyarog ide is, oda is, amint az élet szokott. Posztmodern nyomokban szívesen beemel szövegeibe külső paneleket, á'la natur, s elidőz rajtuk. S ebben a kissé szedett-vedett összevisszaságban mégis ráismerünk a szedett-vedett panelekből összerakott mindennapjainkra.

– És a végén kiderül, hogy a sokszor esetleges impressziókat nagyon is következetes tudattalan rendezi.

Zágorec-Csuka Judit írásaiban ott rejtőznek a válaszok a nőmozgalmak felvetéseire, melyek a nőművészetet, a női látásmódot, gondolkozást, világértelmezést megkülönböztették a mindent uraló maskulin kultúrától. Nos, ez a koncepció végül nem került szisztematikus kifejtésre – jóllehet magunk is osztjuk –, hát még megfelelő reprezentációra. Mondhatni – a kultúrát uraló maskulinitás még abban is kifejezésre jut, hogy a bizonyítási kényszertől fűtött női alkotók a maskulinitáshoz igazodásban voltak képesek igazolást nyerni.

Zágorec-Csuka Judit szövegeinek minden megnyilvánulásában ott a nő. Intellektusában láthatók azok a tartalékok, amelyek reményt adhatnak a letisztult, adekvát forma megtalálására is.

(Szerk.)

Zágorec-Csuka Judit

Leomlik-e a mi Babilonunk?

Mint ahogy lenni szokott, a szállodák szűk folyosóján ismeretlenül mentek el egymás mellett a vendégek. Volt, aki köszönt, de akadt olyan is, aki nem. A radenci Radin szállodában is így történt, illetve nem is történt semmi különleges dolog, míg egyszer csak hirtelen megjelent egy kislány a lift előtt, és rám nézett nagy csodálattal és meghatódva.

– Beszélnek magyarul? – kérdezte örömmel tőlem.

– Igen, beszélünk – válaszoltam rögtön, mert mit is mondhattam volna, hiszen a férjemmel mégiscsak magyarul beszélgettünk, amikor kijöttünk a szállodai szobánkból, hogy végre elinduljunk a termálfürdő medencéje felé. A kislány, akinek gyönyörű barna szeme és fekete haja volt, elhallgatott, habár vártam volna az érdeklődését. A lift pedig elindult lefelé.

– Mégis kivel beszélgetsz te magyarul? – kérdeztem tőle kíváncsian.

– Csak a babival, meg a papival, ha náluk vagyok – válaszolta izgatottan.

– Csak velük? – folytattam a beszélgetést.

– Igen, csak velük – erősítette meg a mondanivalóját.

Aztán boldogan elviharzott, mint aki jól végezte dolgát. Estefelé, amikor vacsorára igyekeztem, újra megpillantottam a kislányt, aki ismét örült a találkozásunknak. Megtudtam tőle, hogy Eperke a neve. Könyvedén beszámolt a történekről, találkozásunk titkát elmondta a nagyszüleinek is, akik a mellettem levő szobában voltak elszállásolva. Vacsora után velük is sikerült találkoznom a szálloda egyik belső helyiségében, ahol radenci ásványvizet is lehetett fogyasztani. A nagyszülők kitűnően beszéltek Eperkével magyarul. Érdeklődtek felőlem is, hogy ki vagyok, majd bemutatkoztam, és számukra is ismerős lehettem, hiszen ilyen kis helyen mint a Muravidéken, ismerik egymásta magyarok, még ha felületesen is. Aztán megszólalt Eperke, aki be akart kapcsolódni a beszélgetésébe, a felnőttek társalgásába, de számos szó már csak szlovénul jutott eszébe. Keveréknyelven, magyarul és szlovénül egyszerre szólalt meg, és mondta el a nap eseményeit. Éreztem, hogy a nagyszülőknek ez nem volt éppen kellemes élmény, legalább is a jelenlétemben. Próbáltam feloldani a gondot, megszólaltam:

– Így van ez, ha kevesen vagyunk a Muravidéken; kis közösség vagyunk, minden korosztállyal valami kiveszik a magyar nyelvhasználatból, hiszen egyre több szlovén szó keveredik a magyar közé.

De nemigen nyugtattam meg az asztaltársaságomat. Nem is akartam feszegetni ezt a témát, mert Eperke annyira motivált volt, hogy magyarul beszélgessen velünk. Ekkor felsejlett bennem egy gondolat: mi lesz velem, ha néhány év múlva én is nagymama leszek, és hasonló helyzetbe kerülök, amikor az unokám meglátogat Ljubljánából. Valószínű, megteszek mindent, hogy magyarul beszéljek vele, de ez még távol van tőlem. Ha Isten megadja, talán lesznek unokáim is.

Az asztaltársaságunk lassan feloszlott, elindultunk szobáink felé. Fáradt voltam a fürdéstől, meg mindentől, amire most nem is akartam emlékezni. Boldogan feküdtem le a szállodai szobám ágyára. Megelégedett voltam, hogy ma valakinek tetszettem, egy kislánynak, aki felfigyelt rám, amikor magyarul szólaltam meg. Kivételes nap volt, kivételes helyen, kivételes személyekkel. Eperke is őszinte volt hozzám, egy ismeretlennel, akiben felfedezett valamit, a muravidéki magyar nyelvet. Aznap éjjel álmaimban még visszatértem a kislányhoz, akinek megfogtam a kezét, mintha valahova el szerettem volna vezetni, de már integettek a távolból. Úgy éreztem, hogy nincsen sok időm, hiszen el kell hagynom ezt a muravidéki földet, a szülőföldemet, s vele mindent, ami ide kötött. Aztán lemerültem, befedett a sötétség. Majd arra gondoltam, hogy Eperkének sem lesz sok lehetősége magyarul beszélgetni, és magányosan járja majd az útját a Muravidéken. Előre is sajnáltam őt és magamat is. Majd a fiaimra gondoltam, akik megígérték nekem egy érettségi bankett díszvacsorája alkalmával, amikor a családom együtt volt, hogy nem adják fel a magyar nyelvet, és megtanítyák a még meg nem született gyermekeiket is magyarul. Akkor is egy szálloda dísztermében ültünk, hasonló asztaltársaságban, egymás közt.

Hirtelen felébredtem, s kimentem a szálloda teraszára, majd felhívtam telefonon a múlt esti baráti társaságunkból Józsefet, hogy küldje le Erikát a teraszra, s igyunk meg együtt egy kávé. Közben, amíg vártam rájuk, láttam, hogy Eperke a nagyszüleivel együtt kilépett a szálloda főbejáratán, azt követően elvesztek a tömegben, hiszen kijelentkeztek a szállodából, mi pedig maradtunk még egy napig. Szomorú voltam. Az ég is beborult, cseperegni kezdett az eső, aznap elmaradt a fürdés. Aztán feltettem önmagamnak a nyugtalanító kérdést:

– Valójában mi veszélyezteti nyelvünket? A technikai változás? Az identitás megváltozása, vagy váltás? Az elfogyás? A gyerekek vonzalma az internet és az okostelefonok iránt?

Nem kaptam rá megnyugtató választ. Majd újra feltettem önmagamnak a következő kérdést:

– Mit tehetünk ebben a helyzetben? Kötődünk a hagyományainkhoz? Kérjük az Istent, mint spirituális erőt, hogy segítsen? Kellene egy átfogó magyar nyelvújítás a Muravidéken?

Megnyugodtam, közben megittam egy kávé a szálloda halljában, és arra lettem figyelmes, hogy magamra maradtam. Már nem volt senki, akit magyarul szólíthattam volna meg, és Eperke is elment. Így megszólítottam újra önmagamat:

– Tudjad, hogy a magyar identitásokból a Muravidéken multikulturalitás lett ebben a száz évben. Ez nemcsak az itt élők akarata szerint történt, hanem az együttélésből fakadt; ezt a sorsuk hozta, sodorta elének, no meg a kényszerhelyzetünk vagy mindkettő. Az elszakadás gyötrelme már elmúlt, és egyébként sem lehet örökké fájdalmasan cipelni a múltat. Az életet élni kell tovább. A nyelvi erózió meghozhatja a nyelvcsere is, ezért a nyelvműveléshez, amely nemzeti folyamat, erős személyiségek szükségesek, akik átlátják és megértik ezt a folyamatot, de tenni is akarnak érte valamit. De ezt pozitívan akarják megtenni. Hogyan? A szívükön keresztül, nemcsak az értelmük által. Féltve az értékeket és megőrizve a magyar nyelvet. Mert mi lesz itt ötven év múlva? Lebutított magyar nyelv? Keveréknyelvűség? Vagy csendes elnémulás? Ki tudja? Nem vagyok jó. Minden népnek és nemzeti kisebbségnek megvan a maga végzete. Egyetlen dolgunk van, hogy sorsot kovácsoljunk a megmaradt és átörökölt muravidéki magyar nyelvünk-ből. Rólunk van szó, a mi hagyatékunkról. És ehhez mégiscsak hűségnek kell lennünk!

Hirtelen elszégyelltem magamat, mert annyi mindent feladtam és elszalasztottam ezen a téren, de oly sok mindent tettem is, vagy tenni akartam. Annyi minden fájdalmasan érintett. Az erős babiloni torony is leomlott a kezdetek kezdetén és más világ lett. A nyelvek összekeveredtek, hogy ne értsük meg egymást. Ez volna a mi Babilonunk? Pedig én meg akartam fogni a radenci szálloda liftjében Eperke kezét.

Csak félig sikerült, mert közben kiszálltunk, és mindenki ment a maga útján. Előtte még az élet, én pedig már az alkonyatomba léptem. Mit is mondhattam volna neki? Talán majd egyszer megérti, hogy mit akartam akkor mondani neki? Valószínű, hogy a lift volt a hibás, amelyből olyan gyorsan ki kellett szállnunk. Pedig én ezt a világot magyarul vettem a birtokomba, itt a Muravidéken, Szlovéniában. Ebből a muravidéki liftből kell majd egyszer végleg kiszállnom.

Zágorec-Csuka Judit

A cseresznyefa

Mintha örökösen élne, évszázadokon át, több emberéletet túlélve, úgy állt magányosan a cseresznyefa a Lendvahegy déli lejtőjén. Valahol sem a hegy csúcsán, de a völgyben sem, ég és föld között. Magányosan állt egy szőlőparcella határterületén, valahol a mezsgyén. Egyre jobban terebélyesedett, lassan terjeszkedett, tágította ki az életterét. Levelein keresztül árasztotta az oxigént. Hasznosnak tűnt, hiszen mások is belőle éltek. Nemcsak oxigénhez juttatta az embereket, de terméséből is jóllakhattak. Finom cseresznyéjét a gyerekek többször is megdézsmálták. Tavasszal ágai virágot bontottak, nyárfelé kezdett gyümölcsöt hozni, ősszel koronájába bújtak el a seregélyek és néha, ha a vándormadarak átutazóban voltak, megpihentek a gallyain. Télen árván figyelte a hópelyhek szállingózását és a gyerekek szánkózását – lefelé a völgybe. A telek mindig kegyetlenek voltak, mert senki sem járt arrafelé, és jeges páncéllá fagyott a törzse. A tavaszt szerette, mert akkor szerelembe is esett, hiszen virágbontáskor a fürge szél elfújta egy-egy spóráját egymásik fára. Mindez elővigyázatosan és véletlenszerűen történt. A lendvahegyi cseresznyefa boldognak mondhatta magát.

Évek elteltével egyre nehezebben lélegzett, egyre több korom rakódott le a törzsébe és a gallyai belsejébe. Lassan veszítette az erejét, száradtak el a gallyai, nem hozott annyi termést, mint régen. A szüretelők, ha rátekintettek, már nem dicsérték a lombját és a koronáját, hanem fontolgatták, hogy még meddig bírja? Mitévők legyenek vele? Tűrjék meg a szőlősorok közt, míg teljesen elszárad, vagy vágják ki, hogy ne szenvedjen így évekig. A végső döntést senki sem akarta meghozni. De egy téli napon a favágók fogták magukat és kivágták a cseresznyefát, összevágták tűzifának, reménykedve abban, hogy majd jól befűthetnek vele otthon, mert itt fent a domboldalon már haszontalan. Eldöntötték. A cseresznyefa tűzifaként lassan elégett a kályhák mélyén. Aztán már senki sem gondolt rá. Füstje is elszállt a kék égbolt felé, valahova messze felfelé a felhők felé, az örökkévalóságba, vagy a semmibe. Nem tudni, hogy Isten birodalmában van, vagy az univerzum szippantotta be. Ő mégis lát bennünket, s gondolkozik azon is, hogy mikor szülessen le újra. De csak gondolkozik, mert megszületni sem könnyű dolog. Az éteri lelkét nem háborgatja senki, és senki sem használja ki. Ő mindent lát és mindent ural, olyan, mint az Isten, láthatatlan.

Zágorec-Csuka Judit

Halál a Grand Hotelban

Heléna már útközben Ljubljana felé rosszul érezte magát a 34 fokos hőségben, de nem panaszkodott a férjének, hiszen végre valahára mégiscsak Portorožba tartottak, Szlovénia legszebb üdülőhelyére. Mivel eddig sosem üdültek ebben a tengerparti városban, az asszony azt gondolta, hogy érdekes lesz ez a velencei stílusban épült, a helyiek vendégszeretetéről híres szlovén tengerparti város, ahol belekóstolhat a szlovén konyha ételeibe. Úszhatnak a férjével együtt a kristálytiszta Adriai-tengerben, akár kirándulhatnak is és biciklizhetnek a parton. Amikor megérkeztek a Grand Hotel elé, nagy volt a nyüzsgés, a turisták ellepték a bejáratot és hosszú sorban álltak a regisztrációs pultnál. Délidő volt. A forróság az emberek bőre alá is behatolt a pórusokon keresztül. Heléna lelkét is elöntötte valamiféle kellemetlen forróság. A szíve környékén is ezt érezte. Olyan volt, mintha egy roppant követ raktak volna a szívére, amely lassan teljesen agyonnyomja. Ahogy álldogált a hotel halljában, kitekintett az üvegajtón és egy kellemes öbölben megpillantotta Portorož széles strandját. Arra gondolt, hogy a hely egészében rendkívül jótékony tengerparti klímával és gyógyítási hagyománnyal rendelkezik, és ha berendezkednek a hotelszobájukban, akkor elmúlik a kellemetlen érzése is a mellkasában. Vakító kék volt a tenger, és várt rá a pálmafás strand.

Este lefekvéskor, amikor elnyújtózott az ágyában, még érezte, hogy nem múlt el a nyomás a mellkasában, de nem szólt a férjének, aki gyorsan elaludt a hosszú utazás terheitől és megpróbáltatásaitól. Heléna abban reménykedett, hogy reggel, amikor felébred, elmúlnak a szívproblémái és visszatér a jó hangulata is. De reggeli után már nehezen kelt fel a székéről, és ahogy elindult a 326-os szobája felé, egyre nehezebben lépkedett. Kint a homokos strandon sem tudott úgy helyezkedni a nyugágyon, hogy ne érezte volna azt a furcsa nyomást a mellkasában.

– Mi történik velem? Mi ez? Ilyen még nem volt! – mondogatta öntudatlanul magában; férje észre sem vette a megjegyzéseit. A forró naptól pedig csak be kellett menekülnie a sós tengerbe. A tenger lehűtötte, de úszni már nem mert, hiszen attól félt, hogy a mellkasába visszatér a fájdalom. Az esti séta közben már nehezen lépkedett a portoroži sétálóutcán, pedig a klubok és a vendéglők teraszáról áradt a táncdal és diszkózene. Csillagos volt az éjszaka is. Távolban hullámozott a tenger, el lehetett látni egészen Piránig, a tengerpart egyik legszebb történelmi városáig. Heléna tekintete a távolba meredt. Gondolatban Velence utcáin járt, ahova harmincéves házassági évfordulójukat megünnepelendő szeretett volna újra eljutni.

– Meg kell halnom? Miért éppen most? Itt a szlovén tengerparton? Pedig minden másképpen is történhetne – gondolta, s sétált tovább a promenádon férjébe karolva, mintha semmi sem történt volna. A férje is lelassított, Helénához igazítva a lépteit. Talán sejtette, hogy valami még sincsen rendben vele. Amikor a Grand Hotelben a szobájukba értek, Heléna lepihent az ágyra, férje tévézni kezdett. Nem ment le vacsorázni, magára maradt a szobában, lehunyta a szemeit, s mély álomba merült. Azt álmodta, hogy találkozott az idősebb fiával Ljubljánában, akinek el szeretne volna mondani, hogy hamarosan meghal szívinfarktusban, de amikor megpillantotta, nem mondta el, mert boldognak tűnt a barátnője mellett, aki komoly fiatal kutató a Ljubljana Egyetem Kémiai és Kémiai Technológiai Karán, most írja a doktori értekezését. Miért is rontaná el a kedvüket? Rettenetesen boldog volt, hogy valaki a családjából mégis

tudóssá válik a tehetsége és munkája által. Idő kérdése. Nem lesz semmi baj, de már nem mehet el a menyé doktori védésére, sem az esküvőjükre. Jó lett volna látnia mindkettőt. Kristóf biztos rendes férj lesz, hiszen mindig is jó fiú volt. Mindig. Aztán hazafelé álmodott, kisebbik fiát látta, ahogy horgászik a Ledavában, s ahogy mobiltelefonon a barátait egy italra hívja a Pubba, miközben önfeledten nevetgélnek. Aztán megállapodott egy pillanatra a tekintete Budapesten, Zsuzsanna lakásában, ahogy kiül az erkélyre és elszív egy cigarettát, majd feltekint a Citadellára, s közben kérdezősködik, mint mindig, ha nála járt. Aztán felötlött benne, hogy Nikola Tesla is egy hotelszobában halt meg egyedül, elhagyatottan, barátok nélkül, átverve, becsapva, pedig egy lángelme volt, a 20. század technikai zsenije. Sajnálta őt. Aztán szüleit látta, amint készítik a karácsonyfát, amikor kislány volt és közeledett az ünnep, és megleste őket. Már gyermekkorában is kíváncsi természetű volt, nem szabadott volna belépnie a szobába, lehet, hogy boldogabb lehetett volna, ha azt gondolja, hogy Jézuska hozza a karácsonyfát. És... És... Kellett volna még idő, hogy elbúcsúzzon néhány embertől, azonban álmában összekuszálódtak a gondolatai. Aztán Tunéziában voltak a férjével Hammametben, nászúton, rózsaszirmokat hintettek az ágyukra a takarítónők. A virágoknak kellemes volt az illatuk, akkor a kezdetekkor. Aztán elindultak tevékkel egy sivatagikörútra... Gondtalanul, teli vágyakkal, élményekkel... A Földközi-tenger kékségéből egyenesen a forró sivatagba. Jó, hogy ilyen is volt, hogy lehessen rá emlékezni. Most pedig itt haldoklik a portorozi Grand Hotel 326-os steril szobájában. Mégsem kellene elrontani ezt a hosszú körutat...

– Ennyi volt, ha Isten így akarta, így legyen, legyen az akarata szerint... – kimondta, és álmában is érezte, hogy a férje már mellette alszik és semmit sem ért az egészszől. Megfogta a kezét. Megnyugodott.

– Egyedül születünk, egyedül kell meghalnunk... Az örökérvényű igazságok sem segítenek, csak el kellene fogadni őket – jutott eszébe még ez a gondolat is.

Reggel nem ébredt fel. Úgy halt meg, ahogy élt. Csendben és nyomtalanul.

A létezés mélységei

Bíró Tímeáról nehéz megszólalni ebben a tudatosan, következetesen és szívós kitartással drámátlanított jelenben. Amikor már a tetőcserepekről is eső helyett Hollywood émelvítő valóságpótléka csepeg alá, íme, kiderül, hogy mégis van valóság. Bíró Tímea nem kiskanállal adagolja. S nem is úgy éles, mint a penge, hanem mint a fejszecsapások. Nem a természetlen szüzek mintájára, a jog talaján keresi a dráma elkerülésének lehetőségeit, hanem behatol a drámába, még hozzá különleges nyelvi erővel. Hatalmas nagyító alatt boncolgatja a születés-halál-szeretet-áldozat összefüggéseit. Botrányos ez a nyíltság. Botrányos, hogy nem fedi PC a vért. Egyenesen teszi ki az asztalra azt, amit még lesütött szemű prostituáltak szemérme is takar. – És hát mit tegyünk? – Ebből vagyunk.

A megélt dráma – íme, a posztmodernen túl is az egyetlen, ami érvényes. A gondolatok áramlásának ritmusa, a képzettársítások feszültsége egyedülálló tisztasággal mutatja fel a női drámában azt, ami élet: dekonstruálhatatlanul.

(Szerk.)

Bíró Tímea

Részletek a *Moldva* című (készülő) kisregényből

Anyám homok

Anyám homok a parton. Hagyja, hogy a lábunkat belesüllyesszük az elfáradt testébe. Nézzük, ahogy a porszemcsékbe beleköhög a szél, és anyám egyre védtelenebb, ereje sokfelé ágazik, kiszolgáltatja magát a levegőnek. Megnyálazom az ujjam, hogy rátapadjon, hogy ne vegye el őt tőlem senki. A nevét elmossa a víz, újraírom. Még egyszer, még egyszer. Most följebb, anyám teste végtelen, szöktetem a kék elől. A lábujjaim között hordozom apró részecskéit, beleírok a testébe. Mint amikor emberéletében a hátára, hogy találja ki, most mit írtam. Ráültettem a csigolyáira a betűket, ő meg arcával a párnában. Sose fulladt meg. Anyám bírta a szorítást, satuölelésben élt. Két méterrel odébb gyerekek törik szanaszét a testét, homokvárat építenek anyámból. Ordítva kergetem el őket, felrúgom a bástyát, anyám vizes sejtjei összetapadnak a szégyentől. Jön már a kék. A hullámok kitérítik szájukat, csillapíthatatlan az éhség. A dagály részeg férfiként hatalmasodik fölé.

Anyám vérfolt

Anyám vérfolt a padlón. Néha megszáradt, néha friss, néha az alvadás folyamatában. A hajópadló szomjasan issza magába a neki járó részt. Anyám tompán védekezik, feltartja a kezeit és könyörög, de egy nyíláson mindig utat tör magának a vér. Van, hogy nincs ereje feltakarítani maga után. Lefekszem a földre és felnyalogatom a vérét, nálam van a legnagyobb biztonságban. Anyám sós, és marja a nyelvemet.

Anyám varázsló

Anyám varázsló. A legnagyobb éhínség idején is megteríti az asztalt. A markából fényes gyümölcsök hullanak a tenyerembe, infúzióként vezeti a szervezetbe a vitamint. Addig kenegeti és érlelgeti a napon a halántékomon levő sebet, amíg az végleg el nem tűnik. A hasamat bekeni kacsaszírral, majd rajta pihenteti a kezét, amíg enyhülni nem kezdenek a menstruációs görcsök. Befonja a hajamat, amibe később beleszeretnek a férfiak. Színeket hoz a kórházba, elviszi a lázamat, fényárban és ecetszagban úsztatja a házat.

Anyám egy vagon

Anyám egy rozsdás vagon. Ennyi évesen, gyerekekkel, kitágult pórusú bőrrel nem kell. Nem akasztják mozdony mögé, nem kapcsolódnak rá. Nincs hangja, nincs füstje. Észre se veszik a férfiak, a magánya beleolvad a környezetbe, észrevétlenül terül el a síneken. Néha egy-két éjszakára meghúzzák magukat benne az alkoholisták, az elváltak, az otthonukat keresők, vagy azok, akik egyszerűen csak csaptak egy görbe éjszakát. Mire beindul a forgalom a piros, tülkölő, maguk után füstfodrokat eregető vonatokkal, már csak az eltaposott cigaretta-csikkek jelzik, hogy éjszaka valaki a vagonban járt. Anyám rozsdás érfalain újabb réteg nikotinmáz.

Anyám tagadás

Anyám elfertőződött tagadás. Nem akart gyereket a férfiaktól, és túl sokáig volt a testében a spirál. A napok sodrásában észrevétlenül rácsavarodott a szervekre, a baktériumok pedig beágyazódtak a szövetekbe. Anyám alatt vértócsa, fejében bolyongó szédülés, eldőlt, mint egy félbehasított fa, a kanál fémes hidege kortyolja a levegőt. Anyám dobálja magát a kórházi ágyon, a mentő szirénahangja belehasít a délutánba. Felveri a csecsemők álmát, akiket nem akartak egy spirállal elválasztani az élettől. Anyám élet-halál közt lebeg, műtőruhába bújt orvosok érte küzdenek.

Anyám a biztos pont

Megyünk az utcán, és elmegy az áram. Mintha földet lapátolnának ránk. Előre és oldalra tapogatózom, nem tudom, anyámat hol érte utol a sötétség. A lábam alatt a jeges út, mintha csak erre várt volna, észrevétlenül ki akar siklani alólam. A dagadó feketeség előnti a szembogarát, öblös vakság borítja rám magát. Szólongatjuk egymást, anyám belógatja a hangját az éjszakába, hogy bekapaszkodjak, és együtt meneteljünk az idegenné vált utcán. Ahogy megszorítom a kezét, megszűnik a kiábrándulás. Moldova. Hallom az ismerős kürtöket, és csak utána villannak fel a fények. Hirtelen, mint amikor bekapcsoljuk a karácsonyfán az égősort. Szerettem volna azt hinni, hogy csak nekünk szól, és ez valójában az angyalok zenéje, de ettől sokkal hétköznapiabb volt a jelenet. Egy ablak alatt haladtunk el, amikor szénfekete lett minden, és ahogy megjött az áram, a szobában újra életre kelt a dallam. Felkelt a mi holdunk, mindent beragyogott az elektromos áram, és mondom anyámnak, hogy új tájak felé kéne sietnünk, mint a folyónak, de elengedi a kezem, hogy magabiztosan haladjunk előre a megszokásban.

Anyám egy orvos

Az orvosi titoktartás miatt nem szól a betegségéről, diszkréten kezeli. Besötétített szobában tapogatja magát, leleplezi a csomót, körkörösén simogatja. Elnevezi. Érzi, hogy egy ideig vele lesz. Felnevelni azt

nem, nem szeretné. A munkaidő végén minden nap megköszöni neki, hogy nem nőtt nagyobbra, nem foglal el több területet. Ha a munkatársak kiborítják, halk hangon csitítgatja a csomót, hogy ne izgassa magát, maradjon nyugton. Éjszaka néha felébreszti a félelem, és leragasztja, hogy megakadályozza a növekedést, viszont ekkor meg azért nem tud aludni, mert attól tart, a csomó még jobban beágyazódik a szövetekbe. Másnap karikás szemekkel keresi a gyógymódot az interneten. Bírja a vért, a tűt, de azt nem tudja, hogy fogja elmondani a rossz hírt a hozzátartozóknak.

Anyám a túlélés

Lóptuk a völgyből a meleget, hogy ne fagyjunk meg reggelre. Nem magunkért, a másikért nem adtuk fel. Titkoltuk, hogy egyikünknek sincs kedve élni. Ahogy megemelte a fák egymáshoz feszülő testét, a mell alatt feljajdult a heg, és feljajdult ő is. A műtét piros féknyomot hagyott maga után. Nyikorgó becsapódott ajtókként haladtunk a ködben. Feléleszteni a kemencét, rideg végtagokkal kergetőzni a tátongó űrben. Nem tudjuk jóllakatni a szegénységet. Huzatban szürkülnek a petefészkek. Gyilkoltuk az akácfákat, a hóhullásban néztük a kéményből felszakadó utolsó sóhajaikat. Alvás helyett a magasba ugráltunk, hogy füstté váljunk, vagy felkapjon minket egy semmibe szálló angyal. Úgy képzeltem, majd végigsikítom az utat. Nézzük egymást, miként szakadunk el, lassan belemosódunk a kékbe. Mindent elfelejték. Visszanéztek. Elfelejték.

Anyám egy utcai lámpa

Még soha nem cseréltek benne égőt. Még soha nem láttam pislákolni, pedig a fáradsága elviselhetetlenül feszíti a testét. Átvirrasztja az éjszakákat, egy másodpercre sem hunyja le a szemét. Nyáron muslincák veszik körül, körkörös repüléssel szívják magukba a fényét, de a forrás kiapadhatatlan. Nem akar többet látni attól, ami a látóterébe kerül. Télen dolgozik a legtöbbit, korábban ébred, és később hunyja le a szemét. Akkor sír, amikor elered az eső, hogy ne lássam meg a könnyeit.

Anyám a holnapteremtő

Kezek és lábak. Kezek és lábak. Hogy kié, azt már nem is láttam a súlyos álmoságban. Anyám fürge mozgása és a csirke halott teste szinte egyé vált. Az izzadt és áporodott szag hintázott a műhelyben, ránehezedett a tüdőre. Anyám éjjel kettőkor elküldött aludni, és amíg én álmodtam, ő döglött állatokat belezett a holnapjainkért.

Anyám a szökevény

Bekötötte a szemem, ne lássam, hogy elszalad. Kioldotta a cipőfűzőmet. Úgy futott el, mintha üldöz-nék, én meg sötétedésig ott álltam a kukoricaföldön, és vártam, hogy hazavigyen. Biztos ott felejtett, hazamentem. A házban semmi fény. Anyám megtiltotta a szentjánosbogaraknak, hogy repüljenek. Nem tudtam, hogy pontosan minek lett vége. Tücskök ciripeltek az ürességben. Anyám nem jött haza a napfelkeltével. Nézttem, hogy mihez kezdek én ezzel a nagy házzal. Túlzás hozzám ennyi ajtó és ablak, hiszen csak egy kell, hogy kimenjek és elszaladjak, egy kell, hogy kinyissam, és kiugorjak.

Anyám a vérszegény

Rémülten vallottam be, hogy foltos a bugyim, anyám pedig attól a pillanattól kezdve több órán keresztül ünnepelt. Képtelenségnek tartottam, hogy lehet örülni annak, hogy vér folyik ki belőlem, egyre kevesebb leszek, belecsgok a pamutbugyiba, ha nem figyelek oda, akkor leszivárgok a csempére. Nő lettem, ilyesmit mondott, meg hogy egyszer majd unokája lesz tőlem. A kezembe nyomott egy csomag szárnyasbetétet, neki már nincs rá szüksége. Anyámban nincs több vér, így képzeltem, miközben a körömvirágkrém lassan rászáradt a hasamra, hogy enyhítse a görcsöket.

Anyám egy másodperc

Az egyikben van, a másikban nincs.

Ajtót nyit rájuk a félelem. Paplan alól kilógó végtagok hordozzák a távoli géneket. Sovány térdkalácsokban megköt a szégyen. A lyukas tenyerek koravén üressége szétterül a sötétben. Rémálmok dobálják az apró testeket, a félresikerült történeteket, becsúszott életeket. Cukros teák indiai tengere a fémcsészékben, lassan elmosza a holnapokra kiszorított állami összegeket. Átjárható petevezetékeket végigjárt gazdátlan kincsek, menekülni kell tőletek, a kulcscontra hajtott fejetektől, a nyakszirt köré font karjaitoktól, a szívtől, ami a tagadás ellenére mégis dobog bennetek. Életben maradt hajléktalan döntések, vállalhatatlan felelőségek. Szépen mondták, hogy nem akarnak titeket. Nem fogadtatok szót, mégis éltek, mégis van nevetek, mégis akartok egyszer gyereket. Ha eljött az idő, levágjátok magatokról a családfa elkorcsosult, idegenné vált ágait, amik kitakarták az eget. Elkezdtek nőni, és nem fúj belétek árkokat a szél, lehullik nyakatokról a kötél. Egy ideig még végigkísérnek a nincsek, nincsnincsnincs a négyzeten, a papír követeli, hogy legyen. Megakad az ügyintézés, néhányan lesütik a szemüket. Egy hosszú vonal a helyére. Egy hosszú vonal apákanyák helyére, nyelsz. Az átvirrasztott éjszakák egyikén valaki megkérdezi, hogy kerülsz ide a szoba sötét közepére, az ágyban a helyed. Kibillenti alólad a könyökeidet, hogy engedd hátra őket, és akkor kizuhannak belőled. Reggel úgy ébredsz, hogy nem gyalogoltál álmodban a földeken, hanem átaludtad az éjszakát. Ledőltek a bocsánatkérések tornyai benned. Nincs miért elnézést kérned, neked nincs.

Képző- és Iparművészet

Mészáros Erzsébet kárpitművész



Mészáros Erzsébet: Asszonyok (1984. Leszött gobelin gyapjú terve.
A gobelin mérete 196 cm x 197cm a művész tulajdona)

Mészáros Erzsébet a Magyar Kárpitművészek Egyesületének tagjaként több monumentális kárpit közös alkotásában is részt vett. Itt egy tematikánkhoz illeszkedő munkáját mutatjuk be. A kárpit az előállítási technológia kötöttségei miatt főként nagy méretekben, nagyobb távolságú rálátást engedve, falikárpitként érvényesül. Ez ma a többi művészeti vagy iparművészeti ághoz képest úgy az alkotási folyamatban, mint a funkcionális alkalmazásban korlátokat szab, eredetileg viszont éppen e célból, vagyis a kiváltságos osztályok lakó-, illetve nyilvános tereinek pompáját volt hivatva emelni a falak látványos díszítésével.

A kárpitok ma is manufaktúrában készülnek, hagyományos anyagok felhasználásával, következőképpen még kivételesebb esemény, ha valamely terv megrendelésre kerül, mint a múltban volt.

Magyar Kárpitművészek Egyesülete: European Universum



European Universum kárpit, 2020–2021

A Magyar Kárpitművészek Egyesületének alkotása

A Magyar Kárpitművészek Egyesülete a Külgazdasági és Külügyminisztérium megbízásából 2021-ben készítette el az Európa Tanács számára az European Universum című kárpitot. Az alkotás készítésében 21 kárpitművész vett részt. A kárpit mérete 310 cm x 224 cm.

Tóbiás Klára szobrászművész

TÓBIÁS KLÁRA szegedi szobrászművészt 2000-ig elsősorban tűzzománcművészként ismertük. A művészcsaládból származó alkotót alapos felkészültség és egyéni hangvétele jellemzi. Az 1980-as években Bartók művei – egyebek mellett a *Cantata profana*, *A kékszakállú herceg vára*, *A fából faragott királyfi*, *A csodálatos mandarin*, *A medvetánc* – nyomán készített tűzzománcképeket, majd a *Kalevala* ihlette meg. A művésznő a magyar monda- és mesevilág szakavatott megjelenítője. A szkíta, avar és hun művészet elemeiből, valamint az ősmagyar motívumokból merít. Tűzzománcképein, később pedig szobrain ugyanaz a látásmód fedezhető fel.

„Magamat a magyar művészet, egyetemes értelemben véve pedig az emberarcú művészet jegyében köteleztem el. Olyan szerencsés vagyok, hogy álmaimat a világ legszebb és egyik legidőtállóbb anyagába, tűzzománcba zárhatom. (...) Semmi mást nem akarok, csak ezeket az üzeneteket és népem szavát követni” – vallotta Tóbiás Klára. Mindazonáltal csak a rendszerváltáskor kezdett el bronzba öntött köztéri szobrokat alkotni. Ahogyan megfogalmazta: „Korábban, a ránk erőltetett rendszerben nem volt köztéri szoborba kívánckozó gondolatom.”

Első köztéri szobrát 1989. december 12-én avatta fel Gyulai Endre püspök úr a röszei templom kertjében. Ez a négy méter magas kompozíció, az *Emberiség keresztje* – az országban elsőként létrehozott II. világháborús emlékmű – úgy ábrázolja a megfeszített embert, hogy az összeolvad a kereszttel, majd a kopjafába futó fagyökerek átszövik a testet.

Tóbiás Klárát 2015-ben munkásságáért Magyar Arany Érdemkeresztrel tüntették ki.

A Magyar Millennium Kormánybiztos Hivatalának támogatásával valósította meg Szeged egyik főterén a felállított oroszlános díszkútját 2000-ben. Ezzel méltóképpen emlékezik meg első királyunk koronázásának ezeréves évfordulójáról. Az ivókút szimbolikájában az egységet és az uralmat jelképező országalmát a szárnyas oroszlánok emelik a magasba; mindezek a magyar államiság Szent István óta élő, eleven jelképei. Úgy véltük, hogy a művésznő ezzel a kompozíciójával elérte művészetének csúcsát, de nem, azt még magasabbra emelte további alkotásokkal. Méltán neves a bronzba öntött ötnegyedes nagyságú *Szent István király lovasszobra* Kisteleken (2010), amely mind mondandójában, mind részleteiben is gyönyörűen kidolgozott alkotás vagy a *Szent Erzsébet* (2007). Ám mindezek között is különösen kiemelkedik két bronzszobra; a 2006-ban Szegeden, a Dóm mellett, valamint Pápán, az Erzsébet ligetben helyet kapott *Magyar Pieta 1956* és a 2015 decemberében, Ásotthalmon felállított *Hírhozó angyal*. Mindkét szobor a magyar forradalomnak és szabadságharcnak állít megrendítően szép emléket; a *Magyar Pieta* Szűz Mária alakját idézi, ölében azonban nem a halott Krisztust, hanem a lyukas zászlót tartja, míg a *Hírhozó angyal* Márai Sándor híres versét idézi: „Angyal, vidd meg a hírt az égből, mindig új élet lesz a vérből.”

Várjuk a művésznő további, égbeemelő alkotásait!

J. Újváry Zsuzsanna

Tóbiás Klára szobrászművész alkotásai



Oroszlános (Millenniumi) kút, Szeged (Fotó: Tóbiás Klára)



II. világháborús emlékmű (Emberiség keresztje), Röske (Fotó: Szűcs Gábor)



Szent István lovasszobra, Kistelek (Fotó: Szűcs Gábor)



Magyar Pieta 1956, Szeged (Fotó: Szűcs Gábor)



Magyar Pieta 1956, Szeged (Fotó: Tóbiás Klára)



Hírhozó angyal, Ásotthalom (Fotó: Szűcs Gábor)

Szent Erzsébet most is segít...



Szent Erzsébet, Kistelek (Fotó: Szűcs Gábor)

Sokan nem is gondolnak arra, hogy mi magyarok, milyen gazdagok vagyunk.... Árpád-házi királyainknak nemcsak csodás kincseik voltak, hiszen a Szentföldre keresztshadjáratot is vezettek – az már akkor is nagyon sok pénzbe került –, hanem lányukat mesés hozománnyal adták férjhez Európa-szerte. A királylányok szépek, műveltek és igen gazdagok voltak, a velük kötött házasság politikai és diplomáciai értelemben is nagyon sokat jelentett a másik fél számára. Így egész Európát behálózták az Árpád-házi királylányokkal történt házasságok. Talán elsőként Juditot, Géza fejedelem és Sarolta elsőszülött gyermekét kell említenünk, aki Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem, később Gavril Radomir bolgár trónörökös felesége lett. Szent László királyunk legidősebb leánya Lea Jaroszlav kijevi herceg hitvese lett, míg Szent Piroska (Eiréné/Iréné) bizánci császárné, II. (Komnénosz) János bizánci császár hitveseként örvendezett nagy megbecsülésnek és életszentségnek. A felsorolást hosszasan folytathatnám, ám most inkább a szentség hírében álló, az egyház által boldoggá vagy szentté avatott királylányokat említek.

A sort Szent István feleségével, Boldog Gizellával kellene kezdeni, ám ő nem az Árpád-házból való. Így a felsorolást Skóciai Szent Margittal nyitjuk, akinek édesanyja Szent István királyunk lánya vagy húga (?), Ágota volt, és édesapja, Száműzött Edvárd, a trónbitorló király elől a Magyar Királyságban talált menedéket és feleséget. Kislányuk, Margit a Mecseknádasd melletti Réka várában született. A család visszatért Angliába, ám Hódító Vilmostal szemben alul maradt, így az özvegyen maradt Ágota és a gyermekek Skóciába menekültek. A több nyelven beszélő, művelt Margit 1069-ben feleségül ment a hírhedten kegyetlen III. Malcolm skót királyhoz, akit egész környezetével együtt megváltoztatott, megtérített, megszelídített. Margit lánya, Matild, Hódító Vilmos utódának feleségeként az angol királyok ősanyja.

II. (Vak) Béla király leányát, Boldog Emlékű Zsófiát már két éves korában, kb. 1138-ban eljegyezték Lotár német császár fiával, de óriási hozományát felélték, és egy politikai fordulat következtében elűzték az udvarból. Zsófia belenyugodván sorsába, ekkor lépett az admonti bencés kolostorba.

A kronológikus sorrend szerint Árpád-házi Szent Erzsébet következik, és nála meg is állunk egy mai történettel. Ünnepe, november 19-ét is nemrég tartottuk.

II. András király és Merániai Gertrúd leánykáját, Erzsébetet – a kor szokásának megfelelően, és miként fent olvashattuk, Boldog Emlékű Zsófiát is – már egészen kicsi gyermekkorában, négyévesen, 1211-ben eljegyezték, és leendő otthonába, a türingiai herceg udvarába vitték. Óriási hozományát – a kincsek között ezüst fürdőkád is volt – 13 társzeker szállította Wartburg várába. A kiszemelt vőlegény ugyan meghalt, de mivel a hercegi udvar már előre elköltötte a kislány hozományát, és azt nem tudták volna visszafizetni, ezért Erzsébetet a kisebbik fiúhoz, Lajoshoz adták. A nászból híresen boldog házasság kerekedett ki; ha Erzsébetnek a szegények iránti szolgálata nem vált volna nyilvánvalóvá, akkor a szerelem és a boldog házasság védőszentje lenne.

Erzsébet életszentsége már gyermekkorában megnyilvánult – gondoljunk csak a korai (?) rózsacsodára –, de házasságuk idején is történtek vele csodák, így a híres, angyalok által hozott ruhaöltözet vagy a lepársjelenet. Erzsébet már az első gyermekük megszületése után menhelyet létesített árva gyermekek számára, és amikor fiatalon megözvegyült, teljesen feladta világi életét. Minden vagyonát szétosztotta, isptályokat létesített, ahol maga szőtt, font, betegeket ápolt, szegény asszonyok szülésénél segédkezett; ezért Erzsébet a szülő nők védőszentje is. Elhagyta Wartburg várát, és bár II. Frigyes német-római császár

feleségül kérte, ő nemet mondott, és belépett Assisi Szent Ferenc harmadrendjébe. Élete a sok nélkülözés és munka közepette hamar elfogyott. Halálakor (1231. november 17.) a madarak édesdeden énekeltek, hogy megkönnyítsék Isten kedves szolgálóleányának átköltözését az Örök Hazába.

Sírja körül – a szentté avatási per aktáinak tanúsága szerint – nem egészen öt hónap után jelentkezett az első csodás gyógyulás, majd azután több is következett. Ezért szentté avatása példátlan gyorsasággal, 1235-ben megtörtént. Oltárra emeléskor a német-római császár mezítláb járult koporsója elé, és fejéről a császári koronát leemelve Erzsébetre helyezte a következő szavakkal: „Ha életedben nem fogadtad el a koronát, fogadd el most, halálodban!”

Erzsébet példáját lánya, unokanővérei és rokonai – Árpád-házi (Prágai) Szent Ágnes, Árpád-házi Szent Margit, a távolabbi Árpád-házi királylányok, Árpád-házi Boldog Jolán, Árpád-házi Szent Kinga, Árpád-házi Boldog Erzsébet özvegy, Árpád-házi Boldog Erzsébet szűz, Portugáliai Szent Erzsébet – és más királylányok, hercegkisasszonyok és egyéb státuszú nők is követték Európa-szerte; sorra épültek a Szent Erzsébet-kórházak, kolostorok, templomok, kápolnák, és Erzsébet halála után nyíltak meg az első beginaudvarok is Flandriában.

Szent Erzsébet tisztelete azóta is töretlen. Tóbiás Klára szegedi szobrásznő Szent Erzsébet szobrát 2007-ben avatták a Csongrád-Csanád megyei Kisteleken, a Szent István plébániatemplom melletti kis téren, ahová sokan járnak megpihenni, olvasni, elmélkedni. A helybeliek elmondása szerint az emberek nagyon szeretik a szobrot.

A művésznő a női alakot leghíresebb csodája, a rózsacsoda közepette ábrázolta. A királylány törékeny alakja kissé felénk hajol, bal kezével a mellén lévő keresztre mutat, jobb kezében felhajtott köténye sarkát fogja, amelyben a cipők – azért, hogy Isten ne hagyja hazugságban szolgálóleányát – télvíz idején (!) rózsákká változtak.

Jobb kezénél az egyik éppen rózsává változó cipónál egy kis hajlat van, ahová – lássatok csodát! – az arra járók pénzt dugnak bele. Aki teheti ad, aki viszont rászorul, elveszi... Erre a „csodára” a polgármesteri hivatal dolgozói hívták fel a művésznő figyelmét, aki többször is ugyanezt tapasztalta. A „csoda” azóta is működik: a szegényeknek nem kell kéregetni – egy kis segítségre tehetnek szert anélkül, hogy emberi méltóságukon csorba esnék. Szent Erzsébet most is segít....

J. Újváry Zsuzsanna

Tudomány

[DOI: 10.55344/andfh.2101033](https://doi.org/10.55344/andfh.2101033)

Szabó Géza

A nő ábrázolása a Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján - Értelmezési lehetőségek a kaukázusi régészeti és néprajzi párhuzamok, valamint az újabb kutatási eredmények alapján

A honfoglalás kori régészeti leletek között egészen kivételesnek számít a nő ábrázolása. Mindössze a Nagyszentmiklósi kincs 2. és 7. korszójának oldalán látható nő egy ragadozó madár karmai között. Az újabb kutatási eredmények alapján minden korábbinál hangsúlyosabban merül fel az a lehetőség, hogy a Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján látható nő ábrázolása kivételes személyt és pillanatot, az Árpád-ház ősanját (Emesét?) jeleníti meg, az eredetmondának megfelelően a sassal való násza közben.

*

A honfoglalás kori régészeti leletek között noha gyakran és változatos formában jelennek meg a női princípiumra vonatkozó utalások,¹ mégis egészen kivételesnek számít magának a nőnek az ábrázolása. Mindössze egyetlen leletegyüttesben, a Nagyszentmiklósi kincs 2. és 7. korszójának oldalán látható nő egy ragadozó madár karmai között. Azonban a 23 aranyedényből álló, közel 10 kg súlyú kincslelet 1799-es megtalálása óta a kutatás még a legalapvetőbb kérdésekben – a készítés és használat idejét, korát, a történeti háttérét és az ábrázolások értelmezésében – sem jutott egységes álláspontra. A Nagyszentmiklósi kincs keletkezéséről és népességéről hagyományosan három elképzelés merült fel:

- a) 7–8. századi késő avar ötvösremek,²
- b) 9. századi bolgár aranylelet,³
- c) honfoglalás kori magyar, 10–11. századi fejedelmi készlet.⁴

László Gyula a kezdetektől meglévő, látszólag nehezen feloldható véleménykülönbségeket azzal a megjegyzéssel hidalta át, hogy a késői avar fémművesség és a honfoglalás kori magyarok poncolt-domborított ötvössége, valamint a bolgár fémművesség felé mutató szoros kapcsolatok alapján az edények nem egyik vagy másik nép környezetében készültek, hanem mindhároméban.⁵



A Nagyszentmiklósi kincs
(Fotó: Kunsthistorisches Museum Wien)

Az utóbbi évek újabb kutatási eredményei is sorra azt erősítik meg, hogy a Nagyszentmiklósi kincs tárgyai, azok kapcsolatrendszere egyre kevésbé szűkíthető le egyetlen időszakra, kultúrára, népre. Az ezredforduló után Budapesten *A nagyszentmiklósi kincs – Az avarok aranya*⁶ című kiállítás egyértelmű álláspontja, a 7–8. századi keltezés, a késő avar kori ötvösremekként való meghatározás⁷ ellen egyre több érv szól. A hazai kutatásban különösen a rovásfeliratok tanulmányozása,⁸ a nemzetközi porondon pedig a leletek alapos archaeometriai vizsgálata⁹ és a többnyire annak folyamatához, eredményeihez szorosan kapcsolódó tanulmányok hoztak teljesen új, esetenként meglepő eredményeket.¹⁰ A továbbiakban számolni kell azzal, hogy a különböző időszakokban készített, egyenként is eltérő módon formálódó, részben utólag felvitt díszítések adják a széles körből (keleti, bizánci, bolgár, alpi területekről akár ajándékként, rablással, a magyar kalandozások során kolostorok kifosztásával stb.) összegyűjtött Nagyszentmiklósi kincseknek sehol másutt nem tapasztalható és megismételhetetlen egyediségét, az egyes tárgyaknak, elemeknek az Uraltól, Irántól, Kaukázustól kezdve Bizáncon, Itálián, az Alpokon át Angliáig követhető párhuzamai ellenére is.¹¹

Az újabb adatok és megfigyelések arra is rávilágítanak, hogy visszakanyarodva a magyar kutatásban László Gyula, Vékony Gábor által már korábban feltételezett keltezéséhez,¹² megalapozottan lehet számolni a kincs 9. századnál nem korábbi elrejtésével, írás- és nyelvtörténeti érvek alapján¹³ az aranyedények akár 10–11. századi használatával is. Így pedig a 2. és 7. korszak oldalán látható női ábrázolás joggal sorolható a honfoglalás kor emlékei közé. Azonban ebből még nem következik az, hogy ezek az ábrázolások nemcsak a korszak, hanem a közvetlenül a honfoglalóink ízlését, gondolatvilágát is tükrözik. A 6. korszak olvasható négy nyelvű szövegben szereplő, valamint az alán *dan* „víz” szó azonban ismételten felhívja a figyelmet a korabeli női viseletünk jellegzetes kellékei, az áttört hajfonatok esetében Fodor István által kimutatott, a 8–9. századi észak-kaukázusi alán és a szaltovói műveltséggel való szoros kapcsolatokra.¹⁴ Az iráni nyelvű és kultúrájú népek közé tartozó alánok kaukázusi utódainál, az oszéteknél a bronzkortól szinte változatlan formában megőrzött szokások mutattak rá arra, hogy számos esetben egy olyan kulturális kontinuitás figyelhető meg, amely évezredek át szinte változatlan formában rögzítette a társadalmi rend, a hitvilág jelképeit. Az adott földrajzi térségben hosszú időn át hasonló dinamikával zajló, a történeti folyamatokat is tükröző ábrázolásokban megfogalmazott, évezredek át kicsiszolódott, finomodott üzenetek egészen apró részletei is széles körben egyértelműen értelmezhető jelentéseket hordoztak és hordoznak

a mai napig.¹⁵ Ez a környezet egy régész számára egyben egy időutazás, egy új világ, egy teljesen más gondolkodásmód megismerésével¹⁶ egyben lehetőséget ad a régi dolgaink más szemléletű megközelítésére, adott esetben a Nagyszentmiklósi kincs 2. és 7. korszóján látható nőalakok kulturális háttérének, lehetséges jelentésének, üzenetének jobb megvilágításához, pontosításához is.



Az ősanya és a sas nászának jelenete a 2. korszón
(Fotó: Kunsthistorisches Museum Wien)



A 7. korszó
(Fotó: Kunsthistorisches Museum Wien)

Hampel József a 2. és a 7. korszó medallionjának leírásánál is a ragadozó madár karmai között még mindkét oldalon egyértelműen női ábrázolást említ.¹⁷ Azonban a későbbiekben a bolgár Nikola Mavrodinov már úgy értelmezte a jeleneteket, hogy a 2. korszón egy nő palmettával eteti a madarat, a 7. korszó oldalán pedig egy izmos hasú férfi itatja egy tálból a ragadozót.¹⁸ Az ábrázolások értelmezéséhez széles körből hozott antik példákat is bevont vizsgálatának körébe, a 7. korszó medallionja kapcsán tanulmányozta például az indiai mitológiából Visnu isten járművét, a sasfejű, embertestű lényt, Garuda alakját is, ugyanakkor a jelenetet a Zeusz által sas képében elrabolt, Ganümedészhez kötötte.¹⁹ Értékelésének ezt a részét aztán többen lényegében kritika nélkül átvették még az utóbbi évtizedekben is.²⁰

Újabban Nikolay Markov a Nagyszentmiklósi kincs két korszóján látható ábrázolások értelmezésére az iráni kultúrkör mítoszain belül talált meggyőzően logikus magyarázatokat.²¹ A bolgár szerző ugyan együtt beszélt a 2. és 7. korszóról, azonban valójában inkább csak a 7. korszó ábrázolásait elemezte részletesebben. Ő élesen bírálta és elutasította mind a tárgyak Kárpát-medencei avar készítését, mind pedig a dunai proto-bulgár eredetet, valamint a Ganümedész elrablásáról szóló mítosszal való összekapcsolást is.²² A 2. korszó esetében lényegében az Avesztából és a zoroasztriánus vallásokból ismert Anahita, a vizek ősi indoiráni istennőjével kapcsolatos, Kamilla Vasziljevna Trever által már 1937-ben leírt²³ magyarázathoz kanyarodott vissza. A korszókon látható személyek közül szerinte a lángoló koronás fő Takhmurasz, aki a gonosz Ahrimán legyőzése után azon lovagolt („vadászcsoport”), a páncélos vitéz („győztes fejedelem”) az Uladot foglyul ejtő Rusztem, aki Raksh lovának nyerge mögé Arshlang fejét akasztotta.²⁴ Ugyancsak a perzsa mítoszokat őrző Sahnáme sorait idézi Szám sah kitagadott fia, Zál kapcsán is, akit száműzetésében az Alburz hegység szikláinak között egy nőtény oroszlán szoptatott, amíg Szimurg el nem ragadta táplálékul a fiókaiknak, akik azonban nem ették meg, hanem vérrel itatták, s így hatalmas vitéz lett belőle. Ebben az összefüggésben szerinte értelmezhetők az olyan részletek is, mint az emberi test meztelensége, a madár felé nyújtott edényben a szóma (haoma), az isteni halhatatlanság itala és a démonok, valamint a boszorkányok legyőzését segítő barszuma ág is.²⁵ (Azonban meg kell jegyezni, ez a magyarázat azt is feltételezi, hogy a 7. edény mindkét oldalán látható emberi lény neme férfi.) A 7. korszó nyakán lévő növényt²⁶ az életet adó, gyógyító, hatalmas Gaokerena fával azonosította, amelynek gyümölcse a halhatatlanság elixírjét tartalmazta. Ez a fontos jelkép továbbtört a kereszténységben és az iszlámban is. A fa elpusztítására a gonosz békaként a gyökerek közé fészkelte, a korszó nyakán ez magyarázná a béka ábrázolását és aránytalanul nagy méretét, a rá vadászó gém pedig a rossz felett győzedelmeskedő jó megtestesítője.²⁷ A kutató szerint a korszók ábrázolásain a perzsa mítoszokban, a zoroasztriánus jelképrendszerben jól követhető jegyek alapján a tűzimádást valló, ősi iráni népek kulturális hagyományai tükröződnek. Ugyanakkor a 2. korszón látható szarvas és griff jelenetének nem találta konkrét párhuzamát a zoroasztriánus jelképek között, ezért csak általánosságban kötötte a jó és a gonosz harcának gondolatához.²⁸ Más megközelítésben ez azt is jelenti, hogy amíg nézőpontja szerint a 7. korszó szinte minden apró részletig magyarázható az Avesztából vagy a Sahnáméból a késő szaszanida fémművesség jelképeivel, addig a 2. korszón az egyik jelenet egyáltalán nem kapcsolható oda. Érdekes a két aranyedényen lévő ragadozó madár jelenetét részleteiben külön is összehasonlítani. Teljesen hasonló a sas minden mozdulata, még a felső káváján karéjos csőr részlete is. Ugyancsak azonos a feltekintő, feltett kezeit széttáró, csípőjében félig elforduló, emberi lény is. (Annak jelzésére használom az emberi lény kifejezést, hogy az esetleges eltérések szempontjából most a nemiség kérdése lényegtelen, annak vizsgálata majd a következő lépés lesz.) A sas felé felnyújtott kezében a 2. korszón mindkét oldalon egy leveles, náduszos indájú ág van, hasonló növényből, mint amilyen a korszó nyakán is látható. A 7. korszón lévő személy pedig mindkét oldalon az edény füle felé

forduló madár csőréhez az egyik kezében phialét tart, a másikban meg egy dúslevelű ágat. Az ábrázolásokon az azonos szerkezet megőrzésére a két oldalon a tárgyakat tartó jobb-bal kezet felcserélték. Az ág levélzete azonos a többi jelenetet is körbeölelő növényével, de nem hasonlítható a korszó nyakán látható, feltehetően Gaokerena fáéhoz.²⁹ A két ábrázolás között alig van különbség, azonban a 7. korszón a madár csőréhez tartott phiale a másikhöz képest mindenképpen már egy további elemet jelent. Az is világosan látható, hogy a látszólag hasonló jelenet ellenére a kompozíció teljessége érdekében a phiale helyett is magasba tartott náduszos indájú ág ugyanakkor már egy olyan különbséget is takar, amely már egy másik, nemcsak általánosságban, hanem pontosan megfogalmazott, a helyi közösség számára jól és egyértelműen érthető üzenetet közvetített. Ebből a szempontból viszont már lényeges elem az emberi lények neve is. A 2. korszónál a mellek ábrázolása alapján ez nem kérdéses. A 7. korszónál elsősorban a redőzött has ábrázolása alapján merült fel, hogy az esetleg férfira utalna. Érdekes azonban megnézni például Mavrodinovnak a nemi meghatározáshoz és a Ganümüdésszel való azonosításhoz kapcsolódó ábráit, amelyeken jól látható, hogy a korszón lefelé lógó redők helyett az izmos hason az izomkötegek jellemzően felfelé ívelnek³⁰ – erről egyébként a természetben is bárki meggyőződhet. Mindez arra mutat, hogy a korszókon a sas ölében tartott személy mindegyik esetben nő volt, és a jelenet értelmezésének lehetőségeit is ebben az irányban kell és érdemes is keresni. Természetesen ez azt is jelenti, hogy a Nikolay Markov által felvetett lehetőségek közül a korszókon látható sast sem lehet a Zált elragadó Szimurggal azonosítani,³¹ sokkal valószínűbb a vizek ősi indoiráni istennőjével, Anahitával kapcsolatos feltételezése a 7. korszó kapcsán is.³² Ez utóbbit támasztja alá az is, hogy a mezopotámiai szövegben a mindenható Innin éneke szerint

„A madárnak, bizony, megadom, ami méltó hozzá, Anzunak, bizony, megadom, ami méltó hozzá: asszonyát kedvesen megölelem, Anzu asszonyát, Anzu gyermekét dús lakomához ültetem. S mert hát An az árpaföldek úrnőjét a hegyvidékről idehozta...”³³

Az ég urát jelképező sas és az árpaföldek úrnőjének összekapcsolódása jelezheti a 7. korszón a madár csőréhez tartott phiale lehetséges tartalmát, az áldozatok bemutatásánál bőven folyó szent sört és a főzéséhez használt náduszos indájú növényt, a komlót is.³⁴

A korszókon látható ábrázolások irodalmának áttekintése mellett vizsgáljuk meg azt a környezetet is, amelybe a 6. korszón lévő alán nyelvű felirat³⁵ és a honfoglalás kori női viselet legszebb elemei, a hajfonatkorongok párhuzamai³⁶ egyaránt mutatnak: a Kaukázusban lakó, alán utódok, a hagyományaikat, szokásaikat a bronzkor óta szívósan őrző oszétek világát is. A kaukázusi hagyományokon felnevelkedett ember szempontjából például a 2. és 7. korszón látható ragadozó madár értelmezéséhez álljon itt az a történet, amely jól tükrözi, hogy mit tartanak a sasról még ma is az oszét nők, és amely meggyőződés szerint a Nagyszentmiklósi kincs tárgyai mellett számos honfoglalás kori leletünk üzenetének megértéséhez is hozzásegít bennünket. Róza Tandelova és Galina Dzsizdsojeva osztotta meg velem az ironoknak és digoroknak³⁷ azt a természetismeretüket tükröző történetét, ahogyan a kaukázusi hegyek nagy testű ragadozó madara, a szirti sas egy életre társat választ magának. Amikor eljön a párválasztás ideje, akkor a tojó letör egy gallyat egy fáról vagy bokorról, a csőrébe veszi, és nagy magasságba emelkedik vele, majd körözni kezd. A hímek odagyűlnek és körbeveszik a tojót, aki leejti az ágat, és figyelni, hogy melyik sas kapja el és hozza fel neki újból és újból, majd adja neki vissza óvatosan a csőrébe. Ezt sokszor megismétlik, amíg a tojó teljesen biztos lehet abban, hogy a hím a ledobott ágat elkapja és vissza tudja vinni, a

nászukra csak azután kerülhet sor. A nagy testű szirti sas fiókái sokáig tehetetlenek, csak lassan érnek meg a repülésre, ezért a pár fészket magas, megközelíthetetlen sziklafalakra építi. A nagyméretű, ágakból, gallyakból rakott fészket saját tollazatukból kitépett pihékkel bélelik a hideg ellen. A kiköltött tojásokból előbújó esetlen fiókákat a puha, meleg fészkekben a szülők a testükkel védik, takargatják az esőtől, a tűző naptól, vizet, ételt visznek nekik egészen addig, amíg meg nem erősödnek, ki nem nő a szárny- és farktolluk is. Akkor a hím a fészek szélére ül és szárnyaival verni, csépelni kezdi azt, hogy az összes toll kiessen belőle és csak a kemény ágkeret maradjon meg. A fiókák a kényelmetlenné vált fészkekben megszeppenve figyelik, hogy anyjuk ezúttal a fészektől pár méterre leül az etetésükre hozott hallal, és elkezdi enni a zsákmányt. Az egyre éhesebb és türelmetlenebb fiókák kiabálnak, rikácsolnak, követelik az ételt, nem értik, mi történik, miért olyan kényelmetlen és huzatos a fészek, miért nem kapják a megszokott módon a csőrükbe az húsdarabokat. Korábban még soha nem végzett dolgot kell tenniük: ahhoz, hogy anyjukhoz és a táplálékhoz jussanak, kénytelenek kiugrani a fészekből. Nehéz, erőtlen testük még ügyetlen ahhoz, hogy elérjenek az anyáig, így a magas sziklafalról a mélybe zuhannak. Az apjuk azonban utánuk repül, és zuhanás közben elkapja őket, fiókáit visszaviszi a fészkekbe. Továbbra sem kapnak enni, ezért kezdődik minden előlről, újból és újból, amíg egyszer csak kitárt szárnyukon siklani kezdenek, és többé már nem kőként zuhannak, hanem repülnek, a táplálékkal egyre messzebb és messzebb leülő anyjukhoz tudnak menni, és aztán megismerik a távoli halászó helyeket is, készülnek az önálló életre.



A rakamazi hajfonatkorong
(Fotó: Szabó Géza)

A nem véletlenül a nők körében népszerű, reális elemekre épülő párválasztási tantörténetnek a régészet oldaláról több szempontból is szintén nagyon fontos üzenete van. Ahogyan Nikolay Markov meggyőzően logikus magyarázatokat talált a Nagyszentmiklósi kincs 7. korszóján látható ábrázolások értelmezésére az iráni kultúrkör mítoszain belül, a kaukázusi szokások, hagyományok értelmében a fenti elbeszélés alapján is a konkrét esetben végképp elvethető a görög kultúrkörhöz kötődő Ganümedész-legenda felőli megközelítés.³⁸ Továbbá a 2. korszó esetében a sas és az ölében ábrázolt nő a kaukázusi sasok viselkedése alapján teljes egészében értelmezhető a párválasztás, nász jeleneteként – amit két dolog is megerősít: a

sas csőre felé nyújtott náduszos ág, valamint a rakamazi hajfonatkorong hasonló jelenete is.³⁹ Ott azonban még direkter és realiztikusabb, a kaukázusi tantörténetet még jobban tükröző a jelenet megfogalmazása: rakamazi korongon a sas a csőrében náduszos, palmetta leveles indát tart, a karmai között pedig két fiókáját fogja. A 2. és 7. korszón félrevezető módon általánosan „égberagadási jelenet”-nek nevezett ábrázolást ha tartalmi elemeire és az ismertetett természeti-néprajzi párhuzamokra is figyelemmel vagyunk, akkor teljesen világos, hogy nászjelenetről,⁴⁰ a termékenységről van szó mindkét esetben, amelynek célja az utódok nemzése. Erre egyik jó és legteljesebb példa a permi, Bolsaja Anyikova lelőhelyen talált, 6–7. századra keltezhető, feltehetően kelet-iráni készítésű tál, ahol a sas és a nő mellett a két „vadász”, azaz utód is látható.⁴¹ A gyökereiben a bronzkorig visszanyúló és széles körben elterjedt jelenet változatain jól látható, hogy az ábrázolásokon a sas nemcsak nőt ölelhet át karmaival, hanem agancsos szarvastehenet, az ősanját jelképező csodaszarvast is foghat, mint például az altaji szkíta aranyleleten⁴² vagy a szaszanida edényeken.⁴³ A termékenység ábrázolásának ez a módja szervesen kapcsolja a kincs reliefjeit a kaukázusi és a sztyeppei, szaszanida leletekhez ugyanúgy, mint a honfoglalás kori viseleti tárgyakhoz. Ebbe a sorba tartozik a 8. csésze utólag ráforrasztott⁴⁴ fülén látható nagymacska és „szent fa” ókori eredetű, bőséget, termékenységet jelentő ábrázolása,⁴⁵ amely szintén közel áll a honfoglalók női hajfonatkorongjain látható hasonló jelenetek képi és tartalmi világához.

A Nagyszentmiklósi kincsleletben a 2. és 7. korszónál a fenék egyaránt enyhén homorú kiképzése eltér a másik öt tárgy gyűrűszerűen kialakított aljától.⁴⁶ A két korszó díszítése között a hasonló témájú ábrázolások ellenére is jól megfigyelhető formai eltérések vannak. Ilyen például a 7. korszó esetében az értelmezés szerint két fa (szőlő) közötti jelenet⁴⁷ is, ahol hiányoznak a szaszanida művészetben gyakori szőlőfürtös indákra, hálókra utaló részletek.⁴⁸ Az indás növényeknek automatikusan a szőlővel, borral való összekapcsolása a kutatásban egy általános toposz, amely teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az áldozati ital – és így az ábrázolt növény is – kulturálisan meghatározott, az egyes népek életmódjára, hagyományaira jellemző, évezredekken át jól követhető szál.⁴⁹ Pedig esetünkben is fontos, hogy miért lehet a Nagyszentmiklósi kincs számos edényén a sajátos szerkesztésű, a honfoglalás kori leleteinkéhez hasonló palmetta, a felirata szerint egy időben biztosan a sör tárolására szolgáló palack (6. korszó) mellett a 2. korszón is szőlőfürtök nélküli, náduszos indájú növényre, a komlóra mutató ábrázolás. Az, hogy a nő a párzásra utaló ággént éppen komlóindát nyújt a sasnak, következhet egyszerűen a kompozícióból is (éppen ez van mellette), ám valószínűbb a jóval bővebb jelentés a növény égi eredetére, a szent sörről való utalás. A rakamazi és a jánosszállási korongok ragadozó madarának szájában lévő indadarab ugyancsak egyértelműen utal a komlózott sört feltaláló oszét ősanja, Satana égi növényére valamint az azzal készült szent áldozati itallra is – és mint a sas párválasztása mutatja, a nászra. Mindezek a formai hasonlóságok mellett olyan szoros tartalmi, jelentésbeli egyezéseket mutatnak a honfoglalás kori ötvöstargyaink ábrázolásai és a Nagyszentmiklósi kincs egyes elemei között, amelyek egyértelművé teszik a kettő közötti kapcsolatot. Egyúttal pedig fel is hívják a figyelmet arra a mára szinte teljesen feledésbe merült tényre is, hogy a honfoglalóknak a sör fontos itala volt, olyannyira, hogy Európában egyedülálló módon még az Árpád-korban is törvények biztosították a jobbágyok jogát az árpaföldjük művelésére, a sör szabad főzésére. A sörfőzés általánosságát jól mutatja az a szokás, amely szerint Szent Márton napján a pannonhalmi apátság kiterjedt birtokainak minden falva egy vödör sört ajándékozott a kolostornak. Sőt, Budán még a 17. században is sört főzött és mért minden telkes polgár, a főzés *aranyos* szabadságuk jelképe volt.⁵⁰

A 2. és 7. korszónak a kincslelet korszóin belül is legszorosabb, a késő szaszanida fémművesség és kulturális hagyományok felé mutató szálai (készítéstechnika, ábrázolások fő vonásai), ugyanakkor a részletekben egyértelműen megfigyelhető eltérések ugyanannak a folyamatnak a késői tükröződései, amelyet már a Koban-kultúra közvetítő szerepénél is megfigyeltünk.⁵¹ A látszólag hasonló jelentésű ábrázolások részletein, a 2. korszón a Gaokerena fát a késő szaszanida jelképrendszert pontosan ismerő és nemcsak másolására, de megújítására, átfogalmazására (minőségi meghaladására) is képes ötvös a helyi hagyományok alapján a komló indáival helyettesítette.⁵² A 6. korszó alán nyelvű rovásfelirata azt erősíti, hogy az iráni népcsoportokon belül az oszéték *Nart-eposzában*⁵³ is látható jelentősége, a szent sör főzése és védő, bajelhárító szerepe miatt a Kaukázus környékén lehetett az a szűkebb, de határozott helyi jegyekkel rendelkező hagyományrendszer, amelynek jellegzetességei a Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján látható nőalak jelenetének egyedi megfogalmazását adták. Ugyanebben a körben jól értelmezhető a honfoglalás kori fémművességünk számos kedvelt díszítőeleme is, mint például a rakamazi hajfonatkorongpáron a csőrében náduszos indát, karmaiban fiókait tartó sas képe, vagy a tarsolylemezeken, szabványon látható hálós szerkesztésű, jegyeiben a komlóra, jelentésében a védő, bajelhárító szerepre utaló indadíszek is.⁵⁴

A Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján látható nőalak jelenete a természeti előképek alapján arra is felhívja a figyelmet, hogy – a kutatásban általánosan elterjedt véleményekkel szemben – a sokkal gondosabb kivitelezésű 2. korszó nem lehet előképe a hetediknek,⁵⁵ csak fordítva: a szaszanida hagyományok elemeit szélesebb körben tartalmazó 7. korszó lehetett a minta a 2. jelenetsora elkészítéséhez.⁵⁶ Az alaptestben és a díszítésben is szemmel láthatóan is eltérő stílusú 2. és 7. számú kancsó hátterének kialakításához teljesen hasonló, könnyecsepp alakú poncok használta⁵⁷ önmagában is arra mutat, hogy a két tárgy egy időben volt az ötvös kezében, ami lehetővé tette az előkép használatát. Az újabb archaometriai vizsgálatok eredményei arra mutatnak, hogy az ötvös legalább a leletek egy részénél a korábban készített aranyedények felületét dolgozta át, egységesítette az utólagos díszítésekkel. Ebbe a sorba tartozik a 2. korszó is, amelyen a nőalakját a honfoglalás kori leletek között szokatlan kivételként a maga teljességében és ráadásul meztelenül ábrázolta. A korabeli viseletben a nőiségre utaló, finoman, de mégis pontosan és mindenki által egyértelműen érthető módon megfogalmazott jelképek⁵⁸ mellett ez a feltűnő és az általánostól való jelentős eltérés mindenképpen magyarázatra szorul. Nyilvánvalóan az ötvös a nagy értékű edényeket a társadalmi elit felső rétegébe tartozó megrendelő igényére, annak ízlésének megfelelően alakította át. A kincsleletben a tárgyak több mint kétharmadánál jól láthatóan törekedtek arra, hogy az edényeket párba lehessen állítani (3–4., 2–7. korszók, 9–10., 20–21. csészék, 11–12. poharak, 13–14. ivócsanakok, 15–16. nyeles tálkák, 22–23. kelyhek). A 2. korszó átalakítását is ez az igény indíthatta el, viszont minden arra mutat, hogy a mintául választott 7. korszó jelenetsorát már a megrendelő kívánságának megfelelően átértelmezett, pontosított, új tartalommal és jelentéssel töltötte meg a mester. Ennek értelmezése a sas párválasztására utaló kaukázusi természeti, néprajzi, régészeti előképek, a honfoglalás kori női viselet, Nikolay Markov újabb kutatásai alapján is kizárható Ganümedész elrablásával való kapcsolat ugyanakkor Anahita, a vizek indoiráni istennőjéhez való kötődés alapján mindenképpen a párválasztás, nász témakörén belül kereshető. Már László Gyula is felhívta a figyelmet arra, hogy maga a nő és a sas násza széles körben, a szaszanida edényeken, permi bronzokon át a burját és magyar néphagyományig egyaránt elterjedt motívum.⁵⁹ Azonban a konkrét esetben a kivételes értékű kincs, a kivételes megfogalmazású ábrázolás alapján felmerül, hogy maga a bemutatott jelenet is egy hasonlóan kivételes eseményt örökített meg. Az Árpád-ház még a középkorban is szívósan továbbélő eredetmondái⁶⁰ között Álmos születésénél jelenik meg a nő és a sas násza, ahogyan Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában olvasható: Emese gyermekét

„(...) csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt.”⁶¹

Figyelembe véve az uralkodócsalád hagyományai is, az újabb kutatási eredmények alapján összességében minden korábbinál hangsúlyosabban merül fel az a lehetőség, hogy a Nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján látható nő ábrázolása kivételes személyt és pillanatot, az Árpád-ház ősanját jeleníti meg, az eredetmondának megfelelően a sassal való násza közben.

Az, hogy ki lehetett a megrendelő, kinek álhatott érdekében egy ilyen, akár politikai célzatú reprezentáció, arra nehéz egyértelmű választ adni, bár a lelőhely környezete és a történeti háttér ismeretében ma már elég jól leszűkíthető a kör. Mind az írás- és nyelvtörténeti adatok,⁶² mind Vékony Gábor olvasatai a 10. edény rovásírásáról, illetve azon véleménye, hogy a csésze Ajtony megkereszteléséhez köthető,⁶³ arra mutat, hogy a Nagyszentmiklósi kincs a Marosvidék uráé volt. Ebben az esetben pedig a 10. csésze a hosszabb idő alatt formálódó kincseletem belül kulcsszerepet játszik a 2. korszón látható nő jelenete és számos más edény átalakításának relatív időrendjét illetően is.



A 10. csésze, a felirata alapján Vékony Gábor szerint a Bizáncban megkeresztelt Ajtonyé volt
(Fotó: Kunsthistorisches Museum Wien)

Ajtony keleti rítusú kereszténység szerint, II. Baszileiosz bizánci császár közreműködésével keresztelkedett meg Vidinben 1002-ben, s az ehhez az eseményhez kapcsolható, a görög felirat, a kereszt alapján egyértelműen keresztény elemeket tartalmazó 10. csésze így elég pontosan keltezhető. Viktor Freiberg

és Brigit Bühler komplex archeometriai vizsgálatainak eredményei alapján, poncok alapján egy csoportba kapcsolható a 2., 7. korsó és a 8. csésze, az utóbbi kettőnél az eszközlenyomatok méretei ugyanazon szerszám használatára utalnak.⁶⁴ Viszont a háromszög alakú, „nyílhegy” munkaszélű lenyomatok összekapcsolják a 8., 10., (és még a 13., 14., 15., 16., 20.) edényeket,⁶⁵ ami a logikai láncolat alapján arra mutat, hogy ebben az esetben a Nagyszentmiklósi kincs 2. korsóján a nő – feltehetően az ősanya – és a sas nászának mondáját ábrázoló díszítés is legkésőbb az államalapítás első éveiben készülhetett.

Jegyzetek

- ¹ SZABÓ Géza: *Karmos paripák*. // *Határtalan Régészet*, 2021 (6), №1 (megjelenés alatt).
- ² BÁLINT Csanád: *A Nagyszentmiklósi kincs*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004 (Lásd még 2010).
- ³ FEHÉR Géza: *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*. // *Archaeologia Hungarica* 7./ Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1931, 35–44. o.; FEHÉR Géza: *A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja*. // *Archaeologiai Értesítő*, 1950 (77), 34–44. o.
- ⁴ LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest: Corvina, 1977.
- ⁵ I. m. 41. o.
- ⁶ GARAM Éva–KOVÁCS Tibor: *A nagyszentmiklósi kincs–Az avarok aranya*. Budapest: Helikon Kiadó, 2002.
- ⁷ BÁLINT: I. m. 531.
- ⁸ HOSSZÚ Gábor–ZELLIGER Erzsébet: *Többynelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen*. // *Magyar Nyelv*, 2014 (110), 177–195. o.
- ⁹ BÜHLER Birgit–FREIBERGER Viktor: *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós / Sânnicolau Mare: Ergebnisse der goldschmiedetechnischen Untersuchungen und der Materialanalysen*. In: Daim, Falko – Gschwantler – Plattner, Georg – Stadler, Peter (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós)*. //RGZM – Tagungen Band 25./ Manz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2015, 9–42. o.
- ¹⁰ DAIM Falko–GSCHWANTLER-PLATTNER Georg – STADLER, Peter (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (hungarian: Nagyszentmiklós)*. RGZM – /Tagungen Band 25./ Manz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2015.
- ¹¹ SZABÓ Géza: *Bühler, Birgit & Freibeger, Viktor: Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós)*. // *Archeometriai Műhely* 2021 (XVIII), №1, 89–92. o.
- ¹² LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István: I.m., 32–41. o.; VÉKONY Gábor: *Zur Lesung der griechischen Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós*.// *Acta Archaeologica Hungarica*, 1973 (XXV), 301. o.
- ¹³ HOSSZÚ–ZELLIGER: I. m. 187. o.
- ¹⁴ FODOR István: *Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik*. // *Folia Archaeologica*, LVI. Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), 2014, 147. o.
- ¹⁵ SZABÓ Géza: *How and why do the deer and the bars appear on the belts used in the Caucasian Koban culture?* // *Nartamongae*, 2019 (XIV), №1–2, 50–77. o.
- ¹⁶ A Kárpát-medence bronzkori-vaskori keleti kapcsolatainak kutatása során meghatározó volt számomra, hogy 1985-ben G. I. Szmirnova segítségével az Ermitázs gyűjteményében dolgozhattam, majd Keleten számos más múzeumi anyag megismerése mellett Törökország, Irán, Grúzia és a Kaukázus, Szibéria területén terepi megfigyelésekre is lehetőségem volt.
- ¹⁷ HAMPEL József: *A Tanulmány a népvándorláskori művészetről*. // *Archaeologiai Értesítő*, 1884, №4, 24. o.
- ¹⁸ MAVRODINOV Nikola: *Le Trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*. // *Archaeologia Hungarica*, 1943 (XXIX), (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest).
- ¹⁹ I. m. 96.
- ²⁰ LÁSZLÓ–RÁCZ I. m. 184–185. o.; BÁLINT I. m. 345.o.
- ²¹ MARKOV Nikolay: *About the Characters on Jugs № 2 and 7 from the Nagyszentmiklós Treasure*. In: Doncheva-Petkova, Lyudmila – Balogh, Csilla –Türk, Attila (eds.): *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Budapest: *Archaeolingua*, 2014, 93–106.
- ²² Uo.
- ²³ ТРЕВЕР К. В.: *Новые сасанидские блюда Эрмитажа*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1937: 14. .o.
- ²⁴ MARKOV I. m. 96. o.
- ²⁵ I. m. 98. o.

- ²⁶ Fűzes-Frech' Miklós a 7. korszok nyakán látható növénynt békatutajnak határozta meg (LÁSZLÓ-RÁCZ I. m. 183. o.).
- ²⁷ MARKOV I. m. 99–100. o.
- ²⁸ MARKOV I. m. 97. o.
- ²⁹ MARKOV I. m. 99–100. o. (Fűzes-Frech' Miklós a 7. korszok nyakán látható növénynt békatutajnak határozta meg – LÁSZLÓ-RÁCZ I. m. 183. o.)
- ³⁰ MAVRODINOV, I. m. 59. ábra.
- ³¹ MARKOV I. m. 98. o.
- ³² MARKOV I. m. 96. o.
- ³³ KOMORÓCZY Géza: „Fénylő ölednek édes örömeiben...” *A sumer irodalom kistükre*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983: 151–152. o.
- ³⁴ SZABÓ Géza: *Égi ajándék: a komló – a honfoglalás kori tarsolylemezeink díszítéséről*. // *Életünk*, 2018 (LVI), №8–9, 3–13.
- ³⁵ VÉKONY Gábor: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Budapest: Nap Kiadó, 2004: 149. o.; HOSSZÚ-ZELLIGER: I. m., 187. o.
- ³⁶ FODOR István: *Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik*. // *Folia Archaeologica*, LVI. Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest), 2014, 147. o.; M. LEZSÁK Gabriella–NOVICHIKHIN, Andrey –GÁLL Erwin: *The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century)*. // *Acta Archaeologica Carpatica*, 2018 (LIII), 143–168.
- ³⁷ A mai Észak-Oszét-Alánia Köztársaság őslakói többségében az inkább sztyepei kötődésű ironok és a nyelvükben és szokásaikban is archaikusabb, az ókori Kelet felé szorosabb kapcsolatokat mutató digorok lakják (SZABÓ Géza: *Egy iráni ősvallás nyomai a Kaukázusban és a Duna mentén*. In: Hubay Péter (szerk.): *Az igaz vallás*. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2017. 584–609; SZABÓ Géza: *A jászok őshazájában, a digorok földjén*. In: Pethő László (szerk.): *Jászvágyi Évkönyv 2018*. Jászberény: Jászvágyi Évkönyv Alapítvány, 2018: 123–142. o.)
- ³⁸ MARKOV: I. m. 94. o.
- ³⁹ Az utóbbi két évtizedben a nagyszentmiklósi és általában a honfoglalás kori leletanyag közötti lehetséges kapcsolatok elutasításának érvei között éppen az a látványos elem is szerepelt, hogy a rakamazi korongon a sas nem nőt tart a karmai között, hanem két fiókát (BÁLINT I. m.140. o.).
- ⁴⁰ Fűzes-Frech' Miklós is felvetette már ezt a lehetőséget, de ő az ábrázoláshoz kapcsolódó Ganümedész-teóriára utalva MAVRODINOV I. m. 94–98. o.) úgy látja, hogy az emberi lény passzív pederasztában, a sas alakú Zeusszal passzív bestialításban szenved (László-RÁCZ 1977, 184.).
- ⁴¹ Kamilla Trever a két vadászt a Dioszkuroszokkal, a női alakot Anahita istennővel azonosította. Kérdéses azonban az is, hogy a szaszanida edény képeinek üzenetét a helyiek vajon ugyanúgy értelmezték-e. (Lásd: ТРЕВЕР К. В.: *Новые сасанидские блюда Эрмитажа*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1937, 13., Т. III. ; BÁLINT I. m. 346. o.)
- ⁴² РУДЕНКО, С. И.: *Горноалтайские находки и скифы. Итоги и проблемы современной науки*. Москва: Наука, 1952: 107. kép.
- ⁴³ SZABÓ Géza: *A kontinuitás változatai a regölyi grafémák tükrében*. In: Fehér Bence, Ferenczi Gábor (Szerk.): *Ósi írásaink*. Budapest: Magyarorsághozjáró Intézet, 2020: 227–257. o. 10. kép. A jelenet pontos háttérére, egyértelműen megfogalmazott és jól követhető ikonográfiai elemeire, értelmezési lehetőségiről: SZABÓ Géza: *Kaukázusi régészeti és néprajzi megfigyelések a rovásfeliratos Nagyszentmiklósi kincs értékeléséhez az újabb archaeometriai vizsgálatok tükrében*. In: Fehér Bence–Ferenczi Gábor (szerk.): *Ósi írásaink II.* Budapest: Magyarorsághozjáró Intézet, 2020: 175–236. o.
- ⁴⁴ BÜHLER–FREIBERGER I. m. 80. o.
- ⁴⁵ KOMORÓCZY Géza: *Egy termékenység-szimbólum Mezopotámiában. Jegyzetek az „életfa” kérdéséhez*. // *Ethnographia*, 1976 (LXXXVII), №4, 569–573. o.
- ⁴⁶ BÜHLER Birgit–FREIBERGER Viktor: *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós / Sânnicolau Mare: Ergebnisse der goldschmiedetechnischen Untersuchungen und der Materialanalysen*. In: Daim, Falko–Gschwantler–Plattner, Georg–Stadler, Peter (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (hungarian: Nagyszentmiklós)*. IRGZM – Tagungen Band 25./ Manz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2015: 9–42. T. 23 k., T. 157 f.
- ⁴⁷ BÁLINT I. m.165. o.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ SZABÓ Géza: *Égi ajándék: a komló – a honfoglalás kori tarsolylemezeink díszítéséről.* // *Életünk*, 2018 (LVI), №8–9, 3–13. o.

⁵⁰ BEVILAQUA BORSODY Béla dr.: *Magyar ser főzés története művelődéstörténeti és kézművességtörténeti tanulmány.* Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1931: 175, 581. o.

⁵¹ SZABÓ, Géza: *How and why do the deer and the bars appear on the belts used in the Caucasian Koban culture?* // *Nartamongae*, 2019 (XIV), №1–2, 50–77. o. <https://doi.org/10.23671/VNC.2019.1-2.41834>

⁵² A kutatás többnyire egyetért abban, hogy a honfoglalóink ötvöseai az iráni, kaukázusi, szaszanida művészet hagyományait folytató mohamedán, valamint bizánci művészetből merítettek ihletet, de csak azt vették át, amit világgépük és regéik alapján értelmezhettek, saját ízlésükre formálhattak (DIENES István: *A honfoglaló magyarok.* Budapest: Corvina Könyvkiadó, 1972: 58. o.).

⁵³ *Нарты. Осетинский героический эпос.* I–III. Москва: Наука, 1989–1991.

⁵⁴ Az indás növény komlóval való azonosíthatóságát bizonyítja az egyik permi ezüsttál is, amelynek realiztikus ábrázolásán egy ibex mögött murvaleveles komlótozók láthatók. Köszönöm Srtohayer Ádámnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az ábrázolásra (Lásd: nehany-permi-ezust.png (808×637) nyest.hu /Megtekintés: 2020. 02. 10./)

⁵⁵ BÁLINT I. m. 564. o.; FREIBERGER–BÜHLER I. m. 12. o.

⁵⁶ Korábban már Kádár Zoltán is erre a következtetésre jutott (KÁDÁR Zoltán: *A nagyszentmiklósi kincs triumfális képtípusainak eredetéről.* // *Folia Archaeologica 13.* (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), 1961: 121. o.)

⁵⁷ BÜHLER Birgit–FREIBERGER: I. m. 10. o., Abb. 14–15.

⁵⁸ SZABÓ Géza: *Karmos paripák.* // *Határtalan Régészet*, 2021 (6), №1 (megjelenés alatt).

⁵⁹ LÁSZLÓ–RÁCZ I. m. 94–96. o.

⁶⁰ *Képes krónika.* Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964: 84. o.

⁶¹ ANONYMUS: *Gesta Hungarorum* (Ford.: Pais Dezső). Budapest: Magyar Helikon, 1977: 81. o.

⁶² HOSSZÚ–ZELLIGER: I. m. 187. o.; Következtetések abból a szempontból is fontosak, hogy László Gyula korábbi álláspontját, amelyben a Nagyszentmiklósi kincset az előkerülés helyéhez közel eső egykori marosvári (Csanád) székhely és utolsó csata miatt Ajtonyhoz (kb. 955–kb. 1028) kötötte, ismét a kutatás előterébe helyezték. (LÁSZLÓ–RÁCZ I. m. 187. o.).

⁶³ VÉKONY Gábor: *Zur Lesung der griechischen Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós.* // *Acta Archaeologica Hungarica*, 1973 (XXV), 293–306. o., VÉKONY Gábor: *A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez.* In: Fehér Bence-Ferenczi Gábor (szerk.): *Ősi írásaink.* Budapest: Magyarságkutató Intézet, 2020: 301. o.

⁶⁴ BÜHLER Birgit–FREIBERGER: I. m. 10., Abb. 17., 19–20. o.

⁶⁵ I. m. 13., Abb. 51–55.

Antalfai Márta

A varázsmesék tündérei és boszorkányai az analitikus pszichológia¹ tükrében

A tanulmány a népmesék csaknem háromnegyedét kitevő tündér- vagy varázsmesék két meghatározó női alakját elemzi mélylélektani, azon belül is analitikus pszichológiai megközelítésben.

Kiemeli a jó és a rossz közötti ellentét jellegét, dinamikáját, ami a tündér és a boszorka kettősére, a jó és a rossz mentén történő hasításra épül. Az ellentétek egymást feltételező összefonódására helyezi a hangsúlyt. Az egyik túl van a jón, a másik a rosszon. Ezért, ha a mesék szereplői egyiknél vagy másiknál úgymond leragadnak, az egyben a vesztüket is jelenti.

A tanulmány mesék elemzésén keresztül mutatja be a fentiek alapján, hogy a két szélsőség egymástól függetlenül, önállóan, hosszú távon nem tud működni, nem életképes.

Amíg a tündér a mesehős vágyait, céljait képviseli, addig a boszorkány ezen célok megvalósításhoz vezető út veszélyeit szimbolizálja és egyben megküzdésre sarkall. Ezáltal mindketten a szülőkről való leválás útját készítik elő, továbbá paradox módon a külvilághoz és a realitáshoz való alkalmazkodást segítik.

A legtöbb varázsmesében a boszorka és a tündér alakja sokszínűen árnyalt, nem csak a jó–rossz ellentétpárra épül. A közöttük lévő finom átmenetváltozást és fejlődést indít el a főhős életében. Sokszor a boszorka egy mély intuícióval rendelkező vajákos asszony, aki, ha tiszteletet mutatnak iránta, segíti a bajbajutottakat.

*

A boszorka és a tündér alakjával nem csak a mesékben találkozhatunk, fellelhetők a mitológiában, a folklórban, a néplélekben, ősi néphitekekben, sőt a viselkedés szintjén a mindennapi életben is. Alakjuk a képzelet és a valóság között vándorol. Hol itt, hol ott bukkannak fel: hol egy mesében, hol egy teliholdas éjszakán tündéri nő alakjában a szerelmes lelkében; boszorkaként a gyermek képzeletében, avagy éppenséggel az orrunk alá borsot törő szomszédasszony személyében.

A két fogalom eredete már-már az őskorig nyúlik vissza, hiszen magáról a népmeséről is mára köztudomású, hogy egyidős az emberiséggel, a boszorkányok pedig a mesék kitüntetett figurái. Mondhatjuk tehát, hogy boszorkányok és tündérek mindig is voltak, amelyek ennél fogva nem csupán a fantázia termékei, hanem bizonyos értelemben az emberi természet részei is.

A boszorkányság ősidők óta jelen van Európa, Afrika, Észak-Amerika hagyományaiban. Az Ószövetség-ből tudjuk, hogy már Saul király is üldözte őket, ám amikor kétség és félelem gyötörte pozícióját illetően, akkor mégis egy boszorkányhoz fordult tanácsért.

Tündér és boszorka kettőséről a jó–rossz ellentétpár juthat eszünkbe, a jó és a rossz mentén történő hasítást szimbolizálják, amit első olvasatra a mesék is megerősítenek. Ugyanakkor a jó–rossz kettősége nem csak az emberi természet sajátja, „bele van fűzve a lét szövetébe”, ontológiai jelenség. Ez az

ellentét tartja egyensúlyban magát a létezés is, gondoljunk csak a fizika törvényeire: így a vonzás és taszítás ellentétére, egyben egységére, egymást feltételező létezésükre.

Megfigyelhetjük a jó és rossz közötti feszültséget és dinamikát *A kecskekörmök* című mese két szereplőjének a küzdelmében is, mely küzdelem mindkettőjük – az ördögös asszony és az ifjú leány – halálával végződik. A mondára épülő mese rámutat arra is, hogy az ellentétek valahol mélyen összefonódnak, egymást feltételezik, a kettő nincs meg egymás nélkül.² Az aranyszörű kecskéit legeltető tündéri lány a Jó szimbóluma, míg a lány életére törő ördögös boszorka a Rossz megszemélyesítője. A két szélsőség egymástól függetlenül, önállóan, hosszú távon mégsem tud működni, nem életképes. Ahogy a Világszép Vaszilisa boszorkányáról írja Marie-Louise von Franz, „Baba Jaga a nappal és az éjszaka, az élet és a halál istennője, a természet alapelve”.³

*A kecskekörmök*ben a Nagy Természetanya⁴ által gerjesztett viharban úgy a lány, mint a boszorka elpusztul, azaz visszasüllyed a tóba, amely egyben a születés szimbóluma is. A vihar a mesében nem csak halált hoz, hanem egyensúlyt teremtő erő is: egyesíti a jó–rossz ellentétét, felkínálva ezzel egy új kezdet lehetőségét.⁵

Másfelől, ha az elemzés nagyítóüvege alá helyezzük a meséket, azokban mind a boszorka, mind a tündér alakja legtöbbször nagyon árnyaltan, sokszínűen jelenik meg, nem csak a jó–rossz dimenziója mentén. A mesék jól láttatják a két ellentét közötti finom átmeneteket is, amelyek változást indítanak el a főhős életében, ami aztán meg is hozza annak szerencsésjét. Sokszor a boszorka egy vajákos asszony, aki mély intuícióval rendelkezik, s ha „öreganyámnak” szólítják és tiszteletet mutatnak iránta, akkor segítséget nyújt a bajbajutottaknak. Adódik azonban, amikor nyereszkezésből csal, lop, hazudik, mások életére tör – ezekben az esetekben elzavarják. Ha viszont kegyetlenül elpusztítja azt, aki útjában áll, akkor a mese végén (a magyar népmesékben legalábbis) sokszor négyfelé vágják. Felfogásom szerint, az elpusztításnak ez a módja azt is szimbolizálja, miszerint a személyiségét tekintve egyoldalú, csak ártó szándékkal működő boszorka számára elérkezett az idő a változásra, fejlődésre, differenciálódásra – mivel a Jung által is olyannyira hangsúlyozott⁶ négyes szám magát a teljességet szimbolizálja.

Hasonlóképpen sokszínű és változatos a tündérek világa és hatásuk a mesékben. A tündér, sellő, szirén mint vonzó, csábító, igéző jelenség a hódítás maga, aki sokszor ragadja a halálba a mese hőseit, illetve mint a boszorka, képes azt elvarázsolni. Az örök boldogság paradicsomi szigetét kínálják a szerelmes ifjúnak, amelyről aztán kiderül, hogy az nem más, mint a túlvilág. Hogy vagyunk ezzel az életben? Évszázadok tapasztalatai azt mutatják, hogy hasonlóan, mint a mesében. A vágyott, vonzó, szépséget sugárzó, elérhetetlennek tűnő, csábító jelenségei, tárgyai a világnak hosszú távon sokszor romlásba taszítanak, pusztulásba visznek, betegség, halál hordozói. Ám az ellenkezőjére is akad bőven példa, amikor a vágyott kincs (lehet az konkrét anyagi, de lehet lelki, szellemi, érzelmi) megszerzéséért való küzdelemben erősödik meg az ifjú, úgy testileg, mint lelkileg, s válik felnőtté. A próbatételek készítik fel arra, hogy később sikeresen tudjon működni a hétköznapi világában.

A vonzerővel bíró jelenségek kapcsán a mesék ősidők óta intenek azok kettős természetére, ránk nézvést jó vagy rossz hatására: lehetnek úgy építők, mint rombolók. A tündérek is adott esetben éppoly veszélyesek, mint ellentétük, a külsőleg visszataszító boszorkák. A vonzó külső a mesében sokszor csapda. A rémséges boszorka vagy a jóságos öreganyó legtöbbször a természeti jót vagy rosszat szimbolizálja, amely túl is van már az emberi dimenziókon. Baba Jaga, az azonos című orosz népmese boszorkánya például élet-halál természetasszonya, aki tudja, melyik az az út, amelyik drágakövekkel van kirakva, de a pokolra vezet – és fordítva. Nekünk ez a tudás nem adatott meg. Legtöbbször csak utólag

ismerjük fel, akárcsak a mesékben, szenvedések árán, hogy hová is vezet az út, amin járunk – de ehhez is magas fokú önismeret és jó önreflexió szükséges.

A mesék ifjú hősei a tündérekkel való küzdelmükben rendszerint akkor győzedelmeskednek, ha a tündérhontól, amely bár elkápráztatja őket, el tudnak onnan szakadni, s képesek lehozni választottjukat – Tündér Ilonát, Tündér Erzsébetet – az égi birodalomból a földi világra. Feltéve, hogy leendő párjuk szerelemből vállalja tündérlétének, azaz korábbi életformájának feladását. Feladja ifjúkori ábrándjait, légvárát.

Mielőtt témánk további kifejtésébe bocsátkoznánk, járjuk először körbe úgy a boszorka, mint a tündér alakjának jelentéskörét. Ezt meseelemzések követik az életből hozott példákkal ötvözve.

Boszorkányok

A mesékben a jóságos tündérek ellenfelei általában mágikus hatalommal, démoni erővel rendelkeznek, az ártó szándék és a rombolás kapcsolódik hozzájuk. Férfitársai az ördögök, származásuk is ördögtől való, fiaik is ördögfiak a mesében. Mitológiai változatai Hekaté, aki élet és halál felett rendelkezik, de idetartoznak a Hárpiák, Erinniszek, Szirének is. Elnyelő, vérszívó lények, varázsfőzetek, mérgek készítői. Az alvilágban élnek, a sötétség az attribútumuk. A mitológiában is több változatuk ismert, például Kirké, aki Odüsszeusz társait varázsolta disznóvá. A boszorka seprűnyélen, lapáton, de más fallikus eszközön is repked, lovagol, különösen holdtöltekor. Szélvésszel, viharral érkezik, jellemző tulajdonsága az indulat, a düh és a pusztító erő. Átváltozásra és változtatásra is képes, bármilyen állat alakját fel tudja venni, ellenségeit bármivé elvarázsolhatja.

Külső megjelenésében is félelmet keltő. Sokszor Gorgó-ábrázatot visel, robbanásszerűen érkezik, mint a mennydörgés. Fallikus tulajdonságokkal rendelkezik: hosszú orr, nyelv, seprű. A mesékben általában öreg, ráncos, aszott kinézetű, de megjelenhet – főleg a mitológiákban – mint fiatal boszorka, aki elcsábítja, elkábítja, elvarázsolja áldozatát.

Mesei változatai a gonosz mostohák, ördögös öreg anyókák, a magyar népmesék Vasorrú bábája,⁷ az orosz Baba Jaga, a halál – de egyben a termékenység megszemélyesítője is. Utóbbi háza csirkelábakon forog, kerítése emberek csontjaiból épült, koponyák díszítik. „Meglomagolja az élet és halál közti szakadékot – titkok tudója. A hozzá kapcsolódó mesék és mítoszok hátborzongatók.”⁸

A folklórban, néphitben a látók, táltosok, javasok, „szépasszonyok” körébe tartozó, csábító, elveszejtő, destruktív női-anyai minőségként vannak jelen. Az ördöggel szövetkeznek, többnyire nők, de akad közöttük férfi is.⁹ A mesékben jórészt a férfiak küzdenek meg velük, s a lányok, fiatal anyák általában kiszolgáltatottjai a boszorkány életükre törő, elveszejtő erejének. Ez a pusztító erő sokszor az anyát vagy anyóást szimbolizálja, aki féltékeny a lányára, fiára.¹⁰

A vitézek vagy királyfik lekaszabolják az ördögös asszonyt, a vasorrú bábát, vagy elpusztítják varázserőjüket, ami lakozhat egy nyúl fejében található skatulyában, s az abban lévő bogárban, vagy éppen séggel valamely egészen kicsi lényben, tárgyban. Analógiát fedezhetünk fel itt az atommagban lévő kvarkokkal: minél kisebb, annál erősebb...¹¹

Lélektani megközelítésben a boszorka a női nem intuitív, egyben maszkulin oldalát szimbolizálja. Ez a kritikus, kákán is csomót kereső attitűd ugyanakkor az ellentétébe is átcsaphat: az elfogadásba, megbocsátásba. Utóbbi jelenséggel van dolgunk azoknak a mesebeli ördögös anyókáknak az esetében, akik a „természet asszonyai”, a természeti erők birtokosai, s a hozzájuk fordulókat nem vélekedés,

előítélet és nem is az érzelmek, hanem cselekedeteik alapján minősítik (lásd például a *Holle anyó* című mesében). Ők a Nagy Természetanya szimbólumai, akikben egyszerre van jelen a teremtő és pusztító erő, ami emberfeletti hatalmat kölcsönöz számukra.

A mélylélektan úgy a boszorkányt, mint a tündért – jóllehet ellentétes tulajdonságokkal ruházzuk fel őket – egy töről eredezteti, a Nagy Ósanya¹² archetípusához kapcsolja. Ugyanakkor – amint azt a későbbi elemzéseknél is látni fogjuk – a Nagy Ósanya, azaz az archetípusos nőiség nem csak a tündér és a boszorka kettősségében ölthet testet, alakja ennél jóval összetettebb. Személyében egyszerre van jelen a dal, a tánc, a szenvedély, a düh, az indulat, a megszállottság, valamint a szelídség, a lágyág, az óvás, a gondoskodás. „Az ősarchetípus jellegzetessége, hogy pozitív és negatív tulajdonságokat ötvöz magában. Ez az ellentétek egysége és kétértelműsége.”¹³ Tehát a tündér, illetve a boszorka már önmagában is kettős aspektussal rendelkezik, amint arra a fentiekben is utaltam.

A mesék boszorkánya a gyermek számára az anya „árnyékos” oldalát is jelentheti. Ez lehet a gyermek vonatkozásában: türelmetlenség, indulatosság, figyelmetlenség, szegényes érzelmek, alacsony empátia és mentalizációs képesség. De lehet a gyermek által az anyára vetített (proiciált) azon árnyék is, ami a gyermek képzeletében él az anyáról, amikor az nem a mosolygós arcát mutatja. Ehhez az utóbbi képhez az anyának kevés köze van. Ez a sokszor boszorkány alakját öltő árnyék azon „rossz anya” képből táplálkozik, ami akkor ölt testet, amikor az anyának nem csak az elfogadó, hanem a tiltó, szabályozó, határokat kijelölő, nevelő oldalával is találkozik a gyermek. Ettől a kettősnek megélt anyaképtől úgy szabadulhat meg legkönnyebben, ha valamilyen szorongást keltő, nemegyszer félelmetes, démonikus alakra vetítheti ki. Így meg tudja őrizni az eredeti tárgy (legyen az az anya vagy az apa stb.) integritását önmagában, ami szükséges az egészséges fejlődéshez.¹⁴

Carl Gustav Jung értelmezésében a varázsló és a boszorkány a tudattalan mágikus világhoz tartozik, és negatív szülőimágnak felel meg.¹⁵ Ebből kiindulóan, némi analógiával élve, amikor a mesékben szereplő ifjakkal a boszorkával kell megküzdeniük, aki valójában fejlődésük útjában áll – fogva tartja, elvarázsolja őket, párválasztásuk elé akadályokat állít –, mindezen küzdelem lényegében az anyáról történő leválásukról szól, ami egyik fél számára sem könnyű. Hiszen hány és hány szülő próbálja a legkülönbözőbb módon – nem riadva vissza manipulációs eszközöktől sem – visszatartani ifjává érett gyermekét attól, hogy elhagyja a szülői házat, vagy hogy maga válassza meg szakmáját, hivatását, párját. Ám a késő serdülőkorig óvó, védő, fejlesztő, legjobbakat akaró anyai gondoskodásnak jó esetben szükségszerűen vége szakad. Ugyanakkor nehéz a szülőnek váltani, új beállítódást, új viszonyulást létrehozni, sőt új identitást kiépíteni.

Igen sok mesében a boszorkányok azáltal, hogy szinte üldözik a fiatalokat, egyben fejlődésre is sarkallják őket, elősegítve a felnőtt identitás kiépülését és a valósághoz való alkalmazkodást. Amikor a hintóban ülő lefátyolozott menyasszonyt a boszorka kicseréli a saját lányával – ami gyakori mesemotívum –, s a királyfi a változást nem veszi észre az esküvő után sem, ez a mesebeli fordulat azt az üzenetet is hordozza, miszerint egyik fél sem mer szembenézni a másikkal, mert félnek egymás megismerésétől, érezve, hogy az egymásról kialakított belső kép nem egyezik majd a külsővel. A történetben (*Világszép Ilonka, Mese a Nap lányáról*) a boszorka további megpróbáltatások elé állítja a párt, majd a mese vége felé azután már a lány a maga valóságában (immáron fátyol nélkül) mutatkozik meg akkor, amikor a királyi palota kertjében lévő tóban fürdik meztelenül. Ekkor találunk újra egymásra a királyfival, akinek azóta „kinyílt a szeme”, észreveszi a különbséget a boszorka lánya és a mátkája között! A mesék szimbólumok útján üzennek számunkra, ezért a lány meztelenségét sem konkrétan kell értenünk: az az üzenete, hogy jó, ha

házasság előtt megismerik egymást a fiatalok. Párválasztás idején sokszor háttérbe kerül az érzelmi fel-tárukozás, ami később konfliktusok forrásává válhat.

A világirodalom mesekincsében – kutatásaim során – jelentős számú, a fenti mesékkal azonos cselek-ményű és címükben is azonos vagy hasonló mesékre bukkantam, ezért indokoltnak láttam a *Világszépe mesekategória*¹⁶ nevet adni ezeknek a történeteknek, amelyek lélektani megközelítést tükröznek, s élet-szakasz tekintetében az ifjúkort ölelik fel. Jellemző ezen kategória meséire a lány világraszóló szépsége, ám aki ugyanakkor nem rendelkezik a személyisége kibontakozásához szükséges aktivitással és cse-lekvőképességgel. A boszorka azzal indítja el „a fejlődés útján”, hogy kiszúrja a szemét, levágja kezeit (mindez elég rémisztően hangzik!), amivel ugyanakkor arra hívja fel a lány figyelmét, hogy ne csak néz-zen, hanem lásson is, s az addig semmittevésre használt kezei helyett kapott műkezekkel igyekezzen hasznosítani magát az őt befogadó házaspár háztartásában. A lányt a trauma aktivitásra is készíteti, s a mese végére vissza is szerzi testrészeit – melyeknek épp a hiánya folytán ismerte fel értékeit, és a halász/vadász feleségénél való szolgálat alatt tanulta meg használni is őket.

Amint az a fentiekből is kitűnik, a boszorka alakja a mesékben nagyon összetett, ráillenek a Faust ter-mészetére rávilágító Goethe sorai: „Az erő része, mely örökké rosszra tör, s örökké jót mivel.”¹⁷

Figyelemre méltó *A két lány meg a vasorrú banya* című mese aktualitása. E mesében ugyanis a vasorrú banya a Nagy Természetanya szimbóluma, azt a természeti rosszat képviseli, ami nem azonos az em-beri ártó szándékkal. A természet akkor „büntet”, ha eltávolodunk, elszakadunk tőle, ha nem szolgál-juk. Mintha azt mondaná: „Jótett helyébe jót várj!” A mese a *Holle anyó* típusú mesékhez sorolható, melyekben a koraserdülő korú lányok általában idős asszonyoknál szolgálnak. Közben megtanulnak kapcsolódni a környezetükhöz, ellátni a háztartást és együttműködni a természettel. Míg a Holle anyó-ban a lusta lány „csak” fekete szurkot kap „jutalmul”, a fenti mesében a természet ajándékát semmibe vevő lányt a banya véresre veri. Ebben a mesében, szemben a Holle anyóval, a kemence csak azt kéri a lányoktól, hogy egyenek a hamuban sült pogácsából, a patak meg azt, hogy igyanak a vízből. Az egyik lány boldogan elfogadja, amit a természet kínál, a másik lefitymálja az ajánlatot: „Nem eszem én! Van nekem cukros süteményem!” Ugyanígy a patak vizét is elutasítja, mondván: van annál külön-b víz is nálam. Azt hiszem, sok mai serdülő se tenne másként!

Hiszen mi, mai emberek mennyire elszakadtunk úgy a természettől, mint a természetestől. Cukros süte-mények, fagyalt és kóla jellemzik a mai helyzetet... A második lány a patak vízének visszautasításával a természettel való kapcsolat és együttműködés lehetőségét veti el, így amikor bajba jut, nem is kap tőle segítséget. A vasorrú banya szigorúan büntet: a vas az erő, a keménység szimbóluma, az orrhoz pedig – azon túl, hogy fallikus jelkép – a morális érzékenység kapcsolódik. Az erő és keménység, amit szigornak is nevezhetnénk, esetünkben nem választható szét a természet törvényeitől. Idekívánkozik az *Ószövet-ségben* olvasható ige: Tartsd meg Isten törvényét, mert ez az egész ember.¹⁸ Nyilvánvaló a mesék alapján is, miszerint Isten törvénye a természetben lakozik, illetve a természet törvénye egyben Isten törvénye is. Isten mintegy a Nagy Természetasszonyra testálta intelmeit. Ugyanakkor – ellentétben az ember al-kotta törvényekkel – a természet törvényei nincsenek papírra vetve, nem nyilatkoztatnak ki semmit, csak jeleznek. Ám elengedhetetlen ezen üzenetek dekódolása, ami bizony nehéz és fáradságos munka, ugyanakkor a mesék titokzatos rejtjelei meghozhatják a megfejtéshez is a kedvet.

A fentiekben láthattuk, hogy boszorkány és boszorkány között is célszerű különbséget tenni!

Működésmódjuk hol ármánykodásban érhető tetten, hol pedig orkán erejű pusztításban. S még ha ezáltal előbbre viszik is az életet, cselekedeteik közvetlen hatása sokszor fájdalom és félelem.

Ám ezzel a boszorkák, hárpíák, Baba Jagák által szimbolizált démonikus, eget-földet rengető, szélviharként érkező erővel, amely sokszor csaknem természeti erő méreteivel vetekedve tombol és pusztít maga körül, nemcsak a mesében találkozhatunk, hanem a valóságban is, sőt önmagunkban is felfedezhetjük, tetten érhetjük. Viharos sötét fellegként érkezik, elhomályosítva egy időre tudatunkat. Ekkor tapasztalható meg igazán a feneketlen mélységből előtörő női princípium őseje. S még jól járunk, ha ez a fékezhetetlen erő nem saját magunkat és környezetünket árasztja el, hanem a képzeletünk szülte alakokban ölt csupán testet.

Ugyanakkor a lélek megalkotja a néha tárgyaltan, sokszor pedig valós félelmekhez kötött szorongásai ellensúlyozására a női energiáknak – negatív megjelenési formáival ellentétes – pozitív tulajdonságokkal bíró szereplőit is: a légység, finomság, törekenység, gondoskodás, odaadás és szeretet utáni vágyakozásból születő tündéri nő, illetve a „jó anya” alakját.

Tündérek

A mesebeli tündérek valóban alkalmasak arra, hogy megőrizték a nőiség és a Nagy Természetanya pozitív aspektusait. Különösen azokat a tulajdonságokat, amelyek belső vágyainkat hordozzák. Az eszményi nőiség megtestesítőiként, ideálokként élnek bennünk. Csodás szépségű jötevők, természetfeletti képességekkel: varázslás, eltűnés, átváltozás.

Elsősorban az európai néphit légies, könnyed szellemlényei, az antik nimfák utódai. Jelentős helyet foglalnak el a germán és kelta mesevilágban, de központi szerepet játszanak a magyar mesékben is.¹⁹ Népmeséink Tündér Ilonája ősvallásunk istenasszonya²⁰: a tündérek királynője, fejedelme, akit számtalan sok tündér szolgál. Közéjük vágnak a mesék női és férfi főszereplői egyaránt. A mesebeli ifjak nem riadnak vissza semmilyen nehézségtől, veszedelemtől, vállalnak minden küzdelmet, megpróbáltatást, csak megszerezhessék maguknak Tündér Ilonát. Siker esetén vele együtt uralkodnak Tündérorságban, ám nemegyszer hozzák le magukhoz a földi világba is.²¹

A tündérek lakhelye a természet, illetve Tündérorság, az örök boldogság hazája, amely legtöbbször megfoghatatlan: távoli üveghegyeken és tengereken túl, hegycsúcsokon át, ahol a madár se jár, tehát pontosan meg nem határozható, azaz elérhetetlen helyen, képzeletünk és fantáziánk világában keresendő. Vannak mesék, amelyekben hetedhét országon, hét hegyen és hét tengeren túl található. Naprendszerünkön belül hét a bolygók száma is. Ám úgy tűnik a mesék üzenete alapján, hogy az örök boldogság hazája ezen is túl van. Lehet ez a hely akár maga a túlvilág is.

A Tündérhon mintha a képzeletünkben élő paradicsomi világhoz állna közel, s az aranykort idéző, vágyott, fantáziánkban élő létforma a tündéreké. Örök fiatalság, aranyhaj, aranyruha, aranylét jellemzi. Az arany a romolhatatlanság, örökkévalóság szimbóluma is: nem elegyedik más fémekkel, nem kopik el az idővel. Nem csak Tündérhonnak, de a tündéreknek is meghatározó tulajdonsága a halhatatlanság, amiről az olimposzi istenek juthatnak eszünkbe. Halhatatlanságukat csak kivételes esetben adják fel: ha halálos szerelembe esnek. Jól szimbolizálja mindezt, hogy csak az esetben képes átváltozásra egy nő, csak akkor tud jól működni a mindennapok világában, a hétköznapiok realitásában, ha saját életét, érzelmi világát és libidóját meg tudja osztani párjával. Ez azonban feltételezi a kölcsönösséget. Szükséges hozzá a férfi érzelmi érettsége, odaadása. Azok az ifjúkorban, illetve fiatal felnőttkorban lévő, de még éretlen ifjak, akiknél az intimitásra való képesség és a felelősségérzet nem alakult ki, elveszítik a nehezen megszerzett tündérlányt. Az erről szóló mesék is – mennyiségüket tekintve – úgynevezett *fejlődési mesekategoriát* alkothatnak, de azért is, mert a világ minden táján megtalálhatók.

Lélektani megközelítésből a *Tündérfeleség mesekategória* címet adtam az elrabort, majd madárként eltávozott tündérekről szóló történeteknek. A különböző állatbőrökbe (például *A fókasszony* című norvég mese esetében), de legtöbbször madárként tollruhába (*A hattyúfeleség* című spanyol mesében) rejtőző tündérlányt úgy akarják megszerezni a mesebeli fiatalember, hogy amikor azok a réten, tóparton levetik állatmezüket, kifigyelik és ellopják azokat. Az állatruha a lány számára egyben a szabadságot is jelenti. Nem tud többé akadály nélkül szabadon mozogni vízben, víz alatt, levegőben. Ezekben a mesékben a fiatalok nem küzdenek meg egymásért, úgy kötnek házasságot, hogy nem ismerik egymást, s nem is törekszenek arra. A tündérfeleség egy idő után visszavágyik előző életformájába, s vissza is szerzi az előző identitását szimbolizáló állatruhát, amivel aztán a víz alá merül, avagy elrepül. A *hattyúfeleség* című spanyol mese lovagja édesanyjával él kettesben a lovagvárban, oda viszi magával a tündérlányt, miután ellopta hattyúruháját. A kiskamaszok, kis kópék működés módja juthat erről eszünkbe! Semmi más nem él a fiatal lovagban csak az, hogy megszerezze és birtokolja a lányt. A tündérfeleséget azonban nem elégíti ki a pompás vár, a pénz, a jólét. Érzelmeket, szeretetet vár cserébe szabadságának elvesztéséért. A lovag azonban érzelmileg éretlen, nem jutott még el odáig, hogy egy nőt meghódítson. Hattyúfeleségével sem tud mit kezdeni, anyjára bízta azt. A mesében sem a fiú, sem a lány nem fejlődik. Végül a lovag anyja visszajuttatja a tündérfeleségnek a tollruhát.

Ám a fenti mesekategória ellenkezőjével is gyakran találkozhatunk, amikor a tündér, szirén, sellő csábítja el és viszi magával az ifjút a tündérhonba, – ami aztán a vesztét is okozza. Az *Urasima Taró, a halászegény* című japán mesében a tengeren hajózó legény egyszer csak viharba kerül. A fergeteg hozza itt is a változást. Mély álomba merül az ifjú, majd mintegy víziószzerűen megjelenik előtte az örökzöld sziget királyának lánya Senin, aki szépségével foglyul ejti. Felébredését követően – feledve korábbi életét – örök esküt tesz a vízitündérnek, s távozik vele az ifjúság és szépség soha el nem hervadó hazájába. Az ókori Hésziodosz *Munkák és napok* című művében olvashatunk hasonló paradicsomi szigetről – ahol édes aranygyümölcsök lógnak mindenfelé a fákon, mámorító illat és csalogány éneke tölti be a teret. A fiú egy időre elfelejti otthonát, öreg szüleit, akikkel együtt élt és eltartotta őket a halászatból. S amikor visszatér hozzájuk, már csak a sírjukat találja, hiszen 300 év telt el azóta. Ekkor kinyitja a tündértől kapott szelencét, amelyből egy szempillantás alatt elszáll az örök fiatalság füstje – s a halászegény kénytelen szembenézni a valósággal. Ábrándjait veszítve álma is semmivé válik: öregemberként holtan rogyik össze.

A mesében a tündér szimbolizálja mindazt, amire titkon vágyunk: földi kötöttségektől, feladatoktól mentes életet, örök fiatalságot, halhatatlanságot. Ám az illúziókban élő emberek feje felett is elszáll az idő. Azok esetében is, akik mindenáron húsz évesek próbálnak maradni. Lehet, hogy akad, aki olyan „szerencsés”, hogy afféle örökifjúként átszórakozza az életét. Ám végül az illúziók rabja felett is eljár az idő. Fantáziaviláguk előbb-utóbb összeomlik, amint egyszer csak kénytelenek találkozni a valósággal. Lehet ez az álomvilág akár az internet világa is. Akár csak Urasima Taró a mesében, az ifjúkorból ők is az öregkorban találhatják magukat. S közben kimaradnak életükből azok a szakaszok, amelyek pedig gazdagíthaták volna élményvilágukat, személyiségüket. Urasima Taró a bűntudat súlyával hal meg.

Odüsszeusz a hajóárbóchoz kötteti ki magát, hogy ne csábíthassa el a Szirének éneke. Rettentő kínokat áll ki, véresre marja a kötél, mert minden erejével a vízitündérekhez igyekezne. Az analitikus pszichológia – Jung terminusával – elnyomásnak nevezné cselekedetét, azaz azt a működés módját, amikor valaki nem akarja megfosztani magát egy adott élménytől, ám nem is fojtja el azt, csupán elhatárolódik tőle, ahogy Odüsszeusz teszi, nem akarván „a szirének” áldozatává válni. A hajó legénységének fülét viszont viasszal tapasztja be, hogy ne hallhassák a végzetes éneket, ezzel azt feltételezve, hogy nem

tudnák vállalni a szenvedést. A mítosz legénysége jól példázza, miként foszthatjuk meg magunkat az elfojtás eredményeként egy különleges élménytől és ismerettől. Ugyanakkor, ha engedünk a csábításnak, az az életünkbe kerülhet. Úgy tűnik, hogy Odüsszeusz – a két szélsőséggel szemben – a középutat választotta, amely, amint a példa nyomán is látható, a legnehezebb, de az élethez vezet.

A fenti hivatkozásokból is kitűnik, hogy úgy a boszorkányok, mint a tündérek egyaránt rendelkezhetnek jó és ártó szándékkal. Cselekedeteik kimenetele is vezethet jóra és rosszra. Csipkerózsika tündérkeresztanyja, akárcsak Hófehérke gonosz mostohája a serdülőkorú lányok fejlődését mozdítja elő. Csipkerózsikánál az alvás-álom a befelé fordulást, a belső világ érlelődését és kibontakozását szimbolizálja, akárcsak Hófehérke esetében az erdő és a törpék szolgálata.

Mind a tündérek, mind a boszorkányok persze szörnyű kegyetlenségekre is képesek, ha megharagítják őket. A boszorka lehet tanácsadó, de hárpia is, csakúgy, mint a tündér: lágy, jóságos, elbűvölő, de csábító, elveszejtő is. Lényeges különbség közöttük külső megjelenésük, természetük és lakhelyük, valamint azok az érzések, melyeket kiváltak. A boszorka alakja általában riasztó, kivéve az ún. fiatal boszorkáét, aki inkább a csábító tündérhez áll közel. Míg a boszorka lehúzó, elnyelő női minőség, és sötét, földalatti hely a birodalma, addig a tündér alakja légies, könnyű, törékeny, lepkeszerű, a levegő lánya, lakhelye az üveghegyen is túl, a halhatatlanság szigetén, vagy felhők között található. Felsorolt jellemzőikben is megmutatkoznak ellentétes tulajdonságaik: az egyik a földi, a másik az égi dimenzióhoz áll közel. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a boszorka földi minősége a realitást, a horizontális dimenzióban való boldogulást képviseli, míg a tündér az illúzióhoz közeli vágyakat, a fantáziában élést, a vertikális dimenziót, s vele együtt az élet szellemi, spirituális oldalát. A tündér a mese főszereplőjét a változásra készíti, arra inspirálja, hogy kövesse vágyait, fantáziáit, ezzel egyben kreativitását is aktiválja, küzdelemre sarkallja. Szélsőséges esetben azonban a hős éppen ebbe bukhat bele, azaz illúziójának áldozata lesz, lásd a halászfíú történetét. Ezért mindig „jól jön” egy boszorkány a mesében, aki – bármely fájdalmas úton-módon is – valahogyan a realitással szembesíti a szereplőket.

Nincs ez másként a hétköznapiakban sem.

Egy fiatalember féléves, egyre mélyülő kapcsolatát értékelve döbbsent rá arra, hogy a lány, akivel jár, s akit eddig szeretett, nem hasonlít ideáljára, a Hófehérke-Hamupipőke típusú nőre. A szakításon gondolkodik. Korábbi kapcsolatai szintén hasonló okok miatt ítéltettek kudarcra, ezért a munkájába menekült. S mivel ez a történet nem a mesében játszódott, sajnos nem jöhetett el a boszorkány, hogy a valósággal szembesítse. Kétségtelen, hogy a tündérmesék ugyanakkor nagy segítségére lehetnének önismereti munkájában.

Tündér- vagy varázsmesék

A tündér- vagy varázsmesék alkotják a népmesék 70–80 százalékát, bár sokuk esetében nem tehető éles műfaji különbség, így például a legenda és tündérmese vagy tréfás mese között. A tündérmesék általában a holtodiglan-holtomiglan királyi esküvőig, azaz a fiatal felnőttkorig kísérik végig a főszereplő életét. Varázsmeséknek is hívják őket, minthogy meghatározó vonásuk a csodás elemek jelenléte, mint például láthatatlanná tevő köpeny, repülő szőnyeg, terülj-terülj asztalkám, beszélő állatok stb.

A tündérmesékben a fantázia felszabadul a mondai elemek kötöttségétől és szabadon szárnyal. Ám ezen szabadság mélyén azokat a mágikus mitikus elemeket is fellelhetjük, amelyekből sarjadtak.²² Ez utóbbiakat nevezi az analitikus lélektan archetípusoknak, ősi, változhatatlan struktúráknak, amelyek a homo sapiens lényegi sajátjai.

A tündérmese kapcsolódhat a realitáshoz is. Van, amikor a mesehősök még mitikusak, a cselekmény szinterei azonban már valóságosak. Lényegük mégis a varázslat, a csoda, melynek ha megfejtjük az üzenetét, segítséget kaphatunk általa a mindennapokban való eligazodáshoz.

A mostoha és boszorka mint anyaarchetípus jelentősége

Mesekutatásaim során, találomra 2554 mese kiválasztását követően, kigyűjtve a női főszereplővel rendelkező meséket, figyelemre méltó eredményre jutottam. Ezen 2554 mese esetében 10%-uknak volt női főszereplője. A 255 mese azután cselekményüknek megfelelően kilenc kategóriába volt besorolható. Mint kiderült, a *Mostoha* és a *Boszorka* kategóriát alkotó mesék száma messze meghaladta a többiekét: 48 mesében volt meghatározó szereplő a mostoha, 49-ben pedig a boszorka.²³

Mindez érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet. Nem másra, mint a negatív női archetípussal való megküzdésre, illetve a nőnek és az anyának változást és fejlődést előmozdító szerepére.

Figyelmeztet továbbá arra is, hogy a felnőtté váláshoz komoly küzdelmet kell vívni az anyával úgy a lány, mint a fiúgyermeknek. Ez a küzdelem sokkal több energiába kerül, sokkal több elszántságot kíván, mint az apáról történő leválás. A feldolgozott mesékben a *Sárkányok* mesekategória jóval kisebb számban fordult elő a mostohákról, boszorkákról szólókhöz képest. S jóllehet a sárkány szimbolikája szélesebb körű és gazdagabb, mint a boszorkáé (lehet akár anya-, akár apaszimbólum, de lehet a saját testi vágy, indulat, agresszió megnyilvánulása is, amit meg kell zabolázni a sárkányölő hősnek), a mesékben mégis általában az apával való küzdelmet jelenti.²⁴

Míg a boszorkával lányok és fiúk egyaránt küzdenek, a tündérek csakis a fiúknak jelentenek kihívást. Ám különbség érzékelhető a boszorkánnyal való kapcsolat tekintetében is. Amíg a lányokat általában üldözi a boszorkány, addig a fiúkat szolgálatra kényszeríti, lehetetlen próbák elé állítja, amelyeknek elvégzéséhez személyiségben rejlő szinte összes lehetőséget, sokszor még csak csírájukban lévő funkciókat – így a kognitív, érzelmi, praktikus intelligenciát, valamint az intuíciót is – aktivizálni kell. Ezen képességeket, amelyek a boszorka által adott feladatok elvégzéséhez szükségesek, legtöbbször állatok, de sokszor növények és tárgyak mint segítők (segítő lélekrészek) szimbolizálják.

A mesék fiatal hősei általában késő serdülő- és ifjúkorukban találkoznak az életüket fenyegető boszorkával. Szolgálatába szegődnek és a lehetetlennek tűnő feladatok elvégzése közben fejlődnek és érnek felnőtté. Van, amikor a mesékben a boszorka nem tartja be a szavát és a jutalmat akkor is visszatartja, amikor az ifjú már teljesítette a próbát. Ilyenkor a legény szembeszáll a boszorkával és leszámol vele.

Mint tudjuk, a mese a szimbólumok nyelvén beszél, ezért nem könnyű dekódolni üzenetét és megszívlelni útmutatásait. A boszorka és az ifjúkorba lépő fiatal közötti harcban fel lehet fedezni az anyaimágóról történő leválási küzdelmet. Ebben a küzdelemben a feldolgozás folyamata is benne rejlik: a tudattalanban működő anyaarchetípus és az internalizált anyakép közötti kapcsolat belső változásokon megy keresztül.

A *Palkó és a boszorkány* című mese a negatív anyaarchetípussal való megküzdést szimbolizálja. A mesében széttépik és elégetik a boszorkát. Hasonló sorsra jut a *Szefűhajú János* című mesében is a vén sziprtyó. A boszorka leszámolásával végződő küzdelem azt az üzenetet is hordozza, miszerint harcolni sem lehet a végtelenségig, hiszen minden fiatalember felett elszáll az idő, s egyszer csak azt veszi észre, hogy bizony már belépett az érett felnőtt korba, s még mindig csak az anyjával harcol. Jól szimbolizálja ezt a *Csodálatos óra* című mese, amely lehetne a mindenütt jelen lévő, mindenben segítő anya szimbóluma

is. Fia a nősülést követően párkapcsolati konfliktusba kerül, aminek szakítás lesz a vége. Ezt követően visszatér anyjához, hogy hamuba sült pogácsát kapva tőle (érzelmi töltekezés) elinduljon megkeresni a feleségét. Anyja pogácsájától új erőre kap, ám a mese végén az anya csókolja meg a fiát.

A mostoha és a boszorka jelentősége az egyes életszakaszokban

A mostohák és a boszorkák fiatal felnőttkorig kísérik végig a mesebeli főszereplők útját, s jórészt az egyes életszakaszváltásoknál jelennek meg. A meseelemzések arra engednek következtetni, hogy ezen szereplők minden korosztály esetében a fejlődés hajtóerői, mivel kizöklentik a fiatalokat abból a létállapotból, identitásból, ami már nem az önmegvalósítást szolgálja, hanem mint az állóvíznek, áporodottság lesz a sorsa.

A *kisgyermekéről* szóló mesékben a boszorka akkor jelenik meg, amikor a kislány vagy kisfiú, legtöbbször *a két testvér* (általában óvodáskorúak) elindulnak világgá. Vagy maguktól mennek, vagy küldik őket. Útjuk során majdnem mindig találkoznak a boszorkával vagy a segítő százéves anyókéval. Ezekben a történetekben a boszorka alakjára vetül mindaz a szorongás és félelem, amit a családból kikerülő gyermek érez, amikor kilép a számára ismeretlen külvilágba. Gondoljunk csak bele, milyen hosszú időt vesz igénybe, amíg a gyermek megszokja az óvodát, óvónőt, és otthonosan mozog az otthonon kívüli térben. Mivel minden mesének jó a vége, a gyermek, miután végighallgatja a történetet, áttételes, szimbolikus úton újra átéli saját szorongásait, amelyeket a mese még fel is nagyít (és éppen itt van a mesékben az a „csavar”, amit paradox terápiás hatásnak nevezhetünk), ám a *vége jó, minden jó* befejezés hatására meg is könnyebbül, s a valóságban átélt félelmei, szorongásai ezzel el is törpülnek.

Kora serdülőkorban legtöbbször a mostoha zavarja el otthonról a fiatalokat, akik idős asszonyoknál – lásd a *Holle anyó* típusú meséket – szolgálnak, miközben fejlődik érzelmi életük, empátiás készségük.

Serdülőkorban a mostoha már szinte mindig a boszorkányos oldalát mutatja, amikor „kiúzi” a fiatalokat az otthon melegéből, lásd *Hófehérke*.

Ifjúkorban (lásd a korábban tárgyalt *Világszépe* mesekategória meséi esetében) a fiatalok még mindig tanulásra szorúlnak, különösen párkapcsolatuk alakítását illetően. Ebben a szituációban is megjelenhet a boszorka, aki segíthet nekik abban, hogy kinyíljon a szemük, és felismerjék választottjuk igazi arcát.

Azonban megjelenik a boszorka a mesék *fiatal felnőttkorú* szereplőinél is, amikor például elrabolja a fiatal királyi pár aranyhajú gyermekét. Furcsa mód, éppen ezzel a cselekedettel tereli a fiatalokat a valóság és a realitás felé, felhívva az anya figyelmét arra, hogy nem gondolja kellőképpen gyermekét. Ha egy cselemőt – anélkül, hogy az anyja észrevenné – csak úgy el lehet lopni, vagy ki lehet cserélni egy állatkölyökre, akkor az a szülő nemigen figyel oda gyermekére. Ilyen esetekben különösen szüksége van a párnak azokra a tapasztalatokra, amelyeket az elődöktől, az anyától, nagyanától sajátíthat el.

A felsorolt fejlődési szakaszok közül a tanulmányban a *koraserdülő, serdülő- és ifjúkorhoz* kapcsolódó mostoha, illetve boszorka kerül elemzésre. A választott mesék a boszorka (az anya árnyékos oldala) és a fiatal lány, azaz az anya-lánya kapcsolatáról szólnak, mivel a boszorkány és fiatal lány közötti konfliktus intenzívebb, mint a fiúk esetében. Ők, amint korábban szó volt róla, sok mesében a sárkánnyal küzdenek. Ezért a tárgyalt életszakaszokhoz illeszkedő mesék közül női főszereplővel rendelkező meséket választottam.

Az alábbiakban a *Mostohák*, valamint a *Boszorkányok mesekategóriá*hoz kapcsolódó mesék szerkezetét ismertetem:

Mostohák (koraserdülő-serdülőkor, kb. 13–16 éves kor)

I. A *Mostohák kategória* meséiben a mostoha – néha a boszorkány – együtt él édes- és mostohalányával, vagy csak a mostohalányával (lásd például a *Hófehérke*, illetve a *Gyöngyike* című mesét). A kategóriába tartozó mesék egy részében a mostohalány apjával is találkozunk, aki nem veszi észre a mostoha ármánykodását, de ha észreveszi, akkor sem képes megvédeni a lányát.

II. A mostoha elúzi, vagy toronyba, kamrába stb. zárja, izolációra kényszeríti a hősnőt.

III. A mostoha által felállított próbatételek esetében a lánynak általában állatok, tündérek vagy más nem emberi lények segítenek (például az *Ámor és Psziché*ben egy torony, a *Hamupipőké*ben a halott anya szelleme). *Hófehérke* esetében a törpék.

IV. A mostohalány a próbatételektől és a szenvedéstől egyre szebb lesz, végül sorsa jóra fordul, általában egy királyfi beleszeret és feleségül veszi.

A *Hófehérke* című mese, illetve a *Mostohák* kategóriába tartozó mesék az anyáról való leválás időszakát, az anya-lánya kapcsolat küzdelmének a családból való kilépés előtti első, korai szakaszát ábrázolják. A mostoha kettős aspektusa: egyrészt a fejlődés hajtóereje (lásd *Hófehérke* Mostoháját, vagy a *Varázsfuvolában* az Éj Királynőjét), másrészt destruktív, ha a gyermek (itt a lányok) korábbi személyiségfejlődési szakasza sérült. Ebben az esetben a boszorkány inspiratív ereje, amely fejlődésre is sarkallhatna, rombolóvá válik (a valóságban tetten érhető ez a folyamat például az étkezési zavarban szenvedő fiataloknál). Jó esetben a „nem boszorkányos” anyáknál is fellép az ún. boszorkányos aspektus, amikor lányaik a serdülőkor végére érnek. Ezzel lényegében segítik a már majdnem felnőtt lánynak a családból való kilépést, a leválást.

Boszorkányok (koraifjúkor-ifjúkor, 18–22 éves kor)

I. A *Boszorkányok* kategóriába tartozó mesék hősnője általában egy szegény ember lánya, aki rendkívüli szépségével és a szépségét kiemelő mesebeli tulajdonságával tűnik ki: gyöngyöket sír, nevetéskor rózsák vagy gyémántok hullanak a szájából, aranyvirágokat fésül ki a hajából, vagy minden lépésénél gyöngyöt lép, arany hull a lábából, kezéből. Mindenki csodálja szépségét, a király (királyfi) természetesen feleségül kéri.

II. A menyegzőjére tartó lányt a boszorkány a hintóban kicseréli saját lányával. A lány (ha egyedül utazik) vagy őt kísérő apja a legtöbb mesében nem jön rá arra, hogy a boszorkány rosszat akar, és így felveszik őt a hintóba. A boszorka kiszedi a lány szemét, levágja a haját, a kezét és a lábát, majd a hintó melletti árokba vagy vízbe taszítja.

III. A lányt megtalálja egy jószívű vadász, halász vagy kertész (érzelmeiben is gazdag apa-archetípusok), és hazaviszi felesége mellé segítőnek. A szolgálat során a lány erőre kap, öntudatra ébred, és a nevelőapja segítségével visszaszerzi elvesztett testrészeit.

IV. A királyfival újra egymásra talál, a lány helyét addig betöltő boszorka és lánya elnyeri méltó büntetését, a világszép leány pedig a királyfi felesége lesz.

A tárgyalt korosztály esetében még ideális családi konstelláció meglétében is jó, ha az anya átmenetileg mostohává, netán „boszorkánnyá” válik és „elüldözi” a háztól „Hófehérkét”, vagy a „toronyba zárja”,

ahogy annyi mesében szerepel, hogy így a királyfi ráakadhasson. De az is jó ilyenkor, ha mostohán bánik vele, hogy a lány ennek folytán elvágódjék mellőle, illetve a családi fészekből.

Csipkerózsikát az álom zárta a toronyba. Álma alatt az egész királyi udvar is álomba merült, így egész családjá békén hagyta.

A pszichoterápiás praxisból ismerősek számunkra olyan anya-lánya kapcsolatok, ahol a 40–50, vagy akár 60 éves kisté férfi „lányok” együtt élnek a 65–85 éves anyjukkal, akik a férj- és apapótló lányukhoz hisztériásan, követelőző módon viszonyulnak. A férfián viselkedő lányok és kislányosan viselkedő anyák közötti évtizedekre visszanyúló kapcsolat szinte felbonthatatlan. Ha 16–26 év közötti korban kerülnének ezek az anyával megélt napi konfliktusok és feszültségek miatt patológiás kapcsolatban élő lányok terápiába – amit szerencsés esetnek minősíthetünk –, akkor ez a fejlődést visszafogó furcsa szimbiózis feloldható lenne.

Idekívánkozik a következő eset. Egy családi háromszögben vergődő 24 éves lány anyjával együtt járt terápiába. A lány terepszínű katonaruhát és csizmát hordott. Vékony testalkatú, de anyjánál magasabb, erősebb. Óvodáskorától kezdve kísérgeti anyja mindenhová. Serdülőkori krízisét (sikertelen elszakadási kísérletét) követően öltött magára katonaruhát, anyjával így járkálnak kettesben. A családban a pénzt kereső apa érzelmileg teljesen a háttérbe került. Nyilvánvaló, hogy a hozott példánál az anyának a lány születésétől fogva a gyermekére tapadt libidó esetével állunk szemben.

A fenti példákban szó sincs inkubációról, „százéves” alvásról, elvonulási lehetőségéről. De ha mégis megszületik „Hófehérkében” férfiideálja, a királyfi, annak rögtön a „mostohaanya” szolgálatába kell állnia.

A kategória meséiben szerepel a Rossznak egy olyan megjelenítése is, amely fölött mindig győz a morál, vagyis a rossz elnyeri méltó büntetését. Ezt az amoralitást is általában a boszorkányok és lányaik testesítik meg, akik a mesében hazudnak, lopnak, csalnak, sőt még a gyilkosságtól sem riadnak vissza. Az erkölcsi rendet képviselő király felnégyelteti őket. A természet rendjét képviselő „gonosznak”, amelynek a feladata, hogy fejlődésre sarkalljon, sosincs ilyen büntetése: az a végén eltűnik vagy elzavarják (például a *Világszép Ilonka* című mesében).

Koraserdülőkor és a mostoha a *Hófehérke* című mesében

A mostoha fogalmán az anya árnyékrészének lányára való kivetítését, projekcióját értjük, ami a lány tudattalanjában élő negatív anyaarchetípust, esetünkben a boszorkány alakját hívja elő. Ez, visszavetülve az anyára, benne is a destruktív erőket erősíti meg. A kapcsolat önrontó körré válhat, és a serdülő személyiségfejlődését a patológia irányába viheti. Ugyanakkor a serdülőkori krízis sikeres megküzdés esetén az ifjúkori női identitás kialakulásának előfeltételét képezi.

Előfordul, hogy az anyák ellenséges érzéseit serdülő lányuk fiatalsága, nőiessége váltja ki. Visszatér saját elmúlt fiatalságuk emléke, talán a meg nem valósult lehetőségek utáni vágyuk is. A *Hófehérke* című mese mostohája is az az anya, aki nem jutott el belső értékeinek felismeréséhez és megvalósításához, ezért számára csak a külső a fontos, csak az, hogy mit mutat a tükör: „Tükröm-tükröm, mondd meg nékem, ki a legszebb a vidéken?” Ám a tükörtől kapott válasz csak ideig-óráig elégíti ki a női identitásában bizonytalan, kisebbségi érzésekkel küzdő királynőt. A tükör válasza nem csillapíthatja igazán a szeretet és elfogadás iránti vágyát. Önmagunkkal csak környezetünk, illetve családtagjaink

„visszapillantó tükreben” találkozhatunk. Ez a kép tudja csak kielégíteni szeretetigényünket, még akkor is, ha mások szemében árnyékrészeink is tükröződnek.

A tükör válasza nem ad elég biztonságot, a mostoha nem biztos abban, hogy ő szép és jó, ezért állandó rivalizálásban él. Alapproblémájából ered, hogy amikor kilép otthonából, árnyékrésze kerül előtérbe, királynői magánya a külvilágban boszorkánnyá silányul. A terápiás gyakorlatban nem ritkán találkozunk hasonló esetekkel, amikor a nyilvános megjelenés az énképükben, identitásukban bizonytalan nőknél pánikot vált ki, rossznak élik meg magukat, szoronganak, minden nővel összemérik magukat.

Az éretlen személyiségű, narcisztikus mostoha saját lánya üldözőjévé válik. Üldözi benne a saját meg nem valósult, illetve már elmúlt fiatalságát. Lánya riválisa, mivel az anyaszerepig nem jutott el, az anyai identitást nem tudta megvalósítani. Jól érzékelteti ezt a mese már annak elején: „Amikor a kisdéd megszületett, a királyné meghalt...” Sok-sok mesében találkozhatunk ezzel a fordulattal. A gyermek megszületésével a női, de inkább a nő személyiségének lányos része „meghal”. Ennek át kell lényegülnie egy másik, az anyai szerepbe. A feleségszerep is módosul. Ahol ez nem sikerül, ott a tündérből boszorkány lesz, a feleségből lányával rivalizáló nő, azaz mostoha.

A Mostohát annak felismerése, hogy Hófehérke egyszer csak szebb lett nála, figyelmeztette az idő múlására. Megöletési szándékával az időt akarta megállítani. Más megközelítésből szemlélve, Hófehérke megölésével személyiségének lányos része kapott halálos ítéletet. Jól szimbolizálja a mese, hogy a változással együtt járó halál csupán szimbolikus. Nem megsemmisüléssel találkozunk, hanem átváltozással, transzformációval.

A törpéknél Hófehérke felkészül a feleség- és anyaszerepre, amely saját anyjánál hiányzott, hiszen az csupán külső megjelenésével, szépségével foglalkozott. Kisebrendűségi érzéssel küzd, állandóan tükrét faggatja. Ki sem akar lépni a házból, hogy másokkal összemérje magát, csupán tükrevel társalog. Sebzettsége és narcizmusa akadályozza anyai érzelmeinek kifejlődését. Annak a sértett nőnek az archetípusa, aki valószínűleg gyermekkorától fokozott mértékben szenvedhetett a szeretetmegvonástól, illetve aki az átlagnál sokkal kevesebb szeretetben részesült. Féltekenysége oly mértékűt ölt, hogy mostohából boszorkává változik át a lány üldözése közben.

Érdekesen végződik a mesében a Mostoha sorsa. A *Világszépe mesekategóriába* sorolt ifjúkort megidéző mesék juthatnak róla eszünkbe. Csábító perszónájához a gyermeke megszületése után is ragaszkodó Mostohának, aki nem tudja vállalni az anyaszerepet, az a büntetése, hogy haláláig tüzes cipőben kell táncolnia. A tüzes cipő szimbolizálhatja a szexualitást, a szenvedélyeket. Itt is megfigyelhetjük a mesékben oly gyakori azon paradox jelenséget, hogy az egyoldalú, egy lábon álló, egy üggyel foglalkozó (esetünkben a külső megjelenésével), „együgyű” szereplőknek az lesz a büntetése, az emészti fel őket, abba fulladnak bele – amitől nem tudnak megválni. Így a Mostoha is szükségszerűen saját narcizmusának áldozatává válik.

Serdülőkor és a boszorka a *Gyöngyike* című mesében

A problematikus és sokszor patológiás serdülőkori anya-lány kapcsolatot jól szimbolizálja a *Gyöngyike* című mese története.²⁵

A mesében a boszorkány talál egy gyöngyöt, amit hazavisz. Mire hazaér vele, a gyöngy megnő, tojás nagyságú lesz, végül egy szépséges szép kisleány pattan ki belőle, akinek a boszorkány a Gyöngyike nevet adja, s elhatározza, hogy ha 16 éves lesz, vérét veszi, hogy megfiatalítsa vele magát. Gyilkos szándékát a vadász hiúsítja meg, aki beleszeret Gyöngyikebe, s végül feleségül veszi.

A boszorkány ebben a mesében is a nőiség, a szeretet, a gondoskodás, és az anyai érzelmek hiányától szenved. Ezt akarja Gyöngyikétől megkapni, a vérét akarja, a lelkét akarja, hiszen ahogyan az *Ótestamentumban* olvashatjuk: „A vér a lélek.” A pozitív női aspektusra féltékeny, amit a fiatal lány szépsége képvisel a mesében.

A *Gyöngyike* című mese boszorkánya azt az anyát szimbolizálja, aki önmagának neveli a lányát, ahogy a mese is utal rá, nem igaz szeretetből. Saját magát akarja vele megfiatalítani, hogy így örök életet nyerjen általa. A mese végén a boszorkányt a gyilkosságra való felkészülés folyamatában férfiasan agresszív, pusztító energia szállja meg.

A gyöngyből egy szép lány születik. Lányként való születése már egyfajta elrendeltetése is az életének. Mivel a boszorkány nem édes-, hanem nevelőanya, nem is hasonul vele, megőrzi önmagát. A mesékben olyan gyakran szereplő mostoha a hasonulástól való óvást is szimbolizálja. A hasonulás a fejlődés és önmegvalósulás akadályozója. Ezért is fontos a mostohaszerep a mesében, a negatív anyai aspektus, azaz az ún. optimálisan „rossz” anya.

A Boszorkának a mesében lehetősége lenne rá, hogy a saját értékeivel éljen, illetve azokat kifejlessze. Jól szimbolizálja a mesében ezt az a jelenet, amikor a vadász felhossa a folyó mélyéről a boszorka még fiatal korában elvesztett gyöngyét. A mesének ez a jelenete azt üzeni, hogy a pozitív női lélek rész kifejlődésére még a „boszorkák” esetében is van lehetőség, ez viszont kemény lelki munkát igényel. A boszorka archetípusára oly jellemző tulajdonságok mint az irigység, féltékenység, mások értékeinek csalárd módon történő megszerzése, úgy tűnik, számukra sokkal könnyebb, mint a sajátjuk felfedezése és értékelése.

A *Gyöngyike* című mese boszorkánya, csakúgy mint sok személyiségfejlődésében elakadt, sérült nő, illetve anya, nem vállalja a belső építkezés, az önmegismerés és megvilágosodás fáradtságos munkáját. Így sem a külvilág, sem pedig belső világuk ártó erőivel – amelyek fejlődésre is sarkallhatnak – nem képesek sikeresen megküzdeni. Ha ezen ártó, destruktív erőkkel nem tudunk szembenézni – vagy azért, mert az én gyenge, vagy mert ezek az erők elhatalmasodtak –, akkor létre sem jöhet olyan kedvező külső és belső konstelláció, amelyben az értékek, az „igazgyöngyök”, kreatív erők, képességek, pozitív attitűdök és érzelmek érvényre jutnak.

Ha pedig egy másik aspektusból közelítjük meg a *Gyöngyike* című mesét, mint ahogyan erre minden mese alkalmat is nyújt, akkor egy további lényeges üzenetet fedezhetünk fel benne. A mesebeli boszorkány gyermeke talált gyermek. Ennek a hangsúlyozásával azt is szimbolizálja a mese, hogy valahol mindannyian talált gyermekek vagyunk. Ha a szülő tulajdonjogot formál gyermekére, ez esetben a sérülés lehetősége a felnövekvő gyermekben sokkal nagyobb. Ha Gyöngyike nem talált gyermek lett volna, akkor talán hasonult volna a boszorkányhoz, és nem menekült volna meg tőle, mert olyanná vált volna, mint ő. Így fel kellett volna adnia önmagát. Ez a hasonulás egy másfajta „vérét vevése” a gyermeknek, aki a természet rendje szerint különbözik a szülőtől. Vagy hasonul az anyjához, vagy a „vérét veszik”, azaz a lelkét. Mindkettő csapda, akár hasonul vele, akár „megölik”, mindenképpen elveszíti önmagát.

Talán az a szülő képes leginkább arra, hogy ne birtokolja gyermekét, aki a saját életét sem tekinti birtoklandónak, azaz saját magát sem birtokolja, hanem úgy tekint rá, mint talált tárgyra, amit bármikor visszaadhat, „azért őrzi meg” – ahogy József Attila *Eszmélet* című versében is olvashatjuk. A birtoklási vágy, ami a mesebeli Rosznak és Gonosznak egyik fő tulajdonsága, úgy a birtoklandóra, mind a birtokosra nézve pusztító. Nemcsak a fejlődés akadályozója, hanem patológiás kapcsolatok létrehozója is, vonatkozzon a fokozott birtoklási vágy élő vagy élettelen tárgyra vagy akár önmagunkra.

Ifjúkor és a boszorka *A kis Vadrózsza* című mesében

A *kis Vadrózsza* című mese főszereplője különleges születését követően egy sasfészekben nevelkedik és nő fel szépséges serdülő hajadonná. A sasfiókákat többször is megmenti a rájuk leselkedő veszélyektől, például a fára kúszó sárkánytól. Fiatal lányként is erősen kötődik az apát szimbolizáló sashoz és a sasfészekhez is. Annyira, hogy a királyfi kedvéért sem hajlandó kijönni a fészekből (milyen beszédes szimbólum), aki vadászat közben meglátja és belé szeret. Végül a királyfi megbízására egy boszorka csalja le csellel a fáról, s kerül általa a királyi kastélyba, ahol aztán megülik az esküvőt.²⁶

A lányok sok mesében egy boszorkány – vagyis negatív anyaarchetípust szimbolizáló vén banya – „segítségével”, „sajátos” beavatási rítusaival kerülnek a földi dimenzióba, azaz a realitásba. Ezt követően kezd fejlődni érzékelő funkciójuk és praktikus intelligenciájuk.

Mesénkben a *kis Vadrózsza* a szellemi világot képviselő sasfészekből, amely az apai védelmet és biztonságot is szimbolizálja, egy fortélyos boszorkány segítségével száll le a földre, s kezdi el felnőtt életét. Érdekes, hogy ebben a mesében a boszorkány egyértelműen pozitív aspektusú. Sok mesében azonban ártó erőként jelenik meg (*Hófehérke, Gyöngyike, A rózsát nevető királykisasszony, Amor és Psziché*) ugyanakkor ezen ártó erő mégis csak látszólagos, mivel a lányt a feleség-, illetve anyaszerepre készíti fel.

A boszorkány jelentősége viszont egy másik megközelítésből, hogy a lánynak meg kell küzdenie az anya negatív, boszorkányos aspektusával is, illetve integrálnia kell azt magába ahhoz, hogy majd ő is anyává válhasson. El kell fogadnia a személyiségében rejlő árnyékos oldalt, a nőiségnek, illetve az anyaságnak ezt a sokszor elutasított és néha valóban ártó részét is, mivel mindkét szerep sikeréhez kell egy adag misztikum, ördögösség, boszorkányosság. Fogalmazhatjuk úgy is, hogy búbjosság, vajakosság, életrealitás.

A mesékben a boszorkányok nem véletlenül rabolják el ezeket a tündérszerű lányokat: a lányoknak ezáltal kell szembenézniük és megküzdeniük azzal, amitől pedig menekülni próbálnak. A *kis Vadrózsza* a boszorkány szelídíti a földre, ő az összekötő az égi és földi dimenzió között. Vadrózsának addig csak szellemi-lelki arca volt. Földi létezését az anyát is szimbolizáló boszorkánynak köszönhetette. Az anya ebben a mesében nem vett részt a lány születésében, ami azt is szimbolizálja, hogy azok a lányok, akik túl erős apai védelem alatt és ezért erős függésben is élnek, nehezen szánják rá magukat arra, hogy kirepüljenek a biztonságot adó „fészekből”. A boszorkány volt a titok tudója, ő szelídítette meg, csalogatta a földre Vadrózsát, s segédkezett férjhez adásában is. Régebbi időkben is vajákos asszonyok, kerítőnők boronálták össze a fiatalokat, hiszen jól értették a földi praktikákat, s közelebb álltak a realitáshoz, mint a légvárat építő fiatalok.

Ahogy a mesékben nem könnyű felismerni a boszorkányok fejlődést előre vivő, pozitív oldalát, úgy a tündérek esetében sem a csillogó külszín alatt rejtőző csábító, mélybe húzó, elveszejtő oldalt. A hosszú szőke haj, a légies, vékony, tünékeny alkat, a csupa jóval kecsgetető mosoly, az örök boldogságot előrevetítő tündérhon mint paradicsomi létforma minden ifjú ideálja. A szerelmes ezt a vágyott képet fedezi fel szerelmesében, s jó, ha ezt az ideált akkor is meg tudja őrizni, ha párja a hétköznapokban éppen a másik oldalát mutatja, vagy ha kénytelen rádöbbsenni a férfi arra, hogy nem tündér a felesége sem. A kapcsolat akkor lesz hosszú távon életképes, amennyiben a férj meg tudja őrizni önmagában, és lelki szemei előtt időnként meg is tudja jeleníteni a párját úgy is, mint ahogy szerelmes időszakában látta: tündérként.²⁷ Így a nőből is elő tudja hívni annak tündéri oldalát, azt, ami minden nő személyiségében ott rejtezik. Tetten érhetjük ezt az oldalt úgy a kislányok, mint az öreganyók esetében.

Bölcsesség és boszorkányság

A tanulmányban elemzett mesék a boszorkány sokoldalúságáról tanúskodnak: lehet pusztító, ártó, elvesztető, amorális, ármánykodó, manipulatív, de ugyanakkor éppen ezen tulajdonságai által ébresztő, tudatosodást segítő, a valósággal szembesítő (ami legtöbbször már önmagában is fájdalmas) és ezáltal fejlesztő, előre vivő is. A háttérből mozgatja a szálakat, ám tevékenységének kimenetele a többi szereplőn is múlik.

Hozzá tartozik a látnoki képesség, közvetít a látható és láthatatlan világok között, s akár csak a tündérek, lehetnek a szellemvilág istennői. Sokban hasonlít a felsorolt tulajdonságegyüttes a való élet különleges megérző képességgel rendelkező öreg bölcseiéhez, akik régen például a szülésnél és a haldoklásnál is jelen voltak, akkor, amidőn érkezik, illetve távozik a testből a lélek.²⁸

A mesék összességében azt üzenik, hogy akár a „méregkeverő” szipirtyónak is lehet pozitív oldala. Ezt azért is fontos tudatosítanunk, mivel az életben előfordul, hogy csak az egyik oldal dominál. Van, hogy a bölcsességhez kapcsolódó intuitív funkció válik egyeduralmukodóvá, s elhatalmasodik a médiumi, látnoki identitás, mi több, az idős nők ennek megszállottjává is válhatnak, ami már korántsem szolgálja a környezetük javát. Előfordul az is azonban, hogy „fúria-komplexussal” állunk szemben. Erre az időskori archetípusra a tovább már nem alakítható saját sors pótlása gyanánt a mások életében élés, másokkal való intenzív foglalkozás a jellemző, ezzel igyekeztén meghosszabbítani saját életét. Erőszakkal ad tanácsot, sőt ráerőszakolja magát másokra, legtöbbször a fiatalokra. Ezt a mesék (lásd például a már elemzett *Gyöngyike*-mesét) sokszor oly módon szimbolizálják, hogy a boszorkány a fiatalok vérével akarja magát megfiatalítani.

Ismerünk idős embereket, akik nem képesek szembenézni a ténnyel, hogy túl vannak már a késő felnőttkoron is, nem tudják sem begyűjteni életük gyümölcseit, sem az ős terméseit számba venni, s kiengedni a kezükből, ami már nem tartozik az életükhöz. Nem tudnak felkészülni a télre, ahogy pedig azt a természet is teszi. Hiszen a tél az az időszak, amikor a természet látni engedi számunkra a lényegét, a lecsupaszított ágakat, de az év termését, a magokat is.

Ebben az életkorban fontos, hogy vissza tudjunk nézni a saját életutunkra, s már egy magasabb szintről tekinteni rá az életre. Szerencsés esetben ekkor már a személyiség spirituális dimenziója kerül előtérbe. Az időskorú nő – amennyiben végig tudta járni, meg tudta élni az élet adta fejlődési szakaszokat, mint identitáslehetőségeket – képessé válhat arra, hogy egy bizonyos távlatból lássa a körülötte zajló történéseket. Ebből a „magaslatból” olyat is észrevehet a maga körül folyó életből, amit a nála fiatalabb korosztály tagjai még nem láthatnak, mivel benne vannak az élet sűrűjében. Ez a rálátás hasonló az álomhoz. Az álom is többet lát és tud az életünkről, mint mi magunk, vagyis az éber tudat.

A mesékben a százéves tanácsadó anyókák tartoznak ide, akik nem tukmálják rá magukat az útbaigazítást kérő mesebeli hősökre, nem szaladnak utánuk, hanem fel kell őket keresni rejtekhelyükön. Barlangokban, hegytetőn, egyéb titokzatos helyeken tartózkodnak. Ezeknek a mesebeli bölcs öregeknek a kettős aspektusát az ismert mondattal fejezi ki a mese: „Köszönd, hogy öreganyádnak szólítottál.” Ennek egyik fontos üzenete, hogy az életben sok problémás helyzet adódik, amelyek kimenetele, illetve megoldása döntően a mi hozzáállásunkon múlik. Amennyiben pozitívan állunk hozzá az élet dolgaihoz vagy egy személyhez, akkor azok viszámosolyognak ránk, ám ha ellenségesen, az esetben a boszorkányos arcukat fordítják felénk.

A boszorkány akkor változik át tanácsadó anyókévé, ha tisztelettel és kedvesen szólunk hozzá. Ám milyen nehéz megtenni ezt olyan személyekkel szemben, akik ellenszenvesek, barátságtalanok és esetleg még indulatosak is velünk. Pedig lehet, hogy tőlük kaphatnánk meg azt a segítséget, ami kivezet a bajból. Kritikájuk, bántónak megélt visszajelzéseik fontos felismerésekhez juttathatnak bennünket.

Jegyzetek

¹ Az analitikus pszichológia fogalma Carl Gustav Jung nevéhez kapcsolódik, akinek munkássága nyomán több tanítványa foglalkozott a népmesék mélylélektani elemzésével és szimbolikus üzenetével. Közülük többük nevével találkozhatunk majd jelen tanulmányban. Ennek kapcsán legfontosabb szakirodalmat lásd ANTALFAI Márta: *A nő személyiségfejlődésének elemzése a magyar népmesék tükrében*. // *Pszichoterápia*, 1999, №2, 105–118. o.; ANTALFAI Márta: *A kis Vadrózsa*. In: *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók* (szerk. Bálint Péter). Debrecen: Didakt Kiadó, 2003: 160–169. o.; ANTALFAI Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2006; ANTALFAI Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2014; ANTALFAI Márta: *A Sárkány a mesében és az életünkben*. // *Fordulópont*, 2014 (16), №65, 11–22. o.; BENEDEK Katalin: *Az égig érő fa*. In: *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók* (szerk. Bálint Péter). Debrecen: Didakt Kiadó, 2003: 76–100. o.; BERZE NAGY János: *Ősvallási maradványok népmeséinkben*. In: „Aki nem hiszi, járjon utána” *Népmesetanulmányok*. /Főnix Könyvek 64./ Debrecen, 2005; BETTELHEIM Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1988; BOLEN Jean Shinoda: *Bennünk élő idősödő istennők*. Budapest: Studium Effektíve Kiadó, 2008; VON FRANZ Marie-Louise: *Női mesealakok*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1995; VON FRANZ Marie-Louise: *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998; JUNG Carl Gustav: *A mesebeli szellem fenomenológiájához*. In: Carl Gustav Jung: *Mélységeink ösvényein. Analitikus pszichológiai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1993; SOLYMOSSY Sándor: *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1991.

² JACOBI Jolande: C. G. Jung pszichológiája. Kindle Edition: 1973.

³ VON FRANZ Marie-Louise: *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998: 206. o.

⁴ NEUMANN, Eric: *A Nagy Anya. A Magna Mater archetípusa a jungi pszichológiában*. Budapest: Ursus Libris, 2005.

⁵ JUNG Carl Gustav: *Az átalakulás szimbólumai*. /C. G. Jung összegyűjtött munkái. 5. kötet./ Budapest: Scolar Kiadó, Bp., 2018.

⁶ JUNG Carl Gustav: *Mélységeink ösvényein. Analitikus pszichológiai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1993.

⁷ SOLYMOSSY Sándor: *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.

⁸ *Mitológia – mítoszok, mondák és legendák*. Budapest: Kossuth Kiadó, 2016.

⁹ *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. (Szerk.: Pál József, Újvári Edit.) Budapest: Balassi Kiadó, 1997.

¹⁰ VON FRANZ Marie-Louise: *Női mesealakok*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1995: 38. o.

¹¹ JUNG Carl Gustav: *Mélységeink ösvényein. Analitikus pszichológiai tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1993.

¹² *Szimbólumtár...*

¹³ NEUMANN Eric: I. m. 29. o.

¹⁴ BETTELHEIM Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest: Gondolat Kiadó. 1988.

¹⁵ JUNG Carl Gustav: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar kiadó, 2011: 229. o.

¹⁶ ANTALFAI Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2006.

¹⁷ GOETHE: *Faust*, I. fejezet (Mefisztó). Lásd GOETHE, Johann Wolfgang: *Faust* (Ford.: Jékely Zoltán, Kálnoky László). <https://mek.oszk.hu/00300/00389/00389.pdf>

¹⁸ „Féld az Istent, és tartsd parancsait, mert ez az egész ember” [Préd. 12:14].

¹⁹ *Szimbólumtár...*

²⁰ BERZE NAGY, I. m. 18–38. o.

²¹ BENEDEK Katalin: *Az égig érő fa*. In: *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók*. Debrecen: Didakt Kiadó, 2003: 76–100. o.

²² NAGY Olga: *Széki népmesék*. Bukarest: Kriterion Kiadó, 1976.

²³ ANTALFAI Márta: *A női lélek útja mondákban és mesékben*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola, 152. o.

²⁴ ANTALFAI Márta: *A Sárkány a mesében és az életünkben*. // *Fordulópont*, 2014 (16), №65, 11–22. o.

²⁵ ANTALFAI Márta: *A nő személyiségfejlődésének elemzése a magyar népmesék tükrében.* // *Pszichoterápia*, 1999, №2, 105–118. o.

²⁶ ANTALFAI Márta: *A kis Vadrózsa.* In: *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók* (szerk. Bálint Péter). Debrecen: Didakt Kiadó, 2003: 160–169. o.

²⁷ JOHNSON Robert: *She. Understanding feminine psychology.* New York: Harper and Row, 1977.

²⁸ BOLEN Jean-Shinoda: I. m.

Hajnády Zoltán

Szagrális és démonikus nőalakok orosz poétikai kontextusban

Il n'y a pas d'oeuvre d'art sans collaboration du démon.¹

André Gide

Tout est éprouvé par son contraire.²

Vlagyimir Szolovjov

A dualitás az európai gondolkodásban szinte mindenben jelen van: lét–nemlét, jó–rossz, szép–rút, szagrális–profán, ahol a fogalompár első tagja mindig pozitívumot és a lényegét jelenti, a második tagja pedig a negatívumot és az első tagadását. A feloldhatatlannak tűnő ellentétek kölcsönösen feltételezik egymást. A pozitív archetípus spontán módon generálja negatív ellenpólusát. Minden mindenkor magában hordja az ellentétét is. Az *ellentétes minőségű* ellentétpárok valójában egymásra utaltsági viszonyban állnak egymással. Még az is kérdéses, hogy egyiknek a másiktól függetlenül van-e létjogosultsága. Egyik fél sem léphet föl egyedül mint saját maga, hanem mindig csak úgy, mint a másik szubsztanciális párja, amely nélkül nincs teljesség.

★

Az orosz irodalom nőközpontú, az életet és a létezését fenntartó nő áll a középpontjában. Cselekményének mozgatórugója a nőalakok értelmezése. A hős próbatétele az, hogy képes-e meglátni a hősnő belső ragyogását. Az eszményt is a női szépség ábrázolásán keresztül fejezi ki. „A nőt azért imádjuk, mert uralkodik eszményi ábrándunkon.”³ A női princípium első helyen való szerepeltetését könyvem és tanulmányom címében nem az udvariasság diktálta, hanem a férfiak fölé nőtt női nagyság. A sorrendiség megváltoztatása (*anafrázis*) az orosz kultúra anima-elvűségét, az apai felett az anyai dominanciáját hivatott hangsúlyozni, amit Nyikolaj Bergyajev az orosz lélek „örök asszonyiségének” nevezett. Ezért fordítottam meg a hagyományos Logosz–Szophia sorrendet, amelyet felfoghatunk úgy is, mint az örök női princípium győzelmét a patriarchális szemlélet fölött.⁴

Az alkotást a mindent átfogó és megtartó feminin elv szabályozza, amelyből minden ered. A teremtő istenségnek mint az élet ősforrásának joggal tulajdonítanak anyai vonásokat. *A termékenységi tulajdonságokkal felruházott istennőket ősidőktől fogva nem a szépségükért, hanem az önmagukban teremtő női erőért imádták.* Az orosz kultúrában a nőiség szentesített, vallásos változata magába szívta a termékeny Földanya-mítoszát.⁵ Az életet adó ősanának mint a női lét soha meg nem szűnő legitimírozottabb képességének nemcsak kultikus-szagrális változata létezik, hanem vannak profán, démonikus transzformációi is. Ő Pandora, aki a tiltott szelencét kinyitotta, és ezzel a világ minden baját rázúdította az emberiségre. Ő az eredendő bűn forrása, Éva lánya, de Mária gyermeke is, aki a megváltás keresésére ösztönözi a férfit. Többé már nem a bűn hordozója. „Most is csábítok, de a fény felé. Vonzok mindig, de már a szabadságba. Én ezentúl a Szüzesség vagyok” (Teilhard de Chardin).⁶ A nő a szerelem, a termékenység, a nemzet any-

jának a megtestesítője, világanya, de olykor viszályt szító *Erisz istennő*, aki egyszerre tárgya hódolatunknak és félelmünknek. A démonit azonban nem kell megalázó és diadalmas ellenségnek tekinteni, hanem olyan erőnek, amely az egésznek szerves része. A rossz pozitív cselekvő erőként is megnyilvánulhat, amely éppen a jó erőtlenségére válaszul fejlődik ki.⁷ Az orosz írók nagy erőssége a rossz, a gonosz iránti fogékonyság, ami megóvta őket a valóság megszépítésétől, az idealizálás veszélyeitől. Lehetővé tette számukra, hogy az emberi lét valamennyi oldalával szembenézzenek, beleértve a sötétet és démonit is; a szereplőket ne csak síkban, hanem mélységi vertikumban ábrázolják.

Az orosz irodalom tele van gyenge akarató, passzív, szemlélődő férfiakkal, ugyanakkor bővelkedik cselekvő nőalakokban, akik gyakran a férfi jellemének a próbaköveként jelennek meg, egy sajátos tükörként, amely önismeretre vezeti azokat, akik belepillantanak. Ezek a szláv lelkű Fauszták olykor még a sötétség fejedelmével, a Sátánnal is szövetségre lépnek céljuk elérése érdekében, a rosszat is jóra használják (lásd Margarita pokoljárását Mihail Bulgakov regényében). Az orosz írók megrajzolták az orosz nő emblematisz arculatát, amely sok vonatkozásban különbözik a *L'éternel féminin* fogalmától. Az európai szerelem patetikus, az orosz démonikus. „Az orosz irodalom nem ismer olyan gyönyörű szerelmes alakokat, mint a nyugat-európai irodalom. Nálunk semmi sincs, ami hasonlítana a trubadúrok szerelméhez, Trisztán és Izolda, Dante és Beatrice, Rómeó és Júlia szerelméhez. A férfi és a nő szerelme, a nő szerelmi kultusza Európa keresztény kultúrájának gyönyörű virága. Mi nem éltük át a lovagkort, nálunk nem voltak trubadúrok. Ez veszteséget jelent szellemünk számára. Az orosz szerelemben van valami súlyos és kízó, borús és gyakran rút. Nem volt nálunk igazi romantika a szerelemben. A romantika nyugat-európai jelenség.”⁸ Az orosz irodalomban gyakoriak a szabadság határait mások rovására önkényesen átlépő voluntarista hősök, akik vélt igazuk miatt a számukra legkedvesebb embert ölik meg: Aleko Zemfirát, a Démon Tamarát, Rogozsin Nasztaszja Filippovnáat. Erről szól Tyutsev verse:

*Óh, milyen gyilkos a szerelmünk
míg a vak szenvedély sodort,
legjobban azt kellett megölnünk,
mi szívünk legfőbb kincse volt!*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Jelen tanulmány a női princípium két archetípusát, a szakrális és démoni nőalakok jelentését vizsgálja orosz poétikai szövegek környezetben, evidensnek tartva, hogy az ezerarcú nő nem szűkíthető le csupán erre a két archetípusra.

*

Jung szerint a női princípium három archetípusban ölt testet: anyai, csábító és démonikus. Puskin műveiben anyja egyetlenegyszer sem szerepel. A csábító-kísértő démon sötét szelleme viszont nála is felbukkan. Puskin a női lélek fényes oldalát emelte ki, nem a sötétet. Nála az *anima* olyan dualitásával ritkán találkozunk, mint amilyen Lermontovnál és Dosztojevszkijnél fordul elő. Démonikus *femme fatale* alakjai közül csak Kleopátra és Zaréma szépsége egyszerre vonzó és taszító. Kleopátra, az azonos című versben és az *Egyiptomi éjszakák* című elbeszélésben hódolót szerelmi viadalra hívja (meghívás kivégzésre). A sors istennőjének szerepét játssza, aki kezében tartja szeretői életfonalát: „Aki megfizeti

az árat, / Annak adok egy éjszakát. / Az életével éjszakámat / Ki veszi meg, lássuk tehát!" (Lothár László fordítása.) „Az életemet egyetlen éjszakáért” hőse, az örökléttel egyenértékű, felfokozott pillanat kedvéért lemond az örökkévalóságról. „Megízelve a méz egy cseppjét, azon nyomban meghalok” (1 Kir 14:43).⁹ Romantikus felfogás szerint a végtelen a végesben is átélhető: „Ewigkeit in Zeit.”

Puskin úgy szólt a nőkről, ahogyan még senki sem beszélt róluk az orosz irodalomban. Vallásos-metafizikai jelentést tulajdonított a szépségnek. Verseiben az égi Madonna földi alakot ölt, a szeretett földi asszony pedig égi magasságokba emelkedik. Egyik versében Raffaello Sixtusi Madonnáját idézi, másik versének, amelyet világszép menyasszonyához írt, *Madonna* a címe. Számára Erósz egyszerre jelenti a földi-érzéki szenvedélyt és a minden érzékiségtől mentes szerelmet. Lelke a két végtel, *Venus vulgaris* és *Venus caelestis* között őrlődött. Előbbi szépsége a női testben mutatkozik meg, utóbbié a lélekben. Puskin nemcsak a női testet, hanem annak platóni eszméjét, az örök nőiség animáját, éteri auráját ragadta meg, mert a szépség mindig eszményi. Így volt ez már *A bahcsiszeráji szökőkút* című poémában is, ahol a szenvedélyes grúz Zaréma a földi, a tatár kán által elrabolt, angyalian szelíd lengyel Mária pedig az égi vonzalmat hivatott képviselni. Vonatkozik ez a megállapítás a *Még bennem él a perc varázsa* című versre is, hiszen tudjuk, hogy a címzett, Anna Kern, nem volt a szűztiszta szépség földi mása. Puskin megunt kedvesét egyenesen „babiloni szajhának” nevezte, de mégiscsak az ő testén keresztül vezetett az út az égi szerelemhez. Puskin minden nőben az eszményi nőt kereste, összekapcsolta az emberi lét két oldalát: az immanens valóságot a transzcendenssel. Alig észrevehető az átmenet a konkrét, helyhez kötött és az időtlen, általános között. Szinte zavarba ejtő, hogyan ad kétféle értelmet egyazon dolognak. Számára a szépség egyszerre halandó nő és halhatatlan istennő, aki a testiségről és a szerelemtől képes magasabb fogalmat nyújtani. Egyik szeme Vénuszt nézi, a másik Madonnát. Az előbbi látványa a szemet igézi meg, utóbbi a lelket ejti rabul. A fizikai szerelem fölébreszti a metafizikai szerelem utáni vágyat. A költészet számára nem trubadúr nőszoigát: „Milton és Dante sem a szebbik nem nyájas mosolyáért írtak.”¹⁰ Puskin költészetét sóvárgó vágyakozás hatja át a Szophia-mosoly után, amely megszabadít a földi szenvedélyektől. Ezt a rejtélyes és megejtő mosolyt, amely az Abszolútum utáni vágyat *fejezi ki*, emberi nőknél nem lehet tapasztalni, csak Szophia-ikonokon. Szerelmes verseinek lényege nem egy meghatározott nőre, hanem a végtelen számú testben megvalósuló örök asszonyira irányul, akinek istenarca áttűnik a szeretett földi lény vonásain. „Puskin szenvedélyes érzékisége – amely tragikus életérzésének egyik forrása – vallásos érzékiségbe hajlik. Nem tud a »szépségre meghatottság nélkül nézni«: a tökéletes női szépség számára valami olyasmi, ami »fölötte áll a világnak és a szenvedélyeknek«, amelynek szemlélése közben »imádságos tisztelettel hajt fejet a szépség szentsége előtt«.”¹¹

Metafizikus költészetének kimagasló darabja az *Élt a földön egy szegény lovag* című rejtélyes poéma, melynek hőse Szűz Máriának ajánlja fel az életét, s hú marad fogadalmához. Puskin nőalakjai közül Isten anyja képviseli a legmagasabb szintet, aki minden szexualitástól mentes felsőbbrendű női princípium. A szerzeteslovag szíve hölgyét vallási rajongással szereti, „égi fénynek, szent Rózsának” nevezi. A versben a lovagi etikett illemszabályai ötvöződnek a katolikus *szertartásban* használt *latin nyelvű* köszöntési formákkal: *Ave Mater Dei (...)* *Lumen coelum, sancta Rosa!* A lovagi nőkultusz és a Mária-kultusz szálainak *összesodrásával* Puskin ősi rituális szertartást követ. A szenvedélyes szerelem (*amour passion*) észrevétlenül alakul át az Istenanya iránti áhítatba (*amor sanctus*).¹² A szerzeteslovag sisakrostélyát leereszti, földi nőre nem néz többet, tekintetét a mennyei szép felé fordítja, pajzsára három betűt ír fel a vérével: A. M. D.

Az eszményképhez való hűség és önfeláldozás eszméje áthatja Puskin egész költészetét, az erotikus témájúakat is. Mindez hatott Dosztojevszkij szépség-felfogására,¹³ Szolovjov Szophia-tanára.

*

Puskin Tatyjánája, Turgenyev Lizája, Tolsztoj Natasája a feltétlen szépség megtestesítői, az orosz nő apoteózisai. Mindegyikükben a női univerzum egy-egy vonása testesült meg. Az eszményi szépet azonban nem lehet árnyék nélkül ábrázolni. Minden földi szépségben van valami ördögi, ellene még az angyalok sem tudtak védekezni, fellázadtak és az emberek leányaival szerelembe estek.¹⁴ A női varázs az angyaloktól szerzett tudás előtt tiszta volt, csak később változott démonivá. *Ha a külső szépség és a belső tartalom nem felel meg egymásnak, az a démoni.* Lermontov egyik versében ez áll: „Szép külseje angyali lányé, de démoni lelke gonosz” (ford. Lator László).¹⁵ *Az Isten ellen lázadó angyalok számára az égi világból a földi szférába való átlépés tragikus következményekkel járt: „Mardosta, gyötörte soká a csodás, / földöntúli vágyakozás. / A föld üres éneke néki mit ért / cserébe a mennyeiért?” (Az angyal, ford. Lator László).* Földi nő és szívrabló kerub között nem jöhet létre tartós kötelék, mert egymással összeegyeztethetetlen világban élnek, az egyik az örökkévalóságban, a másik az idő múlékony világában. Halandó asszony a démon vágyainak terébe csak áldozatként léphet be. Két világ drámai összeütközésének vagyunk a szemtanúi. Lermontov jobban bele tudott illeszkedni a büszke és sértett démon szerepébe, mint az angyaléba. A mondanivaló súlya nála nem az *euangelikus* motívumra, hanem a fenséges, szenvedő démonra helyeződik át. Azonos című poémájában az „iszonyú szépségű” démon halandó nőt csábít el, csókjával megöli a szépséges grúz apácát, de nem tudja megkaparintani a lány lelkét, Gábriel arkangyal isteni beavatkozásra elveszi tőle, és a nő kárhozat helyett megváltást nyer. „A Démon ottmaradt legyűrve, / Átkozva örült álmait, / S megint, mint rég, ellenszegülve, / Magányosan repült az űrbe: / Szívében sem remény, se' hit!” (Radó György fordítása.) A magának abszolút szabadságot követelő „éter szabad gyermeke” kiűzetik a szent térből, örök vándorlásra, metafizikus otthontalanságra ítéltetik. Tamara halála azonban a Démon számára is tragikus, mert jóra törekvésének a kudarcát jelenti. Erkölcsi értelemben bűnös, metafizikai tekintetben viszont áldozat, részvétünk ezért neki is szól.

*

Gogol volt az első prófétája az orosz irodalomban a keresztény hagyományhoz való visszatérésnek, a művészet szakralizálásának. „Inkább keresztényt és embert lássatok bennem, mint irodalmárt.”¹⁶ Osztotta a szép dualitására vonatkozó mágikus-gnosztikus felfogást: a szép képes a világot megváltani, ha azonban gonosz erők hatalmába kerül, föltárja sötét arcát. A szép isteni természetű, de az ördög eltorzíthatja. A gogoli hősök még a szépségben is a lét metafizikai alapjainak kettéhasadtságát érzékelik, ami nyugtalanság és félelem érzését kelti bennük. Gogolnak a démoni és groteszk figurák ragyogóan sikerültek, de a példaként állítandó erényes női jellemekek vértelenül és élettelenül kerültek ki a tolla alól. Tolsztojnál épp fordítva, azok az alakok plasztikusak, akiket szeretett, és azok síkszerűen laposak, akiket megvetett. Mély értelmű a kulcsmondat, amely a tűztől megmenekült *Holt lelkek* második kötetének egyik töredékében hangzik el: „szeress meg minket feketének, fehérnek mindenki megszeret.” Gogol bűnükben is szerette az embereket, mert meglátta bennük a jó csírát. Több volt, mint szatirikus,

ő ugyanis a rossznak, a gonosznak nemcsak a pszichés/szociális megnyilvánulásait tárta föl, hanem a metafizikai mélységeit is. A rosszat az emberi természet mélyén rejlő kiirthatatlan tulajdonságnak tartotta, a létezés inherens részének, jóllehet gyökere transzcendens eredetű. Nem szüntethető meg, csak átmenetileg visszaszorítható a jó által.¹⁷

Ami Gogolnál *látszólag* társadalmi satíra, ha alaposabban megvizsgáljuk, felismerjük benne a metafizikai magot. Vallotta, a tagadás csak egy eszmény nevében jogos, apokaliptikus vízióra épülő satírárt csak vallásos ember írhat. Sírkövére Jeremiás próféta átfogalmazott szavait vésték fel: „Keserű szókkal nevezték.”

*

Regényhősnő nem lehet egydimenziós figura. Puskin, Lermontov, Gogol, Dosztojevszkij nőalakjainak, sőt még a tolsztojiaknak is, angyali vonásaik mellett vannak démoniak.¹⁸ Natasa „költői ördögfiókasága”, Anna Karenina démonikus szépsége, sugárzó érzékisége nem áll szöges ellentétben azokkal az értékekkel, amelyeket az érett Natasa, illetve Dolly és Kitty képviselnek: a házastársi hűséggel és az anyai örömmel. Az örök női princípiumba mindkettő beletartozik. A démoniség nem annyira Annából, mint inkább a szenvedélyes szerelem irracionális természetéből fakad. Erősz a törvényen kívüliségnek (egy másik daimónnak engedelmessé magatartásnak) a szférája.¹⁹ Anna diabolikus vonásaira vetélytársnője, Kitty figyelt fel egy bálon: „gyönyörű ez a szép arc a maga elevenségében; de volt valami félelmes és vad is ebben a gyönyörűségben. (...) Van valami idegen, *ördögi* és gyönyörű benne.” A regény korábbi változataiban Karenin és Vronszkij az „ördögi asszony” áldozata. A végleges változatban a két férfi közül egyik sem érdemli meg. A regény rangját az adja meg, hogy Tolsztoj ugyanolyan mértékben hangoztatja a házasság intézményének a fenntartását és a szerelem szabadságának a jogát. A modernkori házasságtörő regényekben az élet mély, művészi és filozófiai kérdéseit az átlag fölé emelkedő, tragikus sorsú nőalakok fogalmazzák meg, akik sem a férjükben, sem a szeretőjükben nem találják meg a teljességet. Tovább írják a tolsztoji (flaubert-i) szöveg-hagyományt, leleplezik a korábbi nőképek sztereotípiáit, *újraértelmezik a nemi szerepeket és a személyiség határait a férfi–nő kapcsolatban*. (Gondoljunk a férjét megmérgező Thérèse Desqueyroux-ra, a Takaró Sanyit párnával megfojtó Kárász Nellire, a párját közvetve elpusztító Jadvigára.) *Mindegyik* szerelmi történet a női lélek rejtélyét bogyozza, miközben még nagyobb rejtéllyé változtatja.

*

A szerelem és szépség költőjét, Turgenyevet kevésbé vonzotta az *anima* sötét jellegét, fenyegető érzékiségét megszemélyesítő végzet asszonya, amelyre számos példát találunk a világirodalomban: kimérák, szirének, sellők, Loreley (szláv megfelelője Ruszalka), Éj Királynője, Nasztaszja Filippovna, Lolita, akik *végzetes bűverőt gyakorolnak a férfiakra*. A démoni attribútumokkal felruházott, sötét tónusú (*noire destinée*) szépséges nőalakok (Klara, Valeria, Szofi, Szuszanna) csak kései, sejtelmes elbeszéléseiben bukkannak fel, ahol az „örök nőiség” talányként metaforizálódik, a realista írásmód pedig fantasztikus tartalommal ötvöződik.

Csehov elégedetlen volt Turgenyev nőtípusaival: „összes asszony- és lányalakja elviselhetetlen a mondavaccináltságuk, és bocsásson meg, hamis voltuk miatt: Liza, Jelena nem orosz hajadonok, hanem valamilyen Püthiák, akik helyzetükhöz nem illő, nagyratörő jóslatokat és igényeket fogalmazzak meg.”²⁰

Csehov nem változtatja át hősnőit Püthiává, titokzatos Szépséges Hölggyé, Szophiává. Következésképpen lebontja az örök nőiség mítoszt, de minden írói szándéka ellenére, *Tündéri* című elbeszélése az orosz nő apoteózisává magasodik. A mű eredeti címe *Dusecska*, utal a nő átlényegülési képességére. Lelkecske (görögül *pszükhé*, latinul *spiritus*) lélek-szubsztancia, az ősváló spirituális jelképe, a nőiség forrása (a lélek oroszul *dusa* – nőnemű, ezzel szemben a *duh* – szellem, hímnemű princípium). Dusecska maga a testet öltött lélek, azzá alakul át, amivé csak akar, bárkihez képes hasonlítani. Átveszi és magáévá teszi férjei gondolatait, úgyhogy végül már mindent az ő szemükkel lát, az ő szavaikat szajkózza. Az elbeszélés hősnőjének egyik kapcsolatából sem született gyermeke, de aki szeret, annak szüksége van valakire, akit szerethet. Túlradó szeretetét végül egy gimnazista fiúra pazarolja. Nem az a fontos, hogy kit szeret, a fontos az, hogy szeret. Ő a női lét másik aspektusát, a lelki anyaságot, a Szophia-agapé szeretetet testesíti meg, a minden élővel való együttérzést. Párhuzamot vonhatunk közte és archetipikus előképe között, előbbit égi mása földhözragadt, alacsonyabb szintű megfelelőjének tartva. Ebben a példázatban a lélek általi bölcsesség kendőzetlenül tárulkozik föl előttünk, hogy mindenki szemügyre vehesse fénylő archetipusát Pszichében, és prototipusát Dusecskában. Az allúzió elrejt, ugyanakkor ki is nyilvánítja a történet spirituális lényegét: a szeretet a világ lelke. Őrzi eredeti értelmét, a szövegben azonban új megvilágításba kerül, és a ráakódott többletjelentéssel együtt fejt ki hatását. Az elbeszélésben nem vallási, hanem lelki csoda történik. *Csehov közvetlenül nem vetett fel vallási témákat, de nála egy mindennapi eset olykor szakrális magasságokba emelkedik. Az olyan művészet, amely a feltétel nélküli szeretet apológiája, megérdemli a szakrális jelzőt: „szent és csodálatos Dusecska lelke, aki képes egész lényét odaadni annak, akit szeret. [Csehov] átkot akart szórni, a költészet istene azonban megtiltotta ezt és áldást parancsolt rá; ő pedig megáldotta, és önkéntelenül olyan csodálatos fénybe burkolta ezt a kedves lényt, hogy örökre példaképe marad annak, ami a nő lehet azért, hogy maga is boldog legyen és boldoggá tegye azokat is, akikkel a sors összehozza.”²¹*

*

„Óriási reményeink egyike, megújulásunk egyik záloga az orosz nő” – jövendölte Dosztojevszkij.²² Hangsúlyozta *a nők szerepét az elveszett éden visszaszerzésében*. Hitt abban, hogy a nő a férfi számára átformáló, megváltó erővel rendelkezik. Ennek fényében újra kell értelmezni az irodalmi előképekben rögzült sztereotípiát, miszerint a nő sorsa a férfi; vagyis a nőt a férfihez viszonyítva kell meghatározni és jellemezni. Dosztojevszkijjal kapcsolatban gyakran hangzik el a vád, hogy nála a nő nem hordoz önálló jelentéstartalmat, csupán sorsmomentum a férfi életében, külön sorsra való igény nélkül. Jóllehet, a nők nem eszmehordozók, fontos poétikai szerepet játszanak a férfihősök eszméléstörténetében. Az ikonnal vagy a bibliai archetipusokkal való kapcsolatuk révén egyfajta közvetítő szerepet töltenek be a profán és a szakrális világ között.

Dosztojevszkij a bestializálódás és az angyalizálódás folyamatát egyidejűleg ábrázolta. Nála a jó és a rossz kritériumai nem abszolútak: a rossz jóvá, a jó rosszá alakulhat. Az angyalarcú és az infernális nőtípusok nemcsak bináris ellentétbe, hanem korrelatív viszonyba is kerülnek egymással, mert a két oldal összetartozik: a démoni is része az egésznek, ugyanannak a dolognak a másik oldalát jeleníti meg. *Az angyali és ördögi áthatják és kiegészítik egymást. Nasztaszja Filippovnában, Grusenykában, Katyerina Ivanovnában Dosztojevszkijnek sikerült egy személybe olvasztania az ellentétpárokat. Ambivalens lelki*

alkatú nőalakjai egy szempillantás alatt előző énjük ellentétévé, haragos Bellonává változhatnak: meghitt gyöngédségből gyűlölködésbe csapnak át. És megfordítva: a démonok angyalarcú teremtményekké lényegülhetnek át, mert a démon legbensőbb lénye angyal.²³

Dosztojevszkij hőseit az erősebb lét közelében, az örök szépség megpillantásakor, megrendültség, az iránta való lelkesültség és lenyűgözöttség egyidejű érzése hatja át. Lelkük megrémül, beleborzong egy istenihez hasonló instancia mindenhatóságának a megpillantásába, mert az isteni túl van az emberi határokon, ezért iszonyú. Az érzelmek paradoxitása akkor következik be, ha az ember váratlanul lénye határára érkezik, megpróbál áttörni lénye határain, miközben attól retteg, hogy a numinózus hatalom erőterében megsemmisülés fenyegeti.²⁴

Nasztaszja Filippovna „fantasztikus, démoni szépsége” Miskint „teljesen elbűvöli”, ugyanakkor félelemmel tölti el:

„amikor csak a fényképét láttam, már akkor sem tudtam elviselni (...) én... félek az arcától – tette hozzá rémülten. (...) A szépség – talány.”²⁵

A démoni szép nemcsak megrémít, hanem hívogató, csábító bűverővel ellenállhatatlanul vonz magához.

„A szépség félelmetes és rettenetes dolog! Félelmetes, mert meghatározhatatlan, meghatározni pedig azért nem lehet, mert az Isten csupa merő talánynak teremtette. Itt egymásba futnak a partok, itt együtt él minden ellentmondás. (...) Az a borzasztó, hogy a szépség nemcsak félelmetes, hanem titokzatos dolog is. Itt az ördög harcol az Istennel, és az emberek szíve a csatátér” – mondja egyik regényhőse.

Dosztojevszkij a szép fogalmát az immanens síkról áttolja a transzcendens síkra. Számára a szép metafizikai entitás, a világ szofiánus voltának a testet öltése. A szép a legmagasabb, amit még el tudunk viselni.²⁶ A legmagasabb rendű szép, amellyel az ember összeméri magát, ráébresztő hatású. A „rész-melés”, az „igazságra ébredés” arra szólít fel, hogy az ember mozdítsa ki saját magát önmagából az Abszolútum felé. Emelkedjen fel a nem autentikus létből az igazi létbe. *A szép átváltoztat.*

*

Amit Dosztojevszkij művészileg ábrázolt (a szakrális szép megváltó szerepét), annak elméleti magyarázatát Szolovjovtól kapjuk. *A jó igazolása című tanulmányában* föltárta a szépnek a metafizikával való bensőséges kapcsolatát: „A szép az anyag átváltozása a benne megtestesülő másik, anyagfölötti elv által.”²⁷⁻²⁸ A legmagasabb rendű jónak az érzékszervekkel közvetlenül föl nem fogható intellektuális szeretetet tekintette, mint amilyen a hazaszeretet, az emberiség szeretete, az istenszeretet (*amor Dei intellectus*). Szophia egyesíti a szeretet három formáját: az érzéki, az értelmi és a feltétel nélküli szeretetet. Az eszményi lét teljességét e három szubsztanciának az együttműködése biztosítja. Szophia minden létező igazi lényege, a mindenegység elve – *consubstantia*, amely kiegyenlíti az ellentéteket, összetartja és védelmezi a világot a gonosszal szemben. Az orosz vallásbölcseletben és ikonfestészetben a személyiség alapelveinek számítt. Azt jelenti, hogy ontológiailag minden lény az isteni bölcsességen és szereteten keresztül kapcsolódik egymáshoz. Szophia a mindent átölelő forma, összekapcsolja a férfielvet, a világteremtő igét

(*kosmos noetos*) a női elvvel, a szenzibilitással és az alkotás formai tökélyével, amely a szépségben ölt testet (*kosmos aisthetos*). Szolovjov úgy tekintett Szophiára, mint a kozmikus és történelmi világrend organonjára, amely a Logossal együtt a világmindenséget teremtő és fenntartó elv. Szophia-értelmezésében számtalan aspektust lehet megkülönböztetni, a kozmikustól kezdve a mágikuson át az eszkatologikusig. Témám szempontjából csupán egyetlen sajátosságát emelem ki, az „örök női” metaforát, amely a kortársakra és az utánuk következő szimbolista nemzedékre nagy hatást gyakorolt. Nevezetesen: „Az örök nőiség kultusza a gonosz, rabbá tevő nőiségtől való megszabaduláshoz vezető út volt.”²⁹

*

Az *ezüstkor* szimbolistáinál Szophia isteni és teremtményi lény egyszerre. Ha a logoszt testesíti meg, Krisztussá válik, ha nem, akkor Hold istenasszonnyá, bukott Szophiává változik. Az előző korszak írónak moralizálását a szimbolistáknál a szépség kultusza váltja föl, amely a romantikusok *das Ewig-Weibliche* (versus *das zeitlich-Männliche*) kultuszából táplálkozott, akik a lét értelmét és titkát az örök nőiségben keresték. Szophiában az isteni bölcsesség és az örök nőiség egybeolvadását látták, akinek közreműködésével megvalósulhat az elveszett egység. Nem Krisztus volt rajongásuk tárgya, hanem Szophia, akit kabbalista és gnosztikus hagyományokat követve (Jakob Böhme, Swedenborg) az örök nőiség és az egyetemes szeretet tulajdonságaival is felruháztak. Szolovjov az örök nőiség eszményképét a *Szivárványos kapuk leányában*, a *Napba öltözött asszonyban* látta megtestesülni. Versei nem a világi Aphroditét dicsőítették, nem esztétikai célzattal jöttek létre, hanem *numenikus* ihletből.

Az ember nemcsak Isten, de a Sátán hívására is választ adhat. Szolovjov különbséget tett felülről jövő pozitív sugallat és alulról jövő ördögi megszállottság között. A szimbolista második nemzedékének tagjai a hieratikus értékeket a travesztálás módszerével ellentétükbe fordították. Az evangéliumi szimbolikát profanizálták. A hagiográfiát demonológiába, a fehér mágiát fekete mágiába, a pluszt mínuszba, az igent nembe, Krisztust Antikrisztusba, az angyalit ördögibe, a megszentelt áldozatot istenkáromló áldozatba, a halálvágyat érzéki vágyba transzformálták. A megrendült erkölcsi abszolútumok helyébe ellenhősök léptek. Az antitípusok következtében az archetípusok még határozottabb jelleget öltöttek, mert minden negatívum csak a pozitívummal összehasonlítva negatívum. A bukásában is fontos lermontovi démon földre hullt, varázserejét veszített, „undok ördöggé” változott (Szologub). A szépségideál is leértékelődött: a mennyei Madonna alakját Belij *Ezüst galambjában* egy parasztdonna (Matrjona), Brjuszov *Tüzes angyalában* pedig egy szodomai szépség (Madiel) váltotta fel. A diabolizmus dominánsan jelen van Remizov *Ördögi színjátékában*, Andrejev *A Sátán naplójában*, Szkrjabin zenéjében, Vrubel *Démon*-képein, Rubinstein azonos című operájában. Az Ég Királynőjének keresztény eszményképét fölváltotta a mitikus nyirkos földanya, Szophiát (az örök nőiség, a világ lelke szimbólumát) kiszorította az idő leánya, a babiloni parázna. A Szépséges Hölgy pedig az egyszerre égi tisztaságú és földi szenvedélytől izzó örömlány lefátyolozott képében jelenik meg egy városszéli kocsmában (*Az ismeretlen nő*). *Florenszkij bírálta* Blokot „esztétikai démonizmusáért”, amiért a lét esztétikai értéklését a morális értékek fölé helyezte. Remizov szerint Blok jobban tette volna, ha könyvének a *Versek a Szépséges Szűzről* (Стихи о Прекрасной Деве) címet adta volna, mivel az orosz nyelv szellemétől mélységesen idegen a „dáma” szó. Belij pedig azt róta fel Bloknak, hogy *Tizenketten* című poémája zárlatában nem Szophiát, hanem Krisztust szerepelteti. A Nyevszkij sugárúton tizenkét vörösgárdista (az új

világot képviselő 12 apostol) menetel „vad viharban, mord borúban, fehér rózsá-koszorúsan, hógyöngyösen, hófehéren Jézus Krisztus megy az élen” (ford. Lator László). A vita közöttük *Az ismeretlen nő* és a *Komédiásdi* megjelenése után mélyült el, amelyekben Belij közös eszményeik kigúnyolását, az „örök női” archetípus lefokozását, a szakrális és a profán szféra összekeveredését sérelmezte.

*

Merezskovszkij és a köréje csoportosuló „új-keresztény” filozófusok körét is élénken foglalkoztatta a kérdés: hol van a nő helye a teremtésben és Isten tervében. Nem filozófiai, hanem teozófiai kérdésekre keresték a választ. Számukra a teremtés női princípiuma éppolyan fontos volt, mint a férfié, nem fogadtak el egy olyan teológiát, amely az egyik felet kizárja. „A kereszténység elválasztotta a múltbéli örök Atyát a jövőbeli örök Fiútól, a földi igazságot az égi igazságtól. Vajon a kereszténység után egyesíti őket a Lélek – az Örök Nőiség, az Örök Asszonyiség? Vajon kibékíti az Anya az Atyát és a Fiút?”³⁰ Merezskovszkij Isten anyjának valóságos társmegváltó, anya-logosz szerepet tulajdonított. A női elvet negyedikként interpolálta a Szentháromságba, ezáltal a trinitást kvaternitássá változtatta. „Az egész pogányság, a Krisztus előtti kereszténység, csillapíthatatlan sóvárgás volt a Fiú után; a Krisztus utáni egész kereszténység csillapíthatatlan sóvárgás az Anya után. Az Atya nem mentette meg a világot, a Fiú nem menti meg, az Anya fog megmenteni; az Anya a Szentlélek.”³¹ Merezskovszkij a földi és az égi igazság (a szent test és a szent lélek) egyenrangúságának és szintézisének a megvalósulását jósolta a jövő vallásában, a Harmadik szövetségben. „Mélységes hasadás, feloldhatatlan ellentét keletkezett a test és a lélek között, ugyanaz, amitől a kereszténység előtti világ is szenvedett, csak azzal a különbséggel, hogy ott, a pogányságban a vallás úgy próbált meg kijutni ebből az ellentmondásból, hogy a testet szentesítette a lélek rovására, itt, a kereszténységben pedig fordítva történt – a lelket szentesítették a test rovására.”³²

Merezskovszkij történelemfilozófiai nézetei a hegeli *világszellem*, illetve a szolovjovi mindenegység (*всеединство*) elvén alapulnak, amely axiómaként fogadja el, hogy *a világ az eszményi és az anyagi, a véges és végtelen, az örök és a pillanatnyi dualizmusára épül, de a fejlődés folyamán ezek az ellentétek egybeesnek és föloldódnak. Megvalósul az omniunitas, vagy más néven a teljes egység.* Merezskovszkijnek a világ háromosztatú szerkezetéről szóló érveit, amelyek a történelem fejlődését szembenálló princípiumok harcára, illetve az ellentétek szintézisben való feloldására korlátozzák, sem a teológusok, sem a történészek nem fogadják el. Cselényi István joggal állapítja meg, hogy a filozófiából nem vezet út a Szentháromsághoz. „A Szentháromság nem a lét dialektikus magyarázata, ahogy a német idealizmus próbálta megfejteni (tézis, antitézis, szintézis). Ez a dialektika már a háromság titkából kiindul, utólagos eszme-futtatás volt.”³³

*

A test és a lélek dichotómiája a témája Nyikolaj Minszkij *Salóme eszméje* cikkének, amelyben Oscar Wilde *Salomé* című drámájának hermeneutikai értelmezését adja.³⁴ Az orosz költő-kritikus szerint Salóme és Keresztelő Szent János is az eszményi harmónia elérésére törekszik, csak különböző irányból közelítenek feléje. Salóme azért vall kudarcot, mert szépségével nem tudja rabul ejteni János spirituális lényét, a férfi pedig azért, mert érzéketlen a testi szépség iránt, amelyben a bűn forrását látja. „Jochánán tragédiája abban van, hogy szép ember lévén nem látja a szépséget. Nem akarja látni, ezért

keresztülnéz Szalóme lelkén.”³⁵ A bölcs mártírhalált halt egy csábos táncú lány miatt. A szent próféta nem veszi észre, hogy Szalóme vágyakozása a férfi szellemi-lelki lényé után az isteni széphez való vonzódását fejezi ki. Ez az oka, hogy „a test és a lélek szizigiuma” nem valósult meg.³⁶ Mindez egybevág Merezkovszkij felfogásával, akinek a köréhez Minszkij is tartozott. Nevezetesen: a kereszténység nemcsak a lélek üdvözülésének a vallása, hanem a test szentségének az apoteózisa is. Az eszmény nem az askézis útján megvalósuló testetlen szentség, hanem az átlényegített szent test, amelyben megvalósul a test és a lélek misztikus egysége.

*

Zárszó

Szophia az isteni bölcsesség, a spirituális tudás női aspektusa, a feminin princípium testet öltése, aki inspiráló paradigmává válik az orosz irodalomban. Az írókat ellenállhatatlanul sarkallja új művek létrehozására, amelyekben egy szöveg egy másik szöveget értelmez, átértelmez. Az isteni bölcsességbe és a megváltó nőiségbe vetett hit új mítoszként jelenik meg Zamjatyin *Áradás* (1929) című elbeszélésében, Cvetajeva *Szonyecska regényében* (1938), valamint Ulickaja *Szonyecska* (1992) című kisregényében, ahol a téma filozófiai-gondolati háttérét adja. A Szophia-mitologéma transzformációjának tekinthetjük Jurij Trifonov *Ház a rakparton* (1976), Tatyjana Tolsztaja *Szonya* (1984), Fazil Iszkander *Szoficska* (1997) című regényeit is. A főhőst mindegyikben Szonyeckának (Szofjának) hívják, aki mindig másik arcát tárja elénk, új jelentésárnyalattal gazdagítva az előbbieket, akiket az utóbbiak fényében szemlélve átértékeljük.³⁷ Szerzőik profanizálják a Szophia-mítoszt, de nem képesek gyökeresen szakítani az orosz eszme szakrális vonulatával.

Viktor Jerofejev *Az orosz széplány* című regényének hősnője, bár más nevet visel, hangsúlyosan szofiánus vonásokat mutat, nála azonban a mennyei Szophia-mosoly posztmodern vigyorba torzul.³⁸ Szophia mágiikus megtestesülésből kitartott nővé alacsonyodik. Irina romlott, mégis ártatlan, a szerelemben kudarcot vallott, megalázott és meggyalázott *ewigweibliche*. Az eszményi szépre (például az „orléans-i szűzre”, Szent Johannára) történő utalásokban és szövegpárhuzamokban a regény kurtizán hősnője meglátja saját bukását, ami életének megváltoztatására ösztönzi. Még a legalantasabb nőben is él a madonnai eszménykép („a szépség eszményi fényalakja”), amely élete egy bizonyos fordulópontján megkísérli szembe fordítani a szodomaival. Tragikus sorsát tekinthetjük úgy is, mint hiábavaló küzdelmét, hogy Szophiává válhasson. *A szakrális szép a földöntúlvil, a démoni szépség az erkölcstelen alvilági erővel áll kapcsolatban.* Az előbbi megváltáshoz, utóbbi önpusztításhoz vezet. A hatalmától megfosztott, *bukott* szépség nem képes megmenteni a világot, maga szorul megváltásra. Szophia elsötétülése, transzcendens vonásaitól való megfosztása egy új apokalipszis eljövételét jelzi, amelyben sötét, obszcén erők uralkodnak. A lefokozott mítoszok birodalmában a szakrális irodalom az apokrif felé tolódik. Korai azonban halotti beszédet mondani az orosz irodalom fölött, nem halt meg, jövője a múltjában van, amelyhez a (poszt)modern írók újító szándékkal visszanyúlnak. Egyszerre érvényesül a korábbi értékek megtartásának az igénye, ellentétük elismerésével együtt. Miközben devalorizálódik az életvilág (és a művészi világ) egyik szegmense, valorizálódik a másik.

Jegyzetek

¹ Nincs igazi művészi alkotás a démon közreműködése nélkül. Lásd GIDE André: *Dostojevski. Articles et causeries*. Paris: Gallimard, 1964: 142. o.

² „Minden igazolható az ellentétével.” A kabbalista *En Soph*, amely magában foglalja a végtelenséget és a végességet, önmaga egységét és tagadását, valamint Nicolaus Cusanus teológiájának és metafizikájának alapfogalma, az ellentétek egységének és egybeesésének az elve (*coincidentia oppositorum*), hatott Szolovjov filozófiájára.

³ BUNYIN I.: *A szerelem nyelvtana*. In: BUNYIN Ivan: *Az emésztő tűz. Elbeszélések szerelemről és halálról* /Ford. Bagi Ibolya et al./ . Budapest: Osiris Kiadó, 2003: 153. o.

⁴ HAJNÁDY Zoltán: *Sophia és Logosz. Az orosz kultúra paradigmikus-szintagmatikus rendszere, bináris oppozíciói, leküzdésük alternatívái*. Debrecen: Kossuth Könyvkiadó, 2002.; *Sophia és Logosz a kozmikus és történelmi világtrend organonjai*. // Vallástudományi Szemle, 2017, №3, 71–85. o.

⁵ „Az orosz népben nagyon erősen él a föld vallásos szeretete, nagyon mély rétege ez az orosz léleknek. A föld – a végső pártfogó. Alap kategória – az anyaság. Az Istenanya megelőzi a Szentháromságot, és szinte azonossá válik vele. A nép közelebb érezte magát a közvetítő, közbenjáró Istenanyát, mint Krisztust. Krisztusnak – a Mennyek Urának – földi alakja alig van megformálva. Személyes megtestesülést csak a föld-anya kap” БЕРДЯЕВ Н.: *Русская идея*. Москва: Издательство В. Шевчук, 2000: 12. o.

⁶ <https://docplayer.hu/23325975-Az-orok-noi-variaciok-egy-temara.html>

⁷ Vjacseszlav Ivanov szerint az orosz irodalomban az ördögnek két archetípusa honosodott meg: a rontó-pusztító ahrimáni mellett ott van ellenpontja, Lucifer, a fény bukott anyala, a jóra ösztönző rossz. (Raszkolnyikov, Ivan Karamazov a luciferi elvet képviselik, Szmergyakov, Peredonov stb. az ahrimánit.) A demonológia bővebb kifejtése szétfeszítené e tanulmány kereteit. Lásd erről: Венцлова Т. *К демонологии русского символизма*. In: ВЕНЦЛОВА Т.: *Собеседники на пиру*. Москва: Новое литературное обозрение, 2012: 32–58. o.

⁸ BERGYAJEV Ny. *Dosztajevszkij világszemlélete* /Ford. Baán István/. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1993: 140. o.

⁹ Lermontov ezt a bibliai idézetet választotta mottóként a *Cserkeszfű* című poémájához (ford. Arany László).

¹⁰ ПУШКИН, А. С.: *Полное собрание сочинений в 10 тт.* Ленинград: Наука, 1977–1979: VII. kötet, 22. o.

¹¹ ФРАНК С. Л.: *Этюды о Пушкине*. Москва: «Согласие», 1999: 167–168. o.

¹² Bach sem restellte, hogy a testi gyönyörről zengő áriáját az egyik legszebb vallásos áriává alakítsa át.

¹³ A *félkegyelmű* című regényben Miskin herceg a tábornok lányának a kérésére elszavalja Puskin *Szegény lovag* című versét, az A. M. D. (*Ave Mater Dei*) rövidítést azonban Nasztaszja Filippovna Baraskova nevének kezdőbetűire (N. F. B.) cseréli fel. Isten anyjának mennyei szépségét rávetíti a földi nő érzéki szépségére.

¹⁴ A leghíresebb közülük Azazel, a bukott angyalok egyike, aki földi nőbe, Isztaharba lesz szerelmes. Zsidó hagyomány szerint ő csábította az asszonyokat ékszerviselésre, szépítkezésre. Bulgakov regényében Azazello adja a varázskrémét Margaritának, ravaszsággal ráveszi a nőt, álljon át a sötét oldalra. Azazél alakja gyakran tűnik fel a demonológiával foglalkozó irodalomban (Milton, Eco, Rushdie, Saramago, Asimov, Akunyin).

¹⁵ A nőket megszálló, a vetélytársakat elpusztító féltékenység és buja kéjvágy a témája Lermontov *Asmódi lakomája* című költeményének. (Asmódeus a démonok és földi szellemek fejedelme, a legendák szerint alvó nőkkel hál. A keresztény világban az *incubus* babona alakjában őrződött meg. Nőnemű változata a *succubus*.) „Egy asszony szívét hoztam: még az égre / se bízza rá a titkait talán, / e szívecskét sokaknak elígérte, / de senkinek sem adta igazán. / Mindenkinek ártott, magát kivéve, / s a gonoszságához volt hű csupán” (ford. Lator László).

¹⁶ Гоголь Н. В.: *Собрание сочинений в 9 томах*. Москва: Изд. «Русская книга», 1994: IX. kötet, 246. o.

¹⁷ Bergyajev szerint még Istennek sincs hatalma a nem általa teremtett rossz felett.

¹⁸ Tolsztoj kései műveiben, a *Kreutzer szonátában* és az *Ördögben* a nő, mint egykor a korai egyházatyák szemében, *instrumentum diaboliként* jelenik meg. Összekapcsolódik a csábítás, a kísértés, a nagy veszedelem forrásával, következésképp, minden testiség kerülendő: *omne corpus fugiendum est* (Szent Ágoston).

¹⁹ «Эрос есть сфера беззакония.»

Lásd http://az.lib.ru/b/berdjaew_n_a/text_1949_samopoznanie.shtml (A magyar kiadásban ez a mondat kimaradt. Lásd BERGYAJEV, Nyikolaj: *Önmegismerés* /Ford. Gasparics Gyula, Kovács Erzsébet/. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2002.)

²⁰ ЧЕХОВ А. П.: *Полное собрание сочинений и писем в 30 томах*. Соч. в 18 т. Письма в 12 т. Москва: Наука, 1974–1983: Письма, V. kötet, 174–175. o.

²¹ TOLSZTOJ L.: *Tanulmányok, cikkek, vallomások*. In: *Lev Tolsztoj művei* (1–10) /Ford. Gellért György et al./. Budapest: Magyar Helikon, 1967: IX. kötet, 802–804. o.

²² ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М. *Полное собрание сочинений в 30 томах*. Ленинград: Наука, 1972–1990: XXIII. kötet, 28. o.

²³ Gnosztikus felfogás szerint a Sátán, mint Isten egyik angyala, aki „villámként zuhant alá az égből”, egykor szintén tökéletes volt, csak később vált ördöggé. A szent *apokatasztaxis* (az egyetemes megváltás) azt az elvet hirdeti, hogy Isten az újjáteremtés során minden teremtményt feltámaszt (még Káint és az Ördögöt is), és egyesülni fognak az istenséggel, amelyből egykor származtak.

²⁴ Rudolf Otto német teológus a teremtmény megrendült függőségérzését a teremtőtől a *mysterium tremendum* és a *mysterium fascinans* terminusokkal írja le 1917-ben megjelent művében. OTTO Rudolf: *A szent* /Ford. Bendl Júlia/. Budapest: Osiris, 1997.

²⁵ Dosztojevszkij F. M. *A félkegyelmű* /Ford. Makai Imre/. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1981: 787, 791. o.

²⁶ „Mert mi a Szépség, ha nem annak a Rettentőnek a kezdete, melyet elviselünk még épp, s ha csodáljuk, azért, mert hagyja közönnyel léteznünk csak. Iszonyú minden angyal.” (RILKE, R. M.: *Duinói elégiák* /Ford. Tandori Dezső és Tellér Gyula/, Budapest: Helikon, 1988: 7. o.) „Das höchste das wir noch grade ertragen” – Rilke rejtélyes szavainak értelme P. Sloterdijk hermeneutikája szerint a következő: „Semmi sem juthat közelebb az igazsághoz, mint amikor a szépség maga ül az elviselhetetlen alapja elé, mint törékeny elviselhetőség. (...)»Azért adatott nekünk a művészet, nehogy tönkre tegyen bennünket az igazság.«” SLOTERDIJK P.: *A gondolkodó a színpadon. A jó hír megjavításáról* /Ford. Bendl Júlia és Kurdi Imre/. Budapest: Helikon Kiadó, 2001: 86, 200. o.

²⁷ СОЛОВЬЕВ В. С.: *Сочинения*. Москва: Мысль, 1994, 205. o.

²⁸ Vö. Plótinosz szépségdefiníciójával: „A szépség az Egy örök ragyogásának átvilágítása az anyagi jelenségen.”

²⁹ БЕРДЯЕВ Н.: *Смысл творчества*. Москва: Изд. Г. А. Лемана и С. И. Сахарова, 1916: 197. o.

³⁰ МЕРЕЖКОВСКИЙ Д. С.: *Полное собрание сочинений в 17 томах*. Санкт-Петербург–Москва: Т-во Вольф, 1911–1913: X. kötet, 33. o.

³¹ MERESKOVSKIJ D. Sz.: *Kelet titkai* /Ford. Schmidt József, átdolg. Adamik Lajos/. Budapest: Holnap, 1992: 242. o. Az elképzelés, mely szerint a világtörténelem három egymást követő országlásra tagozódik, a 12. században élt Joachim da Fiore calabriai szerzetesig nyúlik vissza. Az Atya jegyében eltelt ótestamentumi és a Fiú jegyében eltelt újtestamentumi korszak után a történelemnek a lélek végső korszakában kell tetőznie. Merezkovszkij és művész-filozófus barátai úgy gondolták, hogy a történelem egyes korszakai a Szentháromság egy-egy hiposztázisát tárják fel. A Szentlélek végül beteljesíti a háromságesszmét és újra megalkotja az axiomatikus egységet.

³² MERESKOVSKIJ D.: *Tolsztoj és Dosztojevszkij*. In: *Az orosz vallásbölcselet virágkora Tolsztojtól Bergyajevig* /Vál. Török Endre, ford. Baán István/. Budapest: Vigilia, 1988, I. kötet, 165. o.

³³ CSELÉNYI István Gábor: *A Szentlélek anyai arca*. Budapest: L'Harmattan–Kortárs Női Reflexiók Fóruma–Anima Mundi, 2021: 82. o.

³⁴ *A témát Flaubert is feldolgozta Heródiás című novellájában*. Nála a súlypont az erkölcstelen, felbujtó anyára, Wildenál a femme enfant és a femme fatale típust ötvöző „új nőideálra” esik. (Nabokov Lolitája is közéjük tartozik.)

³⁵ МИНСКИЙ Н.: Толстой и реформация. Идея Саломеи. // *Золотое руно*, 1908, № 6, 57. o.

³⁶ CIORAN S. D.: *Vladimir Solov'ev and the Knighthood of the Divine Sophia*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press, 1977: 244. o.

³⁷ КОВТУН Наталья: *Сонечки в новейшей русской прозе: к проблеме художественной трансформации мифологемы софийности*. // LITERATŪRA Russian Literature. (Вильна), 2011 (Vol. 53), №2, 53–70. o.

³⁸ Irina szeretője, a „Szophia lovagjának” nevezett Szolovjov után kapta kereszt- és apai nevét: Vlagyimir Szergejevics (Саво Т.: *Родословная «Сонечки»*. Szombathely: Szláv Történeti és Filológiai Társaság, 2015: 41. o.). A regény 2008-as moszkvai kiadásának címlapján Mona Lisa orosz népviseletbe öltözött portréja látható, hímezett pártás fejdíszsel (kokosnyikkal), gyöngysorral a nyakában, Vlagyimir Szorokin ajánló sorai kíséretében: „Az orosz széplány (...) népi hősnő, akit mindenki szeret, és aki mindenkit különös tragikummal szeret. Vaginájának bergamot illata Oroszország örök nőiségének szimbólumává vált. A regény elolvasása után erősen szerettem volna megcsókolni Irina Tarakanovát a kulcsöntja között.”

Keller Péter

A másokért felajánlott élet motívuma Gárdonyi nőalakjaiban

A tanulmány – a teljesség igénye nélkül – mutatja be, hogy Gárdonyi Géza munkáiban, szinte az első írásától az utolsóig, jelen van a másokért felajánlott élet motívuma. Ez azonban az alkotásokban korántsem sablonos. Ahogy a Jézus-követésben lelkileg tökéletesedik az alkotó, úgy világosodik meg számára maga a titok: a szenvedésben születik a szeretet. Ennek az eszmének egyik csúcspontja az *Isten rabjai* c. regénye; Szent Margit önként és ártatlanul vállalta hazájáért a bűnhődést, hogy az Úr megkegyelmezzon nemzetének.

A tanulmány következképpen rámutat arra is, hogy a másokért felajánlott élet motívuma – ahogy azt János apostol írja – nagyon mély keresztény üzenetként megjelenik többek között a *Rómeó és Júlia*, illetve a *Varázshegy* történetében is.

*

A másokért felajánlott élet a szeretettel összefüggő fogalom. Alapvetően keresztény gondolat. János apostol skáláján: „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki életét adja barátaiért” (Jn 15:13).

Az anyaság, a szülők gyerekvállalása, de akár az emberi szolidaritás okán általános emberi tulajdonság is lehetne.

Úgy tűnik mégsem az. Inkább a szentek attribútuma.

A világ nehezen veszi észre. Diana hercegnő és Teréz anya például majdnem egy időben haltak meg.¹ A hercegnő mai napig beszédtema, az életét másokért felajánló és feláldozó Teréz anya halálát szűkszavú közlemények adták tudtul. A sajtó ma is elvéve említi.

A másokért felajánlott élet motívuma Gárdonyi életművében vissza-visszatér. Ez nem véletlen, mert Dédapámat a kortársai keresztény írónak tartották, aki hitét beleviszi az irodalomba, örül neki.²

Nőalakjaival, nőábrázolásával már a kortárs kritikusok is foglalkoztak. Madarász Flóris *Az én falumról* szólva megemlíti, hogy Gárdonyi szerint „a virág szeretete, a maga iránt való gondosság, a mások iránt való figyelem már zsenge korban is megnyilatkozó igazi női tulajdonságok”. (*A gyerekek*.) A kislányok szívének szeretnie kell valamit, ha rongy, ha fadarab. (*A két pille*.) „A női és férfi lélek párhuzamos jellemzésének nagy, szerető gonddal kicsiszolt finomságai bámulatra ragadnak bennünket” – figyel fel az *Ábel és Eszter* kapcsán.³ Az *Egri csillagok* Holdfogyatkozás fejezetéből kiemeli, hogy a harcba „amazonlelkű egri nők is belevegyülnek. (...) A kivítt diadal után Gergely boldogan öleli keblére feleségét és a török rabságból kiváltott gyermekét”. *A láthatatlan ember* zárójelenete hasonlóképp megragadja:

„Zéta szeme most nyílik föl igazán. Fölismeri az őt szerető, hú, miatta szenvedő, neki rendelt nőt. Együtt kelnek útra Bizánc felé, mikor Attila városa már lángtengerben úszik, mintha csak nyugat felől hajnalodnék. Dsidsia felesége, őrzőangyala lesz.”⁴

Az *Isten rabjai* kapcsán Madarász arra hívja fel a figyelmünket, hogy Margit alakjával szinte kedvet csinál az író az önfeláldozó szerzetesi élethez: „A modern író nagy érdeklődéssel járja be a hegyeket mozgató hit világát, lelkében tiszteletet fakaszt a legmagasztosabb eszményekért hevülő buzgalma s műve, amelyben ezt a modern olvasóközönség elé tárja, valósággal a vallásos ihlet szülötte.” Ez a világ cseppet sem életidegen: „a kolostor falai között is velünk rokon, érző embereket mutat nekünk.” A regény címében szereplő rabság nem kerülendő kolonc, hanem az élet velejárója. Részben rajtunk áll, mi mellett köteleződünk el, illetve hogy azonosulni tudunk-e Fentről kapott feladatunkkal:

„...az első napok egyikén a budai kolostorból (Jancsi) Szikardus fráter kíséretében a szigetre megy, egy részeg emberrel találkoznak. »Íme – mondja Szikardus – ez a test rabja.« Később zsidó kalmárok mellett vezet el útjok. »Ezek a pénz rabjai« – magyarázza a fráter. A mellettük ellovagló bársonyruhás cifra urakat a pompa rabjainak nevezi. Szóval szerinte mindenki rab, még a király is, mert ő a nemzet rabja. Jancsi erre azt kérdezi, hogy hát akkor ők, a barátok, kinek a rabjai? »Mi az Isten rabjai vagyunk« – feleli társa.”⁵

Kékyl Lajos⁶ hasonlóképp felfigyelt a Gárdonyi által ábrázolt nőalakok sokféleségére és hiteles ábrázolására:

„El tudja lesni a boldog nőnek lélekbe mélyedő, meleg nézését s a boldogtalannak hideg, szomorú pillantását”,⁷

„Az anyai szeretetet kevés költőnk magasztalta melegebb szavakkal, de a léha, üresszívű nő is kevés gyűlöli oly feneketlenül, mint Gárdonyi.”⁸

Alakjai között kiemeli az éltető nap szimbolikájához köthető figurákat:

„Vannak jó, szeretettel áldott nők. Olyan ez, mint az ünnep a hétköznapiak között. Megjelenése olyan, mint tavasszal az ablakon besütő napsugáré. Vidámságot hordoz magával és boldogító szót. Csupa finomság, csupa melegség, mintha nem is földi lélek volna.”⁹

Balla Ignác az *Új időkben* közölt írásában a Szunyoghy Miatyánkjával kapcsolatban jegyzi meg, hogy az olvasók

„... egy érdekes szerelmi regényt találnak Szunyoghy élettörténetében: egy férfi és két nő regényét. Ez a két nő azonban nem vetélytársnője egymásnak. Gárdonyi nemcsak, hogy nem szereti, de mint a hermelin a sarat, kerüli is az efféle banalitást. Ez a két nő maga a női nem, egyik a másiknak kiegészítő része és az ő Janus-Biformis arcukon minden nő lelke ott tükröződik. Az egyik nő az odaadó hitves, a másik a könnyelmű feleség, aki a férjet nem tudja megérteni és elcseréli azzal, aki üres és léha, de aki többet foglalkozik vele, mint az életét munkában és a felesége gondtalan, boldog életének biztosításában verejtékező férj.”¹⁰

Ebből kiviláglik, hogy Gárdonyi ábrázolásának archetipikus, örök aspektusokat megvilágító vonásai ragadták meg a kritikus figyelmét.

A kortárs kritikusok javarészt férfiak. Simon Lajos az általa szerkesztett *Az egri remete* című kötetben biztosan nem véletlenül Kosáryné Réz Lolától tesz közzé egy áttekintő dolgozatot éppen *Gárdonyi nőalakjai* címen, melyben feltűnik a szenvedés és a hazáért való önfeláldozás gondolata. Kosáryné szerint Gárdonyi csak „Egy szenvedést ismer el általánosságban: az anya szenvedését. Egy ambíciót ismer el általánosságban: a hazáért vagy a szerelmes párjáért való önfeláldozó küzdelmet. Ezt is csak úgy, ha a történelem szentesítette.”¹¹

Pintér Jenő általánosságában azt ragadja meg az író alakjaiból és stilisztikájából, írásait fémjelző belső gondolati magjából, hogy a mélyen érző lelki emberek ábrázolása ritka a modern írók között, így különös érdeme Gárdonyinak:

„Gárdonyi Géza rajzaiban, novelláiban, regényeiben megvan az, ami a modern írónak olyan nagy hiányossága a mélyen érző szív, a részvét és megindultság az üldözöttek és szerencsétlenek keservei iránt. Az emberi lelket minden rejtekében ismeri, a szenvedők fájdalmát költői ihlettel mutatja be. Föltámasztó ereje a régi idők meglevenítésében nem egyszer szinte látomásszerű.”¹²

A szenvedést is vállaló mélyen érző alakok nem véletlenek. Dédapám sajátos emberfogalmából következnek. Ő agyagedénybe zárt Isten-sugárnak mondja az embert. Ebben a meghatározásban az Isten-sugár az állítmány. Férfi is, nő is egyformán Isten-sugár. A különbség az agyagedényben van. Bár a teremtésben Ádám az első, és az is tagadhatatlan, hogy Éva az, akit képes volt megkísérteni az ördög, Gárdonyi mégis úgy vélekedik, hogy „Ha csakugyan mink vagyunk a bibliai bukott angyalok, a férfi magasabbról bukott, mint a nő. De a nőnek a szárnyból többje maradt”.¹³ Az angyalhasonlattal Gárdonyi tudatosan felülemelkedik az agyagedényen, a testiségen és lelki síkon, a paradicsomi állapotra emlékeztető formájában magyarázza a különbséget férfi és nő között. Ami az emberben, férfiben és nőben egyaránt megmaradt tagadhatatlan érték, az a szárny. Az emberek közül a Bibliában szárnyat csupán – a Dédapám által annyira tisztelt – Szűz Mária kapott. Azért kapta, hogy megmenthesse az ÉLETET a sátólól (lásd Jel 12). Talán ez lehet az oka, hogy Gárdonyi elsősorban az anyaság okán tisztelte a hölgyeket: „A nőben mindig az anyát tiszteljük. Akkor is, ha még távol van az anyaság. Akkor is, ha már rég túl van rajta.”¹⁴ Tisztelete korántsem a biológiai adottságra épül, hanem arra, hogy a nők – „Máriaságuk” okán-révén? – Isten szövetségesei a teremtésben és – szintén „Máriaságuk” okán – a megváltásban. Ilyen értelemben minden nő hétfájdalmú is, és boldogságos is. „A Végtelenség láthatatlan örök folyama érint meg mindig – mondja Gárdonyi –, ha anyát látok. Isten gyümölcsfája ő. Óréa száll virágul a Végtelenségből jött lélek. Az ő szíve véréből szó magának testet. Mindig érzem, hogy Isten megbízottja ő. Az Ég szivárványa (Isten szövetségének jele!) le, hogy ér, női vállat érint.”¹⁵

A szintén kortárs kritikus Oláh Gábor szerint „a művészi alkotás lélektanában mindig izgató kérdés marad: mennyi megy át az emberből az íróba?”¹⁶ Meglátása szerint az „ember” – azaz Gárdonyi – azért vonult el Egerbe, hogy Goethe-hez hasonló jó „író” lehessen, létezésünk titkára adhasson magyarázatot:

„Magának él; annyira, hogy rá lehetne olvasni Goethe szavait: »Der Dichter muss ganz sich, ganz in seinen geliebten Gegenständen leben.« (...) Elvonul a sokszavú és kevészavú világtól, hogy a csönd és a magánosság örök-ihlető sátorában próbálja megoldani milliomodsor a nagy kérdést: mi hát az ember?” Maga is benne van és felismerhető az általa megfogalmazott

lét-titokban, ami így hangzik: „A világoosság szülte az életet. Az élet szülte az akaratot. Az akarat szülte a bűnt. A bűn szülte a szenvedést. A szenvedés szülte a szeretetet.”¹⁷

Ennek az eszmefuttatásnak a tárgya – a másokért felajánlott élet – vonatkozásában Oláh Gábor arra a lényeges szempontra hívja fel a figyelmünket,¹⁸ hogy az, amit vizsgálunk, a Jézus-követő Gárdonyi számára azonos a létezés titkával, Krisztus megváltásának titkával, a keresztény öröm misztériumával. A boldogság Istentől eredő, de az ember számára paradoxnak tűnő igazságát, hogy másokért szenvedni öröm, Gárdonyi másutt így fogalmazza: „A boldogságot abban az iskolában tanuljuk meg, amelyekben a tanító-mesternek a neve: Szenvedés.”¹⁹

Nem kívánok eltérni a témától – a nőalakoktól –, szükséges azonban jeleznem, hogy Dédapám minden ember, tehát nő és férfi létének célját és értelmét egyaránt a másokért való felajánlásban látta.

Gárdonyi leginkább a férfi-nő vonatkoztatási rendszerben beszél az önfeláldozásról.

Már az első regényében, az *Álmodozó szerelemben* (1886) megfogalmazódik. Sándor szerelméért Ilona elhagyja családját, mindenét, és új életet kezd. A második Gárdonyi-regény a *Cyprián* (1888) ennek ellentézise, ahol már utal az író arra, hogy nem minden áldozat kedves az Istennek: Jolán, a fiatal várúrnő elcsábítja a komoly hivatást érző fiatal szerzetest, Cypriánt, aki mindent odahagy, mindent megtagad, hogy elnyerje az ifjú hölgy kegyeit. Itt tételeződik égi és földi szerelem dichotómiája.

Az én falumban (1898) a testi vonzódás mellett szembetűnőek az elköteleződéssel járó szenvedések, lelki és érzelmi aspektusok is. *A Haragosok* Lidije egy életen át nem tudja megbocsátani a „hitvány” Paizs Jánosnak, hogy bár szerelmet ígért neki, asszonnyal jött haza a katonaságból. *A mesgye-kőben*, egy modern kori Rómeó és Júlia történetben megérezzük, hogy micsoda nehézség azoknak a fiataloknak a tervezett életáldozata, akiknek családjai egymással haragban állnak. *A Tanács-kérés* kilép a férfi-nő vonatkoztatási rendszerből. A szülők gyermekeikért vállalt határtalan áldozatvállalásának szinte eleve elrendelt kudarcáról szól: a „lenni vagy nem lenni”, a „tenni vagy nem tenni” feloldhatatlan ellentétéről, ami az emberbe kódolt ösztönös szeretet egyszerűsége okán fel sem merül a parasztemberben. Ő csak a gyereke érdekét tartja szem előtt, taníttatni akarja és nem látja, hogy jóságának következménye az lesz, hogy városivá váló gyereke számára kolonccá válik majd. *Kevi Pál halála* a hétköznapi hőskről szól. A dolgos parasztember egy másik családon segítve szenved halálos balesetet, áldozza fel magát másokért, de az unoka látásának örömeivel hunyja le szemét és még a halálával is küldetést visz véghez, mert hírt kell vinnie a már megérkezetteknek. *Az András meg a kuttyája* című írás túllép az emberen. Azt sugallja, hogy a teremtett természet velejárója, hogy az áldozathozatal meg nem értése embert, állatot egyaránt halálba tud kergetni. *A Jégvirágokban* a szakralitás eszméje ismét közvetlenül ölt testet: a másokért áldozatot vállalók lelki támasza és vigasza Mária. Köncölné, a magát a családjáért, gyerekeiért feláldozó anya a templomban a Hétfájdalmas Szűz előtt térdepel.

A Titkosnapló egy megjegyzése: „Leghatásosabb az olyan téma, amely mögött egy másik történet lappang, vagy valami olyan gondolat, amely a történet mögött világít.”²⁰ Ez bátorít bennünket, hogy az *Egri csillagokban* (1901) a hazáért való önfeláldozás mellett más üzenetet is keressünk. Nagy János Ádám vette észre, hogy a regény paradicsomi jelenettel indul. Ez a mozzanat sejteti, hogy Vicska és Gergő története bibliai párhuzamot is rejthet. A háttérből világító gondolat, hogy kapcsolatainkban megélhetjük a bűnbeesés és a megváltás történetét, megtapasztalhatjuk, hogy a női angyalszárnyak valóban nagyobbak. A kezdő jelenetben Vicska (azaz a bibliai Éva) csábít és Gergő elcsábul. Jumurdzsák véget vetni látszik a paradicsomi életnek, de Gergő visszaküzdí oda magát. Vicska szárnyai nem tűnnek el Éváról. Gergely ugyanúgy csodálja

őt, mint hajdan Gergő, oltalmazza életüket még akkor is, amikor Éva Jancsi okán akarva-akaratlan ismét tragédiát okoz. E szárnyak képesek küzdeni a folyton kísértő Jumurdzsákkal, képesek meghatni Dobót, képesek erőt adni a kardforgatáshoz. Éva angyalszárnyai leginkább abban mutatkoznak meg, amikor a kis Szelimet ő vezeti vissza anyjához. Éva szenvedései krisztusi szeretetet szültek.

A borban (1901) Juli nem csak Imréért, hanem az egész családjáért hoz áldozatot. Szinte újjá kell születnie, hogy ki tudja mondani: „Igyék... ha jólesik.”

A láthatatlan ember (1902) jellegzetesen az önfeláldozások regénye, amelyben az *Egri csillagok*nál már markánsabban jelenik meg a bibliai háttér, a példabeszéd jelleg. Zétát feláldozzák a családért. Priszkosz mindent megtesz Zétáért. Zéta eszelősen ragaszkodik Emőkéhez. Emőke a szó szoros értelmében megőrül Attiláért. Egy jelentéktelennek tűnő szereplő, Dsidsia viszont élénk éli Szent Pál szeretethimnuszát, az igazi önfeláldozást: „A szeretet türelmes, a szeretet jóságos, a szeretet nem féltékeny, nem kérkedik, nem is kevély. Nem tapintatlan, nem keresi a maga javát, nem gerjed haragra, a rosszat nem rója fel. Nem örül a gonoszságnak, örömét az igazság győzelmében leli. Mindent eltűr, mindent elhisz, mindent remél, mindent elvisel” (1Kor 13:4–7). Az Úr akaratát igazán csak Dsidsia érti. Ilyen értelemben ő a főszereplő. (A regényben való szereplései számát tekintve rá is mondhatjuk, hogy láthatatlan ember!) Ő ugyanis nem „bölcseledő beszéddel” (1Kor 1:17) hirdeti az evangéliumot. Türelemmel hordozza keresztjét. Zétához hasonlóan bennünket is rádöbbsent a *kereszt bölcsességére* (1Kor 1). Arra, hogy

„Isten (...) azt választotta ki, ami a világ szemében balga, hogy megszegyenítse a bölcséket, s azt választotta ki, ami a világ előtt gyöngye, hogy megszegyenítse az erőseket, s ami a világ előtt alacsonyrendű és lenézett, azt választotta ki az Isten, a semminek látszókat, hogy megsemmisítse azokat, akik valaminek látszanak” (1Kor 1:18–31).

Az öreg tekintetes (1905) családi, próféta és szakrális²¹ regény egyszerre. Az értelmes és az értelmetlen önfeláldozás szembeállítása, ellentézise. Az önfeláldozás lényegéről való elmélkedés. Csurgó a pozitív példa, aki mindenét odaadja, kivéve az elveit, a végsőkig kitart küldetése mellett és az Isten kimenekíti a világból. A lánya viszont a negatív példa. Félreérti házastársi szerepét. Helytelenül értelmezi az önfeláldozást. Romba dönti a családját.

Az Ábel és Eszter (1907) a temetői sírfelirat okán a *Cypriánnak*, az önfeláldozás szerencsétlen értelmezése okán kicsit *Az öreg tekintetes*nek az újragondolása. Messze vagyunk az érzékiségtől. Lélek vágyik lélekre. A neveltetés, az engedelmesség, a kötelességtudat a hajtóerő, mint Csurgó lányánál. Eszter rossz döntéseket hoz. Nem a szeretett emberért áldozza fel magát. Viszont imádkozik! Ennek köszönhetően nem is történik tragédia. A Gondviselés az öreg napokra örömeket tartogat.

Az Isten rabjai (1908), ahogyan Cs. Varga István fogalmaz: „a nemzeti méretű engesztelődés remekműve...” Margit misztikus vallomása a substitutio-tanról. Ahogyan az Ige, a Bárány élete árán váltságdíjat fizetett az emberiségért, elégtételt adott az összes bűnösért, úgy vállalta Szent Margit a mysterium passionis jegyében a magyarságért a kegyelem-, irgalomszerző megszentelődést, szenvedést: önként és ártatlanul bűnhődött Magyarországot, hogy kiengesztelje az ég haragját, hogy az Úr kegyelmezzon a nemzetnek. Gárdonyi legjobban sikerült regényének ezt tartotta.²² A másokért felajánlott élet motívuma az Isten–haza–család érték-hierarchia minden szintjén megjelenik. Margit nem olyan, mint Csurgó lánya, és nem olyan, mint Eszter. Tudja, hogy az Istennek, nem pedig az embereknek tetsző döntést kell hoznia, amikor az önfeláldozás a

tét. Ilyen esetben a bennünk lévő Isten-sugár fénye kell hogy megvilágosítsa bennünket, nem az agyagedények előírásait kell betartani. Ha így teszünk, Mária velünk van, mint ahogyan Margit mellett is mindig ott volt. A Nyulak szigetén lévő kolostorhoz közeledők Mária-éneket énekeltek:

Útonjárók szép csillaga
édességes Szűz Mária!
Téged dicsér a madár is.
Rózsán zengő méhbogár is!

Margit Máriához imádkozott cellájában, mielőtt kikosarazta Ottokárt.²³ Margit tudatában van, hogy az önfeláldozás nem visszavonható. Az Isten színe előtt tett fogadalmat megmásítani nem lehet.²⁴ Dédapámnak ebben az írásban mutatkozik meg legjobban, hogy a nők „Máriaságuk” okán szövetségesei Istennek, hogy egyszerre hétfájdalmúak és boldogok. Mielőtt Margit kikosarazza Ottokárt, Jancsi azt mondja Margitról: „...élőkép. Nem festő festette, Isten alkotta.” Úgy, mint Máriát. Mária is élökképpé válik a regény végén. Mária festett képében Jancsi Margitot látja, aki beavatja titkába, miért volt szükség az ő önfeláldozására, hogy a földi fájdalmak elviselése boldogságforrás.

A *Hosszúhajú veszedelemről* (1912) a cím alapján nem sejtjük az olvasó, hogy a „szárnyak” regénye. Férfi, nőé egyaránt. Dédapám szerette az ellentézist. Az utolsó novellába – a tizenharmadikba –, melynek címe *Hol vagy Éva*, rejtette a tanulságot. A házasság-fogalmunk rossz. „A házasság nem csupán boldogsági társasvállalat. Szenvedések is vannak az életben. Tehát az egybekelők azokra a szenvedésekre is vállalkoznak. Csakhogy addig ki-ki a maga baját szenvedte, az egybekelés után már a másik baját is. Nem minden hónap május. Vállaljuk, hogy együtt éljük át a májust, vállalnunk kell, hogy együtt éljük át a későbbi viharokat is, rossz terméseket, fagyokat, sovány éveket.”

A *Szunyoghy Miatyánkja* (1913) annyiban emlékeztet az *Álmodozó szerelemre*, hogy Szunyoghy Dániel, a férfi főhős ugyanúgy megtapasztalja azt az örömet és boldogságot, amit az jelenti, hogy „szárnyas angyala” érte ajánlja fel életét, és átéli azokat a kínokat, amikor megcsalják, mint az *Álmodozó szerelemben* Sándor. Az *Álmodozó szerelemben* a fiatal író még csak a tényeket láttatja, az idős művész a Szunyoghy Miatyánkjában már tanít. A lét-titkot magyarázza: „Valami különös szép törvény az Istennek földi rendjében, hogy minden szerencsétlenségünkből valami jó fakad. Minden keserőségünkből valami édesség. Minden könnycseppünkből, valami boldogság. Minden szenvedés gyöngyöt terem. Néha mingyárt is. Néha napok múlván, vagy évek múlván, vagy talán csak a másvilágon, – de gyöngyöt terem minden szenvedés.”²⁵

A *Ki-ki a párjával* (1923) is a lét-titkot kutatja. A *Varázshegy* szakrális tartalommal bíró előfutára. Haboccska nem filozofál. Jézus példáját követi. Feláldozza magát. Téli hóviharban, amikor senki ember nem fog be a kocsiba, ő, a tüdőbeteg a másik tüdőbetegért kocsiba ül és számára orvost hoz. Története példabeszéd arról, hogy „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki életét adja barátaiért” (Jn 15:13).

Az *Ida regénye* (1925) talán az *Ábel és Eszterre* rímelt. Ida is engedelmes. Apja akarata érdekében ajánlja, áldozza fel életét. Korábban és más jutalmat kap, mint Eszter. Megszereti Csabát, és Csaba is őt. Ez is szakrális regény. Ez is példabeszéd. Arról szól, hogy „akik Istent szeretik, azoknak minden javukra válik” (Róm 8:28), vagy Gárdonyi átíratában: „a Halál el-ne-csúszs ösvényén (...) egy láthatatlan jószágos kéz van a kezünkön. Vezet.”²⁶

Írásom terjedelme nem engedi meg valamennyi Gárdonyi-mű vizsgálatát. A kortárs kritikusok meglátásait ma is érvényesnek tartom. Gárdonyi reálisan látta az embert, nőt és férfit egyaránt. Janus-arcúságunk bűnbeesésünk következménye. Noha Éva vitte bűnbe Ádámot, Gárdonyi szerint mégis a nők Isten szövetségesei, társai a teremtésben, és áldozatvállalásra való képességük alapján a megváltásban is. A nagy lét-titok – hogy a szenvedés szülte a szeretetet – az emberi életben legkézzelfoghatóbban a férfi-nő kapcsolatban, illetve az anyaságban tapasztalható meg. A kortárs Oláh Gábor a történelmi regények kapcsán jegyezte meg, hogy a két fiatal szerelmes ismétlődő motívuma sablonosnak tűnhet, de mindjárt fel is tette a kérdést: „Baj ez a sablonosnak tetsző mesefonás?” Majd így válaszolt rá: „Attól függ minden: milyen művészettel ismétlődnek a »leit-motívumok«. Raffael Madonna-képein örökké visszatér Mária és a kis Jézus alakja, de hányféle körben, hányféle színben, hányféle változatban!”²⁷

Dédapám minden nap olvasta az Újszövetséget. Nála az igehelyek a történeteiben példabeszédhez hasonló módon elbeszélte „leit-motívumok”. A másokért felajánlott élet – a lét-titok – ilyen rendre visszatérő, de mindig másként festett – szinte a szó szoros értelmében vett – Mária- és Jézusalak az életműben. Nem ismétlés és nem sablon. Nem is lehet az, hiszen maga mondja: „Műved csak annyira érték, amennyi benne az új, az értékes új, amit még előttem senki meg nem mondott, mert nem tudott. Új karakter, új érzés, új látás stb. És még azon túl is: a műved annyit ér, amennyi szeretet van benne valaki vagy valami iránt.”²⁸

A művek időrendi sorrendje rávilágít, hogy a másokért felajánlott élet motívuma egyre mélyülő szeretetről szóló tapasztalatokat, üzeneteket hordoz. A kezdeti írásokban a másokért felajánlott élet „csupán” azt jelenti, hogy elhagyja az ember atyját és anyját (Lásd Mk 10:7; Ef 5:31), adott esetben hivatását, hogy a másoknak ajándékozza magát. Aztán tágul a szeretetfogalom, a karakterek nemcsak a szerelmükért, hanem a szűk közösségükért, a családjukért, a hazájukért adják oda magukat. Majd eljut a lét-titok tapasztalatok továbbadásához. Azon elmélkedik, hogy magunkat másokért felajánlani, tehát helyesen és a világ számára is elfogadható módon szeretni borzasztóan nehéz. Ellenséges érzelmű családokban bűnnek tűnhet a szándék is, mint ahogy bűnként értelmezhető, ha valaki a saját döntését a szülői döntés elébe kívánja tenni, és mint ahogy ténylegesen bűn az, ha valaki nincs tisztában azzal, mikor nem szabad feláldoznia magát a másikért. Azzal is számolni kell, hogy bár az ember felajánlja magát, felajánlását a másik nem fogadja el, visszaél vele, kihasználja, hogy szeretik. Mégis biztat: kérjük Mária segítségét, tegyük a jót, vegyük észre, hogy bennünket egy láthatatlan kéz vezet, mi is képesek vagyunk önmagunkat legyőzni, magunkat másokért Istennek ajánlani, adott esetben életünket is a másoknak odaadni szeretetből. A Jézus-követés témakörének szenteltem *Az élő Gárdonyi-arc* című könyvemem.²⁹

A másokért felajánlott életről való gondolkodás időbeli formálódása teljes összhangban van Dédapám Jézus-követő életével, amit Fiainak úgy tűnik már megélt tapasztalatként így ajánl:

„A hegymászás testi bolondságnak látszik. Pedig az életünk mindvégig hegymászás.
Jézus ma is ott áll a hegyen.
Jézus a tökéletesség.
Mindenki megismerheti: mily fokán áll a tökéletességnek, akár maga, akár más. Minél jobban megérti Jézust, annál tökéletesebb.
Kezdetben mindenki vak iránta.
Egyszer csak világosodik a szemének.
Egyszer csak bámul.
Egyszer csak indul utána.

Mind a hegy körül vagyunk. Valamennyiünknek fel kell jutnunk valamikor a hegyre.”³⁰

A „hivatalos” irodalomtörténet rosszul állapítja meg, hogy a tizennyolc éves Gárdonyi Szőlősgyörökön megfogalmazott életeleivel „Franklin életútját tekinti példának”.³¹ Dédapám életelei között a Jézus-követés a meghatározó elem. Erre reflektál, ennek sikerességét igazolja Tordai Ányos, az egri irodalomtörténész, a mindennapos jóbarát, a cisztercita szerzetes és paptanár, amikor azt állította: „Mi egriek följebb nem vihettük. De a jó Isten, hisszük, még magasabbra vitte.”³²

A művész minden alkotása születésekor kicsit más ember. A keresztény művészre igazak a második Péter levél szavai: „Minden igyekezetekkel legyetek rajta, hogy hitetek megteremje az erényt, az erény a tudást, a tudás a magatok fölötti uralmat, a magatok fölötti uralom a jóban való kitartást, a jóban való kitartás a vallásos érzületet, a vallásos érzület a testvériességet, a testvériesség pedig a szeretetet. Mert ha ezek megvannak, és gyarapodnak bennetek, nem marad Urunkra, Jézus Krisztusra vonatkozó ismeretek hatástalan és meddő.” (2Pét 1:5–7) Gárdonyi maga is mondja: „Kezdetben a művész önző célt szolgál, aztán magáért a művészetért dolgozik, aztán személyét is, művészetét is odaajándékozza a társadalomnak.”³³ Az írónak lelki fejlődése nyomon követhető a másokért magukat felajánló elkülönülő női karakterekbe rejtett üzenetekben. Ahogyan ő halad előre a titokfejtésben úgy születik benne az „Új karakter, új érzés, új látás”: „Műved csak annyira érték, amennyi benne az új, az értékes új, amit még előtted senki meg nem mondott, mert nem tudott. Új karakter, új érzés, új látás stb. És még azon túl is: a műved annyit ér, amennyi szeretet van benne valaki vagy valami iránt.”³⁴

Jegyzetek

- ¹ Diana hercegnő 1997. augusztus 31-én, Teréz anya 1997. szeptember 5-én hunyt el.
- ² RAVASZ László: *A láthatatlan ember*. In: Az egri remete (szerk.: Simon Lajos), Budapest: Dante, 1933.
- ³ Lásd MADARÁSZ Flóris: *Gárdonyi Géza*. // *Katolikus Szemle*, 1909, 245–262; 358–373; 451–474. o.
- ⁴ l. m.: 471. o.
- ⁵ l. m.: 472. o.
- ⁶ KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*. Budapesti Szemle, 1914, № 158, 197–242., majd könyvalakban: KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomda R. T., 1926.
- ⁷ KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*. Budapesti Szemle, 1914, № 158, 222. o.
- ⁸ l. m.: 224. o.
- ⁹ l. m.: 225. o.
- ¹⁰ BALLA Ignác: *Szunyoghy Miatyánkja*. // *Új idők*, 1916. április 30., 481. o.
- ¹¹ KOSÁRYNÉ RÉZ Lola: *Gárdonyi nőalakjai*. In: Az egri remete (szerk.: Simon Lajos). Budapest: Dante, 1932, 92–101. o.
- ¹² PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története: tudományos rendszerezés*: 1–8. köt. Budapest: Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó, 1930–1941, VIII. kötet, 440. o.
- ¹³ GÁRDONYI Géza: *Földre néző szem. Égre néző lélek*. Budapest: Dante, é. n., 70. o.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ OLÁH Gábor: *Írói arcképek*, Budapest: Singer és Wolfner, 1910. <https://mek.oszk.hu/11400/11477/11477.htm>
- ¹⁷ Forráselemzési téma is lehet, hogy honnan vehette át Oláh Gárdonyi jellemzésére *Az emberiség története öt mondatban* című szabadverset, ami Gárdonyi saját gyerekeinek szánt gondolata. Lásd GÁRDONYI Géza: *Földre néző szem. Égre néző lélek*. Budapest: Dante, é. n., 186. o.
- ¹⁸ OLÁH Gábor: l. m.: <https://mek.oszk.hu/11400/11477/11477.htm>
- ¹⁹ GÁRDONYI Géza: *Földre néző szem. Égre néző lélek*. Budapest: Dante, é. n., 190. o.
- ²⁰ GÁRDONYI Géza: *Titkosnapló*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 61. o.
- ²¹ KELLER Péter: *Tettékéneke... (Gondolatok Gárdonyi Géza Az öreg tekintetes című kisregényéről)*. In: GÁRDONYI Géza: *Az öreg tekintetes*, Budapest: Szent István Társulat, 2019, 131–155. o. és // *Anyanyelv és Irodalmi Nevelés*, 2018, № 3–4, 5–23. o.
- ²² GÁRDONYI József: *Az élő Gárdonyi II.*, Budapest: Dante, 1934, 91. o.
- ²³ „Nem, atyám. Mikor értesítettek, hogy már közelednek, letérdeltem a cellámban a Mária-kép elé, és könyörögtem Máriának, hogy jöjjön velem, és ha szólnom kell, beszéljen a nyelvemmel. Akkor aztán bátran léptem be.”
- ²⁴ „Ha már egyszer valaki apáca, és igazi apáca, vajon fontolgathat-e azon, hogy ne legyen apáca?”
- ²⁵ GÁRDONYI Géza: *Szunyoghy Miatyánkja*, Budapest: Singer és Wolfner, 1917, 52. o.
- ²⁶ GÁRDONYI Géza: *Ida regénye*. Budapest: Dante Könyvkiadó, é. n., 2. o.
- ²⁷ OLÁH Gábor: *Írói arcképek*, Budapest: Singer és Wolfner, 1910. <https://mek.oszk.hu/11400/11477/11477.htm>
- ²⁸ GÁRDONYI Géza: *Titkosnapló*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 57–58. o.
- ²⁹ KELLER Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest: Szent István Társulat, 2015.
- ³⁰ GÁRDONYI Géza: *Földre néző szem*. Budapest: Dante, é. n., 120. o.
- ³¹ KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*, Budapest: Gondolat, 1970, 13. o.
- ³² TORDAI Ányos: *Gárdonyi utolsó napjaiból, Naplójegyzetek*. // *Élet*, (XIII évf.) №23 (1922. november 12.)
- ³³ GÁRDONYI Géza: *Titkosnapló*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 49. o.
- ³⁴ GÁRDONYI Géza: l. m. 57–58. o.

T. Ládonyi Emese

Luca-napi hagyományok kortárs használatban

December tizenharmadikához nem csak Magyarországon kapcsolódnak gazdag hagyományok, hanem Európá-szerte ismerik és változatosan ünneplik ezt a napot. A szokásokban nagy szerepet kap a sötétséget legyőző fény, a közösségi élmény és a következő esztendőre való reményteli előrettekintés. Luca sokszínű alakja régi és még régebbi, keresztény és kereszténység előtti motívumokat hordoz magában. A magyar Luca-napi szokásoknak régi funkcióik újraértelmezésével a ma embere számára is van mondanivalójuk, értékük, erejük.

*

A téli ünnepkör szokásokban egyik leggazdagabb és legsokrétűbb napja december 13., Luca napja. Ennek kapcsán néprajzi leírások tömegei születtek az ország különböző pontjairól.¹ Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a hagyomány mely mozzanatait élesztették fel és emeltek át napjainkba, illetve ezek a szokáselemek milyen jelentésváltozásokon mentek keresztül a kontextusváltás és az újfajta használat során.

Elkerülhetetlen, hogy röviden áttekintsük e nap szokásrétegeit. Több jól körülhatárolható szokáscselekmény-típus, illetve mágikus cselekvés tartozik ide. Elsőként a kotyolás vagy lucázás házról házra járó, kántáló, bőségvarázsló, adománygyűjtő hagyományát említjük, amely a 6–12 éves fiúk feladata volt. A kotyolásszövegek a jószágok, a termények és a családtagok termékenységét és gazdagságát hivatottak biztosítani. A ritmushangszerekkel kísért énekes-recitáló előadás után a gyerekek szalonnát, kolbászt, aszalt gyümölcsöt, aprópénzt kaptak a háziaktól.²

Az alakoskodás különféle formái kapcsolódtak e naphoz, legelterjedtebb változata a fehér lepelbe burkolózott, arcát elfedő vagy elmaszkírozó „Luca” megjelenítése. Mivel ez a Luca-figura számos hiedelemalak, illetve télközepi természetfölötti lény vonásait egyesíti, maga a megszemélyesítés is sokoldalú. Elsősorban a női munkatiltalmat előíró és ellenőrző, a tabu ellen vétőket megbüntető nőalak jellemzőit látjuk benne:³ az anonim, felismerhetetlen, gyakran szótlán fehér lény seprűvel, tollseprűvel vagy meszelővel ijesztgeti a falubelieket, belisztezi a ruhájukat, tehát inkább félelmetes, mintsem kedves figura. Fehér ruhába öltözött a „nagy lucások” vagy „igazi lucások” csapata is. Őket kevésbé látták szívesen, mert jókívánságok helyett bosszúságot okoztak a háziaknak: sárral kenték be a falat, mésszel vagy liszttel koszolták be a szobát, a bútorokat, elcsentek dolgokat, élelmet loptak.⁴ A legények virtuskodásból komolyabb energiaráfordítást igénylő tréfákat is vállaltak: kicserélték a házak kapuit, vagy éjszaka szétszedtek, darabonként a tetőre hordtak és ott öszszeraktak egy szekeret, vállalva ezzel a gazda haragját.⁵

A fehérleples alakoskodás további változata a kifejezetten rémisztő szándékú beöltözés, amikor a fehérleples figura inkább kísértetre hasonlít, és a sötét utcákon ijesztgeti, kergeti az arra járókat. A gyerekek, fiatalok egyéni leleménnyel fokozták a hátborzongató hatást.⁶ Ha ehhez még hozzáteszük, hogy az ijesztő, faragott Luca-tököt is ismerték bizonyos helyeken (szemeket és nagyfogú száját farag-

tak neki, gyertyát tettek bele, és kirakták az ablakba),⁷ nem nehéz párhuzamot vonni a manapság népszerű halloweeni szokásokkal. Ősz végén, tél elején, a nappalok rövidülésével és a sötétség térnyerésével az ember így vagy úgy a természetfeletti világgal, a túlvilággal, elmúlással, halállal kapcsolatos vonatkozások felé fordul. A Luca-napi szellemalakokkal való ijesztgetés, a félelem kigúnyolása a halál és az elmúlás elkerülhetetlenségére adott parodikus válaszként értelmezhető. A ruhacserés, szerepcserés beöltözés és az abból fakadó helyzetkomikum, valamint a különféle maskarák (állatalakoskodás: medve, kecske) ugyancsak megtalálhatók a Luca-napi hagyományok között.⁸

Luca napja mint mágikus cselekvésekre különösen kedvező időpont, többféle jósló varázscselekmény elvégzésére volt alkalmas. A ma is közismert Luca-búza ültetése eredetileg a következő évi termést hivatott biztosítani vagy előjelezni,⁹ a besózott hagymalevelekből álló hagymakalendáriumból pedig az időjárásra, főként a csapadékmennyiségre következtettek.¹⁰ A fiatal lányok változatos módokon kívánták megjósolni férjük keresztnevét: a nevekkal ellátott cédulák közül egyet-egyet a karácsonyig hátralévő időben naponta a tűzre vetettek, és az utolsóként maradt nevet tartották az igazinak. Másutt gombócba rejtették a cédulákat, és amelyik főzés közben először jött a víz tetejére, olyan nevének hitték jövőbelijüket. Kevésbé ismert az ugyancsak cédulákkal jelölt fokhagymaültetés: amelyik elsőként hajtott ki, annak a céduláján szereplő nevet vették figyelembe.¹¹ A tél eleji női szentek (Katalin, Borbála) ünnepéhez hasonlóan Luca-napkor is szokás volt a lányos házaknál rügyes ágat vágni és azt vízbe tenni. Ha karácsonyra kivirágzott, jövő évi esküvőt jóslt.¹² Haláljóslás is ismert volt ezen a napon: az ún. Luca-pogácsákba sütés előtt tollat szúrtak, s akié megégett, az a hiedelem szerint nem érte meg a következő telet.¹³

E jeles nap erősen kötődik a boszorkányhithez, elég az országszerte ismert Luca-székre gondolnunk. A különleges módon, szigorú szabályok szerint karácsonyig készülő szék tulajdonosa az éjféle misén megláthatja a falubeli boszorkányokat, s ezt követően menekülnie kell előlük.¹⁴ Aki nem készíti a székét, annak is óvakodnia kell a gonosz lelkektől, különösen sötétedés után. A házakat a benne lakókkal, valamint a jószágot és az istállókat preventív jelleggel mágikus és/vagy szakrális tárgyakkal és gesztusokkal védték a rontástól.¹⁵ A szokások egy részéhez zajkeltés kapcsolódott (láncos bot, köcsögduda, ostor, kolomp), ami szintén gonoszűző funkciót töltött be. Ez az óvó, rontáselhárító attitűd falun az idősek körében máig felfedezhető, például a katolikus palóc településeken.¹⁶

A múltban gyökerező kulturális jelenségeket a kulturális antropológia survival és revival kategóriákba osztja: előbbi a szervesen továbbélő, ám gyakran kiüresedett szokás, míg utóbbi a tudatosan újjáélesztett és visszatartott hagyományelem.¹⁷ A revival jelenségek az eredeti cselekményhez képest funkcióváltáson is áteshetnek, hiszen aktualizálódnak. A legfőbb eltérés azonban a hagyományozódás módjában, illetve a motivációban rejlik. A revival jelenségek erős egyéni, belső igények mentén valósulnak meg. Ennek szellemében a szokások mai ismertségéről és továbbéléséről, életben tartásáról végeztünk nem reprezentatív felmérést mintegy negyven résztvevővel. Előfeltevéseink szerint a boszorkánysággal kapcsolatos, illetve az alakoskodó hagyományelemek aktív használata nem jellemző, míg a mai korba – akár funkcióváltással – átemelhető szokáscselekmények különböző változatokban előfordulhatnak. A felmérés ezt részben igazolta. Külön kérdés vonatkozott arra, hogy a válaszadó mely szokásokat és hiedelmeket ismeri a fent leírtak közül (egyfajta passzív tudás a múltból), illetve arra, hogy mely szokások aktív használatával találkozott a környezetében. E két halmaz elemei eltérnek egymástól: míg a fenti hagyományok közül a Luca-szék készítése a legismertebb (95%), az aktívan továbbélő, azaz felélesztett (revival) elemek között egyértelműen a Luca-búza ültetése szerepel legtöbbször (87%).

Ezenkívül a kotyolás és a férjjöslás szokása fordult elő jelentős számban a revival jelenségek közül, tehát ezek kaptak helyet és funkciót új közegben.

Feltűnő az intézmények szerepe a hagyományok kortárs felélesztésében: túlnyomórészt óvodai (68%), valamivel kisebb arányban pedig iskolai környezetben zajlik a szokások felelevenítése (46%). Számos óvoda pedagógiai programjában szerepel a Luca-búza ültetése. Az eredeti Luca-napi szokásokban valóban részt vettek gyerekek is, többségük azonban a felnőttek társadalmához kötődött. E tekintetben a revival szokások életkori „lecsúszását” figyelhetjük meg, ami más, már korábban feledésbe merült kulturális jelenségek és folklórszövegek esetében is bekövetkezett (például gyermekdalokban „survival” módon továbbélő régi lakodalmi játékok, táncok). A gyermekjátékok és mondókák szövegei gyakran egy régebbi szokásréteg lesüllyedt darabjai.¹⁸ E jelenség párhuzamaként tekinthetünk az óvodások körébe szorult Luca-napi szokásokra, amelyek a téli ünnepkör keretében jól beleilleszthetők az óvodák pedagógiai programjába.¹⁹ Elsősorban a Luca-búza ültetése és a kotyolásszöveg megtanulása, néhol a kotyolás megjelenítése tartozik ide.

Külön kategóriaként kezeljük a néptáncsoportok vagy más hagyományőrző kisközösségek által betanult, színpadra alkalmazott szokásbemutatókat.²⁰ Itt egyértelmű funkcióváltás történik a szokáscelekmény használatában, térszervezésében és működési mechanizmusában, amely nélkülözi a spontaneitást. A szokások színpadra vitelében már szerepet kap az esztétikum, a látvány, a kulturális élmény, ennek ellenére megőrzi közösség-szervező erejüket.²¹ Több kisközösség törekszik arra, hogy az általuk felelevenített szokás eredeti funkcióját is részben megtartsák, újjászervezzék: a kotyolást lokális közösségen belül, házról házra járva adják elő. A folklórszöveg és az előadásmód ilyenkor autentikus marad, nem aktualizálódik, annak ellenére, hogy az új környezetben az nagyrészt irreleváns (mezőgazdasági jellegű jókívánások). A kotyolók fogadása az eredeti szokásnál kevésbé spontán, előre megbeszélte módon zajlik, s rövid ajándékozással, kínálással zárul. A lucázás értelmezése ebben a formában kissé átalakul: a konkrét jókívánások elvontabb mögöttes jelentést kapnak, a résztvevők azokat a jövő évi általános gazdagságra, boldogulásra, szerencsére, egészségre vonatkoztatják anélkül, hogy az eredeti szövegen változtatnának. Az egyik ilyen esemény szervezője éppen a jókívánások pszichológiai jelentőségében, valamint a közösség összehozásában, összetartásában látja a felelevenített szokás erejét, aktualitását.²²

A Luca-búza ültetésének revival szokása is funkcióváltozáson esett át. Ami a hagyományos paraszti kultúrában a termés bőségét igyekezett mágikus úton biztosítani, majd szakrális tárgyként a karácsonyi asztalra került, immár puszta dekorációvá alakult, amelyet azonban még mindig körbeleng egyfajta „varázslat”. Leleményes kereskedők felfedezték a december közepi búzámag keresletében a piaci rést, és kimondottan „Luca-napi búzát” árulnak a következő felirattal: „Jövendöl és díszít.” A vetőmag csomagolásán a szokásleírás, a vetési és felhasználási útmutató, valamint a friss növényi hajtások pozitív élettani hatásainak bemutatása szokatlan szintézist alkot.²³

A Luca-szék hagyománya nem vált valódi revival szokássá, melynek oka véleményünk szerint a tárgykészítés bonyolultságában, illetve természetesen a hagyományos néphit-elemeket tartalmazó világkép felbomlásában, s ezzel együtt a tárgy funkcióvesztésében keresendő. Bár a boszorkányok iránti érdeklődés, kíváncsiság megmaradt, a szék elkészítése lassú, körülményes, ezenkívül szaktudást és eszközöket igényel, s ez nem kedvez a szokás rekonstruálásának. Ma már csak érdekességképpen készít Lucaszék-modellt egy-egy hagyományőrző mesterember. A nap boszorkányos vonatkozása, az ezzel kapcsolatos ambivalencia, a vesélyes gonoszjáró időszak képzete kikopott, csak emlékként él a köztudatban.

A vonatkozó hagyományokat ismerő fiatal lányok körében elvétve ma is aktív használatba kerül a férjijóslás, elsősorban közös szórakoztató tevékenységként. A gombócfőzés mint egyszeri közösségi alkalom jobban be tudja tölteni ezt a szerepet, mint a karácsonyig elhúzódó, vagy fokhagymaültetéssel együtt járó szokás-változatok. A Luca-napi fiútréfáknak is lenne létjogosultsága, ez a szokásvonulat azonban sokkal kevésbé ismert, illetve nagyobb és tudatos szervezethez igényel, s így nem válhatott revival-jelenséggé. Ugyancsak hiányzik az aktív használatból az ijesztgetés, a szellemszerű alaknak öltözés. Ennek egyik lehetséges oka, hogy ezt a szerepet már betöltötték a külföldről átvett halloweeni szokások.

A kérdőíves felmérés tanulságos eredménye volt a Luca-napi szokások új funkcióinak feltérképezése, s tulajdonképpen ezt tekinthetjük a revival szokáselemek kulcsának: ha a résztvevők azonosulni tudnak a szokás mondanivalójával és céljával, hozzájárulnak az adott kulturális jelenség fenntartásához. Csaknem minden válaszoló megjelölte a hagyományőrzést mint funkciót (93%), amelyet sem a kérdőív, sem pedig a válaszadók nem határoztak meg közelebbről. Pusztán a hagyomány fenntartása azonban nem lenne elég a szokás jelenkori továbbéléséhez, ha nem kapcsolódnának hozzá egyéb funkciók. A felmérés szerint legtöbbször közösségi élménynek és szórakozásnak tekintik a szóban forgó revival szokásokat (75%), s ez rögtön megmagyarázza azok mai létjogosultságát. A vélemények között nagy szerepet kapott még a (nemzeti) identitás erősítő funkció (58%), a közösségépítés (61%) és az ünnepjelleg (61%). Utóbbit a hétköznapiakból kiemelkedő, azokat tagoló „szakrális időként” értelmezzük.²⁴ Mivel a Luca-nap az adventi időszakra esik, része a karácsonyi készülődésnek, így időzítése kedvez a hétköznapiól eltérő cselekvéseknek. Jóval kisebb számarányban, de felbukkant az esztétikum is mint funkció (20%), ez főként a dekorációs célú Luca-búzára vonatkozik.

Áttekintésünkben bemutattuk és röviden elemeztük a revival Luca-napi szokások megváltozott társadalmi-kulturális szerepét. Bár felmérésünk inkább csak tájékozódásnak nevezhető, és korántsem reprezentálja a teljes magyar társadalmat, mégis adott egy pillanatfelvételt a szóban forgó hagyományok passzív és aktív ismeretéről, értelmezéséről és mai alkalmazásáról egy adott társadalmi csoporton belül. A szokások egy része több-kevesebb jelentésváltozással alkalmasnak bizonyult a mai használatra. Más részük élénken él a közgondolkodásban, de nem elevenítik fel őket, legfeljebb színpadi rekonstrukcióra vagy finom utalásra találunk példát.²⁵ A szokások harmadik csoportja pedig a kortárs kultúra számára feledésbe merült, csupán néprajzi leírások őrizték meg őket.

Jegyzetek

¹ Itt csupán néhány példára hivatkozunk: Csáky Károly: A Luca napi szokások Hont megyében. In: Gyivicsán Anna, Krekovičova, Eva, Uhrin Erzsébet (szerk.): *V službaich etnografie – A néprajztudomány szolgálatában*. Köszöntőkönyv Krupa András 70. születésnapjának tiszteletére. Békéscsaba, 2004. 4452–4455.; Dani Ernő: *Karácsonyi ünnepkör Székelykevéén*. // *Bácsország*, 2014 (71), №4. 69.; Lábadai Károly: *Luca-kultusz a Drávaszögben*. // A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1994 (39), 213–217. o.; Lukács László: Luca-napi alakoskodó népszokások Kelet-Dunántúlon. In: Kovács Zsuzsa – Marx Mária (szerk.): Zalai Múzeum 18. *Petánovics Katalin 70 éves*. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg, 2009: 195–202. o. Összefoglaló jelleggel: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai, 1990: VII. kötet, 221–228. o., Magyar Néprajzi Lexikon címszavai: lucabúza, lucalepény, Luca napja, lucapogácsa, lucázás [Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon I–V*. Budapest: Akadémiai, 1977–1982.]

² *Magyar Néprajzi Lexikon*, VII. kötet, 224. o.; Lukács: I. m.: 195. o., 199.; Csáky: I. m.: 4452. o.

³ Dömötör Tekla: *A női munkatılalomhoz fűződő etiológiai mondák*. // *Létünk*, 1988 (XVIII), №2. 249–256. o.

⁴ Lukács: I. m. 198. o.

⁵ *Magyar néprajz*, VII. kötet, 228. o., Csáky: I. m. 4454. o.

⁶ Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteménye, Gönyey Sándor fotósorozata (1932). Jelzetek: NM F 69091, 69092, 69094, 77579.

⁷ *Magyar néprajz*, VII. kötet, 227. o.

⁸ Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Budapest, 1979; Lukács: I. m. 195, 197.

⁹ Vajda László: *Rítustanulmányok*. II. Egy magyar agrár-rítus elterjedéséhez. // *Ethnographia*, 1951 (62), 62–72. o.; Lábadai: I. m. 214. o.; Dani: I. m. 19. o.; Polyák Mária: Ünnepek a pomázi németek körében. In: Plank Antal–Schleer Károly: *Pomáz a Budahegyvidéken*. A Budapest környéki német kisebbség egyik csoportjának krónikája. Pomáz: Pomázi Német Kisebbségi Önkormányzat, 1998: 5916. o.

¹⁰ Lábadai: I. m. 214. o., Kozár Mária: *Szlovén szokások karácsonytól vízkeresztig*. // *Barátság*, 2002 (6), 3738., Magyar néprajz, VII. kötet, 227. o.

¹¹ Csáky: I. m. 4454., 4455.; *Magyar Néprajz*, VII. kötet, 226. o.

¹² Lásd Magyar Néprajzi Lexikon kivirágoztatott ág címszó.

¹³ Uo. lucapogácsa címszó, Magyar néprajz, VII. kötet, 226. o.

¹⁴ I. m. 227. o.; Lábadai: I. m. 214. o.; Dani: I. m. 69. o.; Kozár: I. m. 3738. o.; Polyák: I. m. 5916. o.

¹⁵ Magyar Néprajz, VII. kötet, 225. o., Csáky: I. m. 4454.

¹⁶ Saját gyűjtés: Herencsény, Nógrád megye, 2003. Az idős asszonyok sötétedés után nem szívesen beszélnek boszorkányokról, s említésükre keresztet vetnek (Bartus Józsefné Szandai Teréz, sz. 1931).

¹⁷ Tylor Edward Burnett: *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. London, 1871; Marót Károly: *Survival és revival*. // *Ethnographia*, 1945 (56), 1–9.; Voigt Vilmos: *Néprajzi és etnológiai alapfogalmak*. Debrecen: DE Néprajzi Tanszék, 2017: 32–37.

¹⁸ KISS Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Budapest, 1891.

¹⁹ Lásd 363/2012. (XII. 17.) Kormányrendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról.

²⁰ A válaszadók 34%-a tagja valamelyik néptáncsoportnak, ők mind ebben a közegben (is) találkoztak a Luca-napi szokásokkal. A téli ünnepkör szokásait, köztük a Luca-napot hivatásos táncgyűttesek is feldolgozták. Néhány példa: Téli tánc (Nemzeti Táncgyűttes, koreográfus: Vincze Zsuzsa, Zsuráfszky Zoltán, 2019), Luca-napi vigasságok (Duna Művészgyűttes, koreográfus: Juhász Zsolt, 2020), 9000 km – Adventi játék (Nagyvárad Táncgyűttes, koreográfus: László Csaba, 2021).

²¹ Balázs Lajos: Színpadra vitt népszokások. In: Bíró Zoltán, Gagyi József, Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest, 1987: 153. o.

²² Pomáz, Kevély Táncgyűttes, 2021. A szokás betanulásának ötlete a koronavírus-járvány folyamányaként különösen időszerűnek bizonyult, többletjelentést kapott.

²³ Rédei Kertimag Zrt. <https://www.langarden.hu/termek/luca-napi-buza-50g/106001>

²⁴ Eliade Mircea: A szent és a profán. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987: 22–23.

²⁵ Például a Magyar Állami Népi Együttes Szarvasének című darabjának (koreográfus: Mihályi Gábor, 2013) részletéről a Luca-székre lehet asszociálni. A Luca-szék ihlette a Szeged Táncegyüttes Luca napi rémálom című tematikus koreográfiáját (koreográfusok: Lévai Andrea és Ágfalvi György, 2019). E darabok készítői feltételezik, hogy a nézők megfelelő előzetes ismeretekkel rendelkeznek ahhoz, hogy a színpadi utalásokat, mondanivalót megértsék.

Kiss Károly

Jövőnk vagy végzetünk? (A mesterséges intelligenciáról)

A tanulmány mellett érvel, hogy a mesterséges intelligencia (MI) nem a jövő kérdése, hanem már most is a mindennapi életünk része. Az a széles körben elterjedt félelem azonban, hogy uralni fog minket, nem eléggé megalapozott.

Jóllehet az MI szakemberek többsége úgy gondolja, hogy a szuperintelligencia néhány évtizeden belül megvalósulhat, mégis komoly akadályok állnak előttünk. Hosszú távon azonban a szingularitás valószínűsíthetőleg bekövetkezik, és ezzel részesei leszünk az Univerzum fejlődésének.

*

A legtöbb ember számára valami majdani, misztikus, rejtélyes dolgot jelent, holott már jelenünk, mindennapi életünk része. Anonim algoritmusok döntenek el, hogy amikor az internet keresőjébe beírunk egy tárgyszót, a tengernyi rendelkezésre álló anyag milyen sorrendben jelenjen meg – korábbi érdeklődésünkre tekintettel; vagy milyen reklámok kísérjék a keresést, korábbi vásárlásainkat figyelembe véve. A mesterséges intelligencia (MI) ma már tud járművet vezetni, tőzsdei ügyleteket lebonyolítani, befektetési tanácsokat adni, pénzmosást felderíteni, könyvelést és mindenféle adatfeldolgozást végezni, adathalmazból a kívánt információt megkeresni, újságot szerkeszteni, tömegben arcokat felismerni, arcok alapján jellemzést adni, egy beteg diagnózisát felállítani és a szükséges terápiát kidolgozni, röntgenfelvételeket kielemezni, jogi precedenseket keresni, egy per (vagy perindítás) kimenetelét megjósolni, idegen nyelvű szöveget fordítani, beszédet felismerni és emberi beszédet modulálni, Bach-korálokot komponálni, neves festők stílusában festeni és verset írni. Képes háztartásunkat okossá tenni, idős emberek szórakoztató társául szegődni, tulajdonosának az internet szolgáltatásával kapcsolatos szóbeli kéréseit teljesíteni (lásd Alexa és Siri, a lakásba vagy autóba telepített internetes web-robotok), webrobotként tulajdonosa nevében chatelni, helyette vitatkozni, ügyeit intézni, online vásárlás esetén alkudozni, a világhálón párkeresésben hatékonyan eljárni, repülőgépmotorokat és épületeket tervezni stb.

Egy bonyolult, sokváltozós helyzetben a MI ki tudja választani azt, ami az alkalmazó számára a bizonyos szempontok szerinti optimális megoldást jelenti. Ennek különösen a gazdasági döntéseknél lesz (már van) nagy szerepe. A „bot”-ok (chatelő robotok) a fárasztó kampányidőszakban politikusok helyett végzik el a munkát, a feltett kérdésekre helyettük válaszolnak. A kiberhadviselés során szoftverek feszülnek majd egymásnak, és az intelligensebb győz: megbénítja a másik hátszágának ellátó rendszereit, sőt, legyőzi az ellenséges szoftvert...

Vajon uralkodni fog-e fölöttünk?

A leggyakrabban visszatérő kérdés, hogy a MI vajon idővel nem kerekedik-e fölénk, nem fog-e rajtunk uralkodni. E félelemnek az ad alapot, hogy a MI képes tapasztalatait felhasználva fejleszteni, tökéletesíteni önmagát; tanul az új helyzetekben, tehát nem csak az általunk szabott irányban fejlődik. Martin Rees, Nick Bostrom, Stephen Hawking, Elon Musk, Bill Gates és más, ismert tudósok is aggódnak emiatt. Szerintük e veszély akkor fog jelentkezni, amikor majd kifejlődik az általános mesterséges intelligencia (ÁMI), a szuperintelligencia, ami már mindenre képes lesz, amire az emberi elme, és ráadásul fölül is múlja azt. A legtöbb tudós e század közepére jósolja e lehetőség megvalósulását, de nem kevesen olyanok is vannak, akik szerint ez sohasem fog bekövetkezni.

Max Tegmark, az MIT professzora (Massachusetts Institute of Technology) és a Future of Life Institute elnöke is azok közé tartozik, akik e veszélyt reálisnak tartják, és az *Élet 3.0* című könyvében konkrétan leírja azt az elképzelt esetet, amikor az ÁMI átveszi az emberi társadalom fölött a hatalmat.¹ E veszélyt valósnak véve, egy olyan nemzetközi mozgalmat kezdeményezett, amely megszabja, hogy melyek azok a területek és kutatási profilok, ahol megálljt kell parancsolni. (Tekintve azonban, hogy a MI fejlesztéséhez egyre komolyabb hadászati és stratégiai érdekek is fűződnek, a nemzetközi nagyhatalmi szembenállás miatt e törekvéseket igen nehéz megvalósítani.)

E kérdés kapcsán (ne bántsod az embert!) merül fel a MI erkölcsi programozásának feladata és lehetősége. A *deep learning* már ma is ad egyfajta megoldást: az algoritmust a napi sajtón és a világirodalom legismertebb, legbecsesebb művein tréningeztetve előáll egyfajta értékkeverék... De aligha hihető, hogy ez a mix jó alapul szolgál majd az emberiség sorsát a kezében tartó ÁMI számára. A téma újabb buktatója, hogy az emberi viselkedés és gondolkodás jelentős mértékben irracionális.² Ha elfogadjuk a feltételezést, hogy elménk egyes alrendszerének preferenciái inkompatibilisek egymással, a vágyaink, óhajaink kielégítésére törekvő ÁMI megoldhatatlan feladattal találja szemben magát. Nem is beszélve arról, amikor ezeket még politikai érdekek is áthatják és variálják. A feladat megoldhatatlannak tűnik az emberi magatartások és erkölcsi elvek szinte végeláthatatlan változatossága és ellentmondásossága miatt is.³

Steven Pinker, a Harvard pszichológus professzora nem tart attól, hogy az ÁMI az emberrel szemben ellenséges lenne. Véleménye szerint a jellegzetes MI disztópiák „a szűklátókörű alfa-hím pszichológia kivetítődései az intelligencia koncepciójára”. (Azaz: az intelligensebb lény hatalmát mások meghódítására használja fel.) A rettegők téves platformon állnak: azt hiszik, hogy az intelligenciából következik a dominancia vágya.⁴ Ez megnyugtató.

A szuperintelligencia megvalósulását még komoly akadályok nehezítik

A MI jövőjének és a szuperintelligencia létrehozásának/létrehozhatóságának megítélése a filozófia síkján a tudat eredetét és jellegét érinti. Ha metafizikai állásponton vagyunk, a MI-nak nem lehet tudata, de ha a tudat emergens jellegét valljuk, akkor az anyag egy igen magas bonyolultságának szintjén az önmagától ki kell, hogy alakuljon. Különösen figyelemreméltóak e tekintetben Max Tegmark nézetei, aki szerint a tudat, ugyanúgy, mint az intelligencia, „anyagfüggetlen”, azaz kialakulásuk nem kötődik a szerves anyaghoz.⁵ De ezt a szemléletet támasztja alá Michio Kaku elmélete is, miszerint a tudat kialakulása egy kontinuum mentén vizsgálható, ahol az egyes lépcsőfokokat a külső hatásokra adott visszacsatolások jelentik, melyek száma az élőlények fejlettségével párhuzamosan egyre nő, és így a tudat (és az öntudat is) fokozatosan fejlődik ki.⁶

Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni, a MI valaha is utolérheti-e és leghagyhatja-e az emberit, tekintsük át az emberi és a gépi gondolkodás főbb jellemzőit. Az emberi agy működési elve, „adatfeldolgozása” alapvetően analóg és analitikus: a neokortex mintafelismerő egységei egyszerre dolgoznak; a neuronok „outputja” digitális, de a dendritek az inputokat analóg módon dolgozzák fel, asszociációk révén. A gép „gondolkodása”, működési elve ezzel szemben szekvenciális: folyamatos, sorozatos, sorrendi; minden lehetőségen végig kell mennie. Óriási logikai fákat épít fel a lehetséges kimenetekből, és minden lehetőséget figyelembe vesz. Még a neokortex réteges mintázatát utánzó *deep learning* működése is szekvenciális. Ahol előnye van az emberi agygal szemben, azt brutális számítási kapacitásának köszönheti. Ezért képes legyőzni a sakk vagy a go világbajnokait: minden adott helyzetben minden lehetséges kimenetelt figyelembe vesz. (De a gép nem élvezi a játékot, nem tud improvizálni, nem képes egy-egy váratlan lépéssel megzavarni az ellenfelet. Ugyanakkor tud stratégiát alkotni, ami a go-játék alapfeltétele.)⁷ Ha az emberi agyat a szekvenciálisan működő komputerrel próbálnánk meg utánozni, egy egész városrész nagyságú számítógépre lenne szükség, a mikroprocesszorok hűtésére pedig egy nagy folyóra.⁸

Az emberi agy további, egyelőre behozhatatlannak tűnő előnye a kontextusba helyezés képessége. Az emberi intelligenciának hihetetlenül nagy az általánosítási és az alkalmazkodási képessége. Könnyen tudunk a különböző kontextusok között váltani, és könnyedén kezeljük a váratlan szituációkat. Ez a MI esetében elképzelhetetlen. Ezért tartja úgy Kate Darling, az MIT kutatója, hogy a gépi intelligencia sohasem fogja utolérni az emberit, ugyanis az nem a fejlődésnek (fejlesztésnek) egy alacsonyabb fokán áll, hanem *másfajta*.⁹

Kiterjedt kutatások folynak az emberi agy „szkennelésére”, lemásolására. (Amerikában pl. 2013 óta nagyméretű kormányprogram, az EU-ban ugyancsak 2013 óta közösségi program finanszírozza e kutatásokat.) Ezek célja az, hogy ha képesek leszünk az egyes agyi folyamatok digitális megismétlésére, utánzására, akkor abból adódik majd a gépi továbbfejlesztés lehetősége. Az eredmények egyelőre eléggé kiábrándítóak.¹⁰ A „szkennelést” megnehezíti, hogy az egyes agyi funkciók, az agy működése nem köthető egy-egy agyterülethez; azokban az összes többi részt vesz. („Megosztott adatbázis”?)

Ha e kutatások célra vezetnek, abból az is következik majd, hogy agyunk lemásolható lesz egy adathordozóra, és ily módon megnyílik előttünk a digitális öröklét lehetősége. És mivel a test klónozása már ma is megvalósítható, beköszönt majd a tényleges öröklét korszaka. Mivel az emberi létezésnek az egyszerűsége, megismételhetetlensége, azaz a halál ad értelmet, az öröklét beláthatatlan egzisztenciális és pszichológiai komplikációkhoz vezetne.

A technológia mai szintjén a virtuális és kiterjesztett valóságok (VR, AR) és az avatárok (tetszés szerinti alakban való internetes megjelenésünk lehetősége) feszegetik egzisztenciális korlátainkat. Itt az a veszély fenyeget, hogy vajon nem keverik-e össze az emberek a valótlan világot a valóval; a digitálissal az analóggal? A felmérések erre érdekes és jellemző választ adnak. „Az X és az idősebb generációk – vagyis azok, akik 1980 előtt születtek – két külön térként értelmezik a valós és a virtuális világot, és az előbbit érzik természetesnek, komfortosnak. Hovatovább ők úgy gondolják, hogy az analóg világ értékesebb is a digitálissal szemben.”¹¹ A folytatást már kitalálhatjuk: „A fiatalabb, Y, Z és Alfa generációk (...) többségének értelmezhetetlen a két dimenzió szétválasztása: nekik egyetlen világ létezik, amely valós, és szerves része a digitalizáció.” A Magyar Telekom megbízásából végzett kutatás arra is rámutatott, hogy egyes hiedelmekkel ellentétben a digitalizáció nem elidegenít, hanem számottevő humanizációs és pozitív kulturális hatása van.¹² Az internet fejlődésének most kezdődő, harmadik korszakára az lesz jellemző, hogy tetszés szerinti alakokban jelenhetünk meg a világháló virtuális valóságában. (Az internetes játékokból már tudható, hogy miről van szó.) Tehát virtuális énjeinkkel

népesítünk majd be virtuális világokat... Vajon mindez megmarad-e a szórakoztatás/szórakozás kezei között? Első hallásra ez egyenes út a skizofréniához...

Martin Rees szerint nagyon valószínűtlen, de nem elképzelhetetlen, és a fizika törvényeinek nem mond ellent, hogy világunk egy hatalmas intelligencia virtuális világa, melyben valamennyien virtuális szereplők vagyunk. Most e „játék” tovább folytatódik, ki-ki megteremtheti a saját virtuális világát.

A MI hatása mindennapi életünkre, munkánkra

A MI felmérhetetlenül sok vonatkozásban és területen segíti és megkönnyíti az életünket, a munkánkat. De egyre szorongatóbb az érzés: vajon nem tesz-e minket feleslegessé? Nem következik-e be hamarosan az, amit Huxley a 2500-as évekre vizionált, hogy a feleslegessé vált, munkájuktól és az élet értelmétől megfosztott emberek drogokkal érik el a boldogságot és elégedettséget? Egy sokat idézett tanulmány szerint az elkövetkező évtizedben az amerikai munkahelyek közel felét automaták fogják felváltani.¹³ Martin Ford amerikai kompjútertudós a jövőre 75 (!) százalékos munkanélküliséget jósol.¹⁴ A korábbi folyamatokkal ellentétben – amikor a gépesítés és automatizálás a fizikai munkát váltotta fel, és a munkaerőfelesleget a szolgáltatások szívták fel –, jellemzően a szolgáltatásokban várható a legtöbb munkahely megszűnése, a szövegszerkesztők és gépírók, ingatlanügynökök, műszaki írók, eladók, könyvelők és auditálók, telemarketingesek munkáját a MI nagy valószínűséggel feleslegessé teszi. Legkevésbé azokat a tevékenységeket fenyegeti, amelyek közvetlenül az emberrel kapcsolatosak: rekreációs terapeuták, fogászok, sportedzők, lelkészek, szerkesztők és kiadók munkáját... Csak az *érzelmi háttérű, empátiát igénylő, közvetlenül az emberekkel foglalkozó* munkák maradnak meg.¹⁵

A MI átalakítja a gazdaság szerkezetét is, a logisztikai és adminisztratív tevékenységeket automatizálja, és a kreatív tevékenységekből származik majd a jövedelem nagyobb hányada. A távmunka és a távoktatás egyre szélesebb körben fog terjedni, ezekkel azonban itt most nem foglalkozunk, mert a téma inkább az internettel kapcsolatos. (Valójában a két terület összemosódik, az internetes műveletek egyre gyakrabban alapulnak mesterséges-intelligencia-jellegű algoritmusokon.)

E témát általánosabb összefüggésbe helyezve az a kérdés merül fel, hogy a MI a műszaki fejlődésnek egy újabb szakasza, és úgy tekintünk-e rá, mint ahogy korábban mondjuk a gőzgépre, vagy a nagyobb technikai újításokra, amikor rendre felmerült a kérdés, hogy azok kiszorítják az embert a munkából és jelentős változásokat okoztak az életmódban, vagy egy újabb jelenségről van szó. Sundar Pichai, az Alphabet (Google) elnöke úgy fogalmazott, hogy a MI nagyobb hatású technológia, mint annak idején a tűz, később pedig a villanyáram felfedezése volt. Ám szerinte nem kell félnünk tőle; lehetővé teszi, hogy agyunkat, intelligenciánkat az újabb, még magasabb minőségű feladatok megoldására mozgósíthassuk.¹⁶ (Ez igaz lehet az értelmiségi rétegre, de az emberek döntő része nem lesz képes arra, hogy a MI adott szintjén túlmutató, kreatív munkát végezzen.)

Emberi mivoltunk perspektívái

Végül, tekintsük át azt a kérdést, mivé tesz minket a MI, veszélyezteti-e emberi mivoltunkat? E téren a legrégibbi, tudományosan legbeágyazottabb elképzelés a *szingularitás*, és az azon alapuló transzhumanizmus. Eszerint az elvont gondolkodás megjelenésével (kb. 70–100 ezer évvel ezelőtt) a Homo sapiens letért a biológiai evolúció csigalassúságú pályájáról és azóta a kulturális evolúció gyors sztrádáján halad. A MI megjelenése e száguldást még tovább gyorsítja. E feltételezés szerint a gépi intelligencia utol fogja érni az emberit, és ekkor a kettő egyesüléséből egy új, transzhumán lény születik. A szingularitás fogalmát még Neumann János vetette fel az ötvenes években; mai legismertebb képviselője Ray Kurzweil, az Alphabet mérnök-zsenije.¹⁷

Kurzweil az emberi és gépi intelligencia összeolvadását egy univerzális evolúciós kontextusba helyezi. Az intelligenciát az információval azonosítja, és szerinte az egyre komplexebb formákban testet öltő információ elterjedése az Univerzum intelligenssé válásához fog vezetni. Ennek kezdete az volt, amikor az információ megjelent az atomi struktúrákban, majd a DNS-ben, folytatódott ez az agy, majd az információs technológia kifejlődésével, most vagyunk az emberi és a gépi információ összeolvadásának szakaszában, és ezután következik a 6. korszak, a világegyetem öntudatra ébredése, amikor az óriási mértékben kiterjesztett (túlnyomóan nem biológiai) emberi intelligencia elterjed az univerzumban; a világegyetemben létező anyag és energia átítatódik intelligens folyamatokkal és tudással. Ez az elképzelés nem egyedülálló, hasonlókat vallott Teilhard de Chardin is, amikor arról beszélt, hogy végső soron minden – tudás, energia, anyag – egy isteni egyesülés során eggyé válik, az lesz az „Omega Pont”.

A szingularitás, az emberi és gépi intelligencia eggyéválásának útját egyengeti a *kiberfilozófia*. Legnagyobb hatású képviselője, Gotthard Günther törekvése arra irányul, hogy a szubjektum filozófiai fogalmának fellazításával, relativizálásával egyengesse az élő és élettelen, ember és gép közötti különbségeket. „Meg kell találni az öntudat és a szubjektivitás formál-logikai kritériumát, amely aztán matematizálható, és a számítógépes operációkban felhasználható” – írja Günther.¹⁸ Elméletét egy nem-tradicionális, nem-arisztotelészi logika és ontológia kifejlesztésével alapozza meg. A szubjektumot szétválasztja nem-felosztott és felosztott változatra. A szubjektum első formája az egyén, a második pedig „az általános szubjektivitás interszubjektív médiuma”. (Azaz a sok egyén által alkotott általános szubjektivitás.) Ezzel a szubjektum, a szubjektív fogalmát demisztifikálja, deszakralizálja és természettudományos alapokra helyezi, és a szubjektív tulajdonságok (öntudat, ön-reflektáló képesség, gondolkodás, döntéshozatal stb.) előállítását mesterségesen is lehetségesnek tartja.

Bár a kozmikus perspektívákat nem téveszthetjük szem elől, a jelenkor kutatóinak arra kell választ adniuk, hogy mi is az ember, embermivoltunk meghatározásában milyen szerepet játszik a technológia. Pokol Béla *A mesterséges intelligencia társadalma* című könyvében az emberi és gépi intelligencia ontológiai kérdését Hartmann létrétegeivel összefüggésben tárgyalja. Véleménye szerint a gépi intelligencia nem lehet a hartmanni „értelmi” létréteg szerves folytatása; az csak a fizikai létrétegből közvetlen evolúcióval, a biológiai és az érzelmi létrétegek kihagyásával, átugrásával válhat önszervező, önálló entitássá. Major Gyöngyi *Az emberi létkonceptió újraértékelése (Az ember a mesterséges intelligencia korában)* c. tanulmányában így fogalmaz:

„Egy olyan identitás lehetőségét keressük, amely nem a »kultúra és természet« oppozíció meghaladásának igényében válik értelmezhetővé, hanem a két entitás összeolvasztása he-

lyett azok komplementer viszonyrendszerének értelmezhetőségét képes megtartani, miközben a legtágabban értelmezhető kultúrát a technológia szinte teljességében leuralja. Az antropológia vonatkozásában itt már nem a biológia-kultúra ellentétpár a releváns, hanem az ezek szintézisében értelmezett ember az egyik, s az emberről levált gépi/mesterséges kultúra a másik oldalon. Olyan nyitott antropológiát keresünk tehát, mely nem az ember meghaladása mellett érvel, azonban – elsősorban az MI realitás irreverzibilitásának következtében – az emberi mivolt újrafogalmazását, mint kikerülhetetlen feladatot fogalmazzuk meg. Amennyiben pedig a technológia és a létezés közötti új egyensúlymodellt keresünk – olyan modellt, amely képes megakadályozni a virtualitás serpenyőjének végleges kibillenését –, akkor felvetjük annak lehetőségét, hogy az egyensúlyozó serpenyő hatékonysági potenciálját a női létezési attitűdök hangsúlyos reprezentáltságával kíséreljük meg biztosítani.”¹⁹

Technika és ember viszonyát Heidegger értékelte újra a múlt században. Elítélte a nyugati filozófia egyoldalú, metafizikus világszemléletét, mely a technikát általában a célok eléréséhez használt semleges eszköznek tartotta. Ezzel szemben szerinte a technika változása világszemléletünk megváltozásához vezet.²⁰ A technikához fűződő „metafizikus” viszonyunkban Bernard Stiegler francia filozófus technofilozófiája hozott átütő erejű változást. Stiegler a technikát egyenesen „antropológiai alkotóelemnek” tekinti, amely kulcsszerepet játszott emberré válásunkban.²¹

James Lovelock, a Gaia-elmélet megalkotója abban reménykedik, hogy a MI segítségünkre lesz a pusztuló ökoszisztémák megmentésében és a klímaváltozás elhárításában – ehhez azonban ő is az emberi és a gépi intelligencia egyesülését feltételezi.²² Hankiss Elemér szép megfogalmazásában az öntudatlan és sötét Univerzum általunk ismer önmagára, az ember visz értelmet, szépséget és jószágot a világmindenségbe.²³ Magasztos szerepünk csak még tovább fokozódhat, ha értelmünk, emberi mivoltunk tovább gazdagodik az általunk létrehozott technológiával.

Jegyzetek

- ¹ TEGMARK Max: *Élet 3.0. Embernek lenni a mesterséges intelligencia korában*. Budapest: Hvg könyvek, 2018.
- ² Lásd erről KAHNEMAN Daniel: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: Hvg könyvek, 2013.
- ³ A célok és értékek témájáról Tegmark *Élet 3.0* című könyvében található egy rendkívül izgalmas fejezetet.
- ⁴ Steven Pinker tanulmánya a Brockman által szerkesztett kötetben (BROCKMAN John: *Possible Minds. 25 Ways of Looking at AI*. Penguin Books, 2020.). Lásd erről még: BOSTROM Nick: *Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence*. web, 2003. <https://nickbostrom.com/ethics/ai.html>
- ⁵ TEGMARK Max I. m.
- ⁶ KAKU Michio: *Az elme jövője*. Budapest: Akkord, 2014.
- ⁷ E témáról lásd: KURZWEIL Ray: *How to Create a Mind*. New York: Viking Penguin Book, 2012. web.; KAKU I. m. és EAGLEMAN David: *Az Agy. A te történeted*. Budapest: Akkord, 2017.
- ⁸ KAKU I. m. 271. o.
- ⁹ DARLING Kate: *The New Breed: What Our History with Animals Reveals*. New York: Henry Holt&Co., 2021.
- ¹⁰ A Valóság 2019. novemberi számában megjelent tanulmányomban (A mesterséges intelligenciáról – halandóknak) erről részletesen beszámoltam (Kiss Károly: *A mesterséges intelligenciáról – halandóknak*. // Valóság, 2019, №12, 15–26. o.). Lásd: Kiss Károly: *25 tudós a mesterséges intelligenciáról*. // Valóság, 2021, №11, 15–26. o.
- ¹¹ SOMOGYI Orsolya: *A fiatalok nem választják el a digitalizált teret az analóg világtól*. // Magyar Idők, 2018. febr. 12. (A Kantar Hoffman cég kutatása a Magyar Telekom megbízásából.) web.
- ¹² Uo.
- ¹³ The Economist, January 18th 2014.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Az Economist 2020. június 13-i technológiai melléklete.
- ¹⁷ Lásd erről: KURZWEIL Ray: *A szingularitás küszöbén*. Budapest: Ad Astra, 2013. web. <https://docplayer.hu/184766672-Ray-kurzweil-a-szingularitas-kuszoben.html> (Megtekintés: 2021.12.11.)
- ¹⁸ GÜNTHER Gotthard: *Cyberphilosophy*. BCL-Reports. English Collection, not complete. (Ed. Rudolf Kaehr, prepared by Prof. Eberhard von Goldamer) 2004: 8. o.) http://www.vordenker.de/rk/rk_Cyberphilosophy_2003.pdf.
- ¹⁹ MAJOR Gyöngyi: Az emberi létkepció újraértékelése (Az ember a mesterséges intelligencia korában). In: *Individualizáció, személyiség és mesterséges intelligencia* (Szerk. Kiss Károly). Budapest: L'Harmattan–KNRF 2022 (Megjelenés alatt).
- ²⁰ HEIDEGGER Martin: *Már csak egy Isten menthet meg bennünket*. // Gondolat-jel, 1993. 1–11. (A Spiegel által 1966. szept. 23-án Heideggerrel készített interjú utánközlése.)
- ²¹ VACCARI Andres–BARNETT Belinda: *Bernard Stiegler and the Question of Technics*. // Transformations, 2009, № 17 (electronic journal), valamint a francia nyelvű Wikipedia.
- ²² LOVELOCK James–APPLEYARD Bryan: *Novacene – The Coming Age of Hyperintelligence*. The MIT Press, 2019.
- ²³ HANKISS Elemér: *Az emberi kaland*. 2014.

Nőportrék

Tóth Dávid

„Így jutni a csillagokig”¹ Balázs Júlia, az első magyar csillagásznő élettörténete családi visszaemlékezések alapján

Nagyvárosban élt, mégis magaslati levegőn; a földön járt, de a csillagok között kalandozott... Lóttek rá, és lóttek mellőle, kutatóként remeteéletet élt, később mégis nagycsaládos anya lett. Hogyan lett Balázs Juliából az első női csillagász?

Gyermekkora, iskolái

Balázs Júlia Budapesten, 1907. február 2-án született – és a fővárosban is élte le hosszú életét. Ha lányát, Detre Villót vagy menyét, Detre Kamillát kérdezzük, mi fémjelezte lényét, egyszerre vágják rá – „Agamemnón és Odüsszeusz!” Balázs Júlia az ógörög irodalom szerelmese volt.

De hogyan is jutott el Júlia akkor a csillagászatig?

Szigorúan nevelő szülők gyermeke volt; édesapja a Szépművészeti Múzeum vezetője volt. Az akkori polgári szokásoknak megfelelően leánynevelő intézetbe küldték vidékre, nővérével és húgával együtt. Kiseb testvére azonban súlyosan megbetegedett és meghalt. A tragédia kihatással volt az egész életére, bár keveset beszélt róla. Hazatértek nővérével, de nem sokkal később egy új, immár osztrák apácázárda iskolájába küldték őket. Klasszikusokon nevelkedett: latinul és görögül tanították. Sokaknak ez terhes volt – neki életre szóló kincset adott. A vidéki magyar iskolában megismert görög kultúra lenyűgözte a gyermek Juliát. Minden nehézségében, egyedüllétében támasza, vigasza és inspirációja volt.

Megkockáztatható a kijelentés: ha nem szeret bele Homérosz művészetébe, talán sosem lesz belőle csillagász. Beszippantotta minden írók legnagyobbikának mágikus világa.

Nehéz ezen meglepődni, amikor olyan sorokat olvasni az Odüsszeiában, mint ezek:

*„Boldog örömmel bontva ki vásznát bajnok Odysseus,
kormány mellé ült, vezetett jól, értve a módját,
s míg ott ült, nem pergett pillájára az álom,
Pleiások fényét, későn lenyugodni Boótést
s látta a Medvét is – más néven Szekér ez –,
mint forog egyhelyben s Óriónt várja az égen,
s egyedül nem száll le az Ókeanos közepébe;*

¹ „Sic Itur Ad Astra!” – Vergilius Aeneiséből származik: „macte nova virtute puer: sic itur ad astra”, azaz „élj az új lehetőséggel gyermek, így jutsz fel a csillagokig!” (9. ének).

*mert úgy mondta Kalypsó néki, az isteni asszony:
hagyja a balkeze mellett azt, így járja a tengert.”
V. 269–277.*

E homéroszi „élő képben” megfestve a tenger, a hajó, a csillagos égbolt, Odüsszeusz bátorsága – és egy isteni asszony segítsége. Azontúl természetesen a csillagképek, amelyekkel a görögök bensőséges viszonyban voltak.

Balázs Júliának kivételes memóriája volt. Ami egyszer az agyába fészkelte magát, az ott is maradt, haláláig. Az Odüsszeia oda került: szinte betéve tudta az egész hatalmas művet. Hosszan, megállás nélkül tudott idézni belőle, főzés közben, kirándulások alkalmával, dunai evezéseken vagy a csillagvizsgálóban. Vajon Júlia később, Odüsszeusz nélkül is elkezdett volna evezni? Véletlen-e, hogy ikergyermekai később vitorlázásban olimpiai bronzérmesek lettek?

Regényes lelke inspirációiból sok mindent megvalósított az életében.

Házassága, családi élete

Az otthoni és az iskolában tapasztalt szigor megértette vele: mielőbb a saját lábára kell állnia. Júlia kitálta, hogy tudós lesz. Szorgalmasan tanult. Eredetileg fizika–matematika szakos hallgató volt a Pázmány Péter Tudományegyetemen, csak később ismerte meg és vette fel a csillagászatot. Az egyetem elvégzése után Júlia a Műegyetem laborjában helyezkedett el, ahol molekulák színképelemzését végezték. Jól jött ez a tudása immár csillagászként, amikor a csillagok fényét és színeit elemezte.

Egyetemista korában az apjával történő összezőrrenése után elköltözött otthonról. Ettől kezdve magát tartotta el. Magántanítványokat, korrepetálást vállalt. Amikor megnyílt előtte a lehetőség, hogy a svábhegyi csillagdában állásra jelentkezzen és annak betöltéséhez odaköltözzön, nem teketóriázott, belevágott. Pedig egyedüli – és első – nőként férfiak közé kellett költöznie, egy kis szolgálati lakásba. Egyedülálló nagynénjének voltak is epés megjegyzései. Főleg, amikor kiderült: Júlia nincs már egyedül. Az egyik csillagász „hamar lecsapott rá”. E csillagász történetesen a csillagda nagy reménysége volt, leendő igazgatója, Detre László. Júlia így megtalálta a maga Odüsszeuszát, aki az ókori hőshöz hasonlóan szintén értett a csillagos égbolton történő navigáláshoz.

Az egyetemen Júlia egy évfolyammal lejjebb járt – hírből ismerte Lászlót, az Eötvös Collegium neves diákját, aki később a rangos berlini egyetemen tanult tovább, mások mellett Albert Einstein és Max Planck tanítványaként. Ennek is köszönhetően László hazatérte után egy különleges munkahelyen találkoztak először: a Svábhegyi Csillagvizsgálóban.

Az intézet épülete mellett áll egy híres bronzszobor, Pásztor János szobrász műve – a *Sic itur ad astra*.



Pásztor János: Sic itur ad astra.
MTA Csillagvizsgáló Intézete

Egy mezítelen nőalak, aki a Föld gömbjén állva, karjait kitérve mintha folyton emelkedne föl és föl, a kozmosz középpontja felé. Talán ezt a csillagok felé emelkedő szép fiatal nőt látta meg László Balázs Júliában? Szerelmük mindenesetre jó csillagzat alatt született. Így „ejtette fogságba” a fiatal Júliát Detre László. Nem kellett sok idő, hogy felfigyeljen Júliára, és ostromolni kezdje a fiatal nőt – Júliának pedig nem esett nehezére igent mondania. Nem sokkal megismerkedésük után, 1938-ban összeházasodtak. Szerelmük, kapcsolatuk legendás volt. A háború utáni évtizedekben mint az „Igazgató” és az „Igazgatóné” vonultak be a csillagda történelmébe. Gyermekek azonban addig nem mertek vállalni, amíg Júlia meg nem kapta a tudományos munkatárs fokozatot. Ha egy nő akkoriban gyermeket szült, utána nem nagyon remélhette ezt a kinevezést. Háztartásbeliként kezelték, amely akár évtizedekre befagyasztotta karrierjét a legrangosabb tudással rendelkező nőnek is.

Így Júlia igencsak meglepődött, amikor Berlinben, 1940-ben, egy vasúti peronon elszenvedett baleset után kórházba kerülve a német orvos megvizsgálta, és a következő meglepő kijelentést tette: „Előbb beszéljünk a fontosabb dologról: a terhességéről.” Júlia körül megfordult a világ. „Miről?!” Az orvos is meglepődött: „Nem tud róla? Pedig már négyhónapos is lehet a magzat!” A kórházból tejesüveggel engedték el.

Hazatérve Budapestre, 1941-ben megszületett Detre Csaba, az első gyermekük. Az évek alatt követte még három másik gyermek, Villő 1943-ban, majd ikerfiúk már a háború után, Szabolcs és Zsolt. Csaba nem az éggel, a földdel foglalkozott: geológus lett; Villő belsőépítész, az ikerfiúk sportemberek.

Gyermekei vallották: minden nap nyereség volt, amikor nem mentek iskolába. Ilyenkor édesanyjuk szárnyai alá kerültek, aki csak mesélt és mesélt nekik. Természetesen a görögökről.

Júlia regényes lelkivilágához regényes környezet illett. A svábhegyi csillagda megadott mindent. Az intézet nemcsak Magyarország egyik legjobb távcsövét jelentette, melyhez Budapest legszikrázóbb éjszakái tartoztak, hanem a környezete is különleges volt. Nagy, kastélyszerű ház, erdei parkkal. Télen, mint az alpesi táj. Aki a Normafánál él, hegyi embernek számít. A belvárosihoz képest sokkal zordabb időjárás és kristálytisztá levegő – erős személyiségeket nevel. A mainál hidegebb klímában gyakran novembertől áprilisig ugyanazon a havon tapodtak Júliáék.

Gyermekeik természeti környezetben nőttek fel – szinte az erdőben éltek.



Balázs Júlia Ampelopsisok között.
(Családi fotó)

A csillagda parkjában gyümölcsös is akadt, és állatok. Júlia a merőleges, egyenes utakat átalakította, hogy ívesen kanyargó sétautakká váljanak. Ovális alakú rózsakertet létesített. Az egyre népesebb Detre család körül szaporodott a többi csillagdai család is. Szinte egy feudális önellátó birtok volt ez, földesúr nélkül: közösségi konyhakertet műveltek, állatokat tartottak, tyúkokat, disznókat, nyulakat, kecskéket, méheket. A kisegítő személyzet a másik házban lakott: volt mérnök, suszter, méhész, takarítónő. Az ő felügyeletük is Júlia munkája volt. Önellátó földi édenkertet hoztak létre, hogy teljes erejükkel a csillagos égre figyelhessenek.

A paradicsomi életnek a háború vetett véget – és hozott el egy sötétebb kort.

Az orosz csapatok minden előzetes figyelmeztetés nélkül jelentek meg 1944 karácsony estéjén a Normafán és Csillebércen. A közeli fogaskerekű végállomásán orosz katonák illedelmesen sült gesztenyét vettek az elképedt árustól, majd fölszálltak a fogasra. A Csillagdához közel azonban már lövések dördültek el.

Detre László halált megvető bátorsággal ment ki fehér köpenyében a didergető hidegben az oroszok parancsnokát fogadni. Félelem nélkül mondta el nekik (nagyon egyszerű orosz szavakkal), hogy ő a tudomány professzora, a ház pedig egy kutatóállomás, nem katonai lövőállomás. A szovjet katonák körülnéztek, és hittek neki – nem bántottak senkit –, de a maguk stílusában átvették a csillagdai élet vezetését. Lovakat zártak a kupolába, és egy teljes századot szállásoltak el a házakban. A csillagda kertjéből Sztálin-orgonákkal lőtték a németek által tartott budai Várat. A németek visszalöttek; kevesen múlt, hogy a csillagda és lakói is komoly találatot ne kapjanak. A környező erdő hatalmas gránáttölcsérekkel lett tele. Végzetes találat azonban nem érte el a csillagvizsgálót. Az ostrom alatt sokan összegyűltek a csillagdában, nagy szellemi élet folyt; sebészorvos, irodalmár is volt a közösségben.

Pár évvel a háború után Júlia el szeretett volna menni az országból. Nemzetközileg ismert tudósok voltak ekkor már, Szentgyörgyi Albert Amerikába hívta őket. Megvolt az állásuk is, össze voltak csomagolva testben és lélekben. Detre László azonban az utolsó pillanatban megváltoztatta döntésüket: „Mi lesz a Csillagdával, ha mi innen elmegyünk?”

Élet anyaként, csillagászként

Hogyan él, hogyan dolgozik négy gyermek mellett egy csillagásznő? Nehezen. Júlia nappal anya volt – éjjel csillagász. Szinte bármilyen helyzetben el tudott aludni, bármikor.

A főzés volt Júlia számára a fő menedék, az alkotás tere. Elnyomhatatlan szavalási vágyát is ekkor élte ki. A konyha egyfajta színpad volt számára, csak szavalt és szavalt, ha hallgatta valaki, ha nem... Jól megtanult főzni az ostrom idején. Azelőtt nem tudott, hiszen volt háztartási alkalmazott.

Ha nehezen is, de épülni kezdett a háború után egy új szakmai csapat tehetséges ifjú csillagászokból. A következő csapást 1956 jelentette; a forradalom után a legjobb tanítványok mind nyugatra menekültek. Levezetni sem tudtak velük – mintha családtagjaikat veszítették volna el Júliáék.

Tudományos munkássága majdhogynem elválaszthatatlan volt a férjéétől. Balázs Júlia mindenben méltó szellemi társa lett.

Detre László már fiatalon nemzetközi hírű csillagász volt. Könyve, az *Üzenetek a világuőrből* 1938-ban jelent meg. Mai szemmel olvasva is hihetetlenül modern e könyv nyelvezete, kitekintése. A Földet bekapcsolta kozmikus környezetébe, hangsúlyozva, hogy maga a földi élet is földöntúli eredetű. Emberi életünk elválaszthatatlan a kozmikus folyamatoktól. Ki tudja, hány fiatalembert segített elindítani a tudományos pályára! Ha tudásban óriásit is fejlődött azóta a csillagászat, gondolkodásában mintha csak egy lépés választaná el a mától.

Júliának férjével közös munkája a változócsillagok megfigyelése volt. Tanulmányozta az M56 gömbhalmaz RR Lyrae-csillagjait periódusváltozásuk alapján. A bambergi változócsillag-konferencián nyilvánosságra hozta az RR Lyrae változócsillag periódusváltozásának elméletét (*Balázs Júlia-féle elmélet, 1959*): a csillagok mágneses pólusainál periodikus kitörések következnek be, s ahol a forgástengely különbözik a mágneses tengelytől, a forgásidő modulálja a fényességváltozást.

A csillagász olyan kutató, aki nem veheti kézbe kutatásának tárgyát – és el sem utazhat távoli csillagokra –, így azt próbálja meg elemezni, amit távcsövén keresztül lát, és amit az ahhoz csatlakoztatott kamerával lefényképez. A színek különbözősége, a fényerő változása adják a támpontokat. Ezekből a változásokból próbálnak elméleteket gyártani, azokat törvényszerűségként leírni.

A sok tízezernyi fénykép, amelyet a Csillagdában készítettek, ma is fontos referencia-bázisát jelenti a digitális kor előtti csillagászati kutatásnak. Júlia 1963-ban Kínába utazott egy hónapra előadásorozatot tartani ottani tudósoknak. Nemzetközi konferencia-karrierje csúcsának ez az út tekinthető. Megmászta a kínai nagy falat is.

Az életút vége

Amikor gyermekeik felnőttek, jöttek udvarlók, szerelmek... Amikor megházasodtak és elköltöztek, csönd telepedett a házra. Júlia is, László is megszenvedte ezt. Kezdődött az órák hosszat tartó telefonálások időszaka esténként, néha az éjszakba nyúlóan. Menyüket, Kamillát igen kedvelték: ő próbálta meg lelkileg tartani „Atyát”, élete vége felé. Közeledett az a bizonyos hetvenedik születésnapja, ami után már nem tarthatta meg igazgatói posztját, csak professor emeritusként lehetett megtúrt kolléga. Csakhogy „Atyának” negyven éves programjai voltak, hosszú időt igénylő kutatások, mérések. Félt... Detre László végül nem érte meg a hetvenéves kort.

Júliát a görögök segítették át férje halálán is, és az öregedés elfogadásában is. Nem felejtette el történeteit. Aki kérte, annak örömmel segített magánéleti és szakmai kérdésekben egyaránt. Gyakran mondogatta: „Tudod, a sebet nem szabad hagyni, hogy gennyesedjen. Ki kell takarítani.” Sosem volt senki-nek sem elmérgesedett kapcsolata vele, de maga körül sem tűrte a békétlenséget.

Azt vallotta, kegyelmi állapot az, amikor valaki azzal foglalkozhat, ami a szenvedélye. Ki hogyan él, jobban vagy rosszabbul..., de ha valakit fizetnek azért, amit szenvedélyesen csinál, az a teljes elégedettséget hozhatja el az életébe.



Együtt. Balázs Júlia és Detre László
(Családi fotó)

Férje távoztával Júliának megromlott az egészsége, kiszállt a napi tudományból, bár sokat vizsgálta még a csillagokat. Haláláig a csillagvizsgálóban élt.

A halála előtti napon leánya, Villő órákig ott volt mellette a kórházban. Újra elmondta neki az Atreuszok átkának intő történetét, ami végül a trójai háborúba torkollott.

A csillagda későbbi igazgatója, Balázs Lajos szerint, ha egy nyugati országban élnek, talán Nobel-díjra terjesztették volna őket föl, házaspárként.

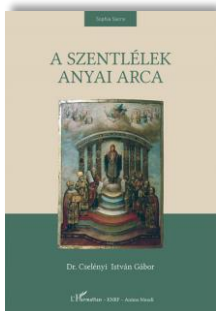
Zeusz feltámasztotta Héraklész halála után, és megbecsülése jeléül az égre küldte. Mai napig csodáljuk ott a Herkules csillagképet. Júlia férjéről, Detre Lászlóról kisbolygót neveztek el naprendszerünkben (Detre).

Talán Balázs Júlia „égi megkoronázása” sem várat sokáig magára.

A családban a csillagászati vonalat végül unokája, Detre Örs Hunor vitte tovább, aki 2008 óta a heidelbergi Max Planck Institute of Astronomy munkatársa.

(Köszönet Detre Villőnek és Detréné Lombay Kamillának a családi történetek elmeséléséért.)

Szemle



CSELÉNYI ISTVÁN GÁBOR: A Szentlélek Anyjai arca

BUDAPEST, 2021, L'HARMATTAN KIADÓ, 274 OLDAL, 41 SZÍNES KÉPTÁBLA

A kötet a Sophia Sacra interdiszciplináris sorozat első tagja, amely a lét női aspektusára irányítja a figyelmet. Cselényi István jeles filozófus és teológus, görögkatolikus pap, aki, mint családos ember jól ismeri az ember evilági életét is, az Egyház életével együtt. Jóllehet a jelen könyvismertetés írója nem teológus, de évtizedek óta figyelemmel kíséri a szerző tudományos teológiai- és filozófiai munkásságát. Ismeri a katolikus Egyház tanítását és életét a századok során, vagyis az egyháztörténelmet, amelyet sok vita kísért és kísér ma is. Mint művésztörténész, ismerem az egyes korszakok egyházi művészeti pártolását, vagyis, a jézusi tanítás művészi megjelenítésének különböző tartalmi és formai követelményeit és magukat az elkészült alkotásokat. Az Egyház szót, a magyar nyelvű szövegben, szívesen írom nagybetűvel, mert Jézus, a kereszténység megalapítója egyetlen egyházat alapított, és ezt a magyar nyelv, minden más nyelvel ellentétben, egyedül állóan hangsúlyozza az egy szócskával. S az egy szónak nincs ebben az alakban többes száma, azt egy másik szó, a több szócska fejezi ki. S mivel a kereszténység a 20–21. században jelentős kihívásnak van kitéve, napjainkban felerősödött az egység igénye, amit az ökumenikus mozgalmak aktivítása jól jelez. Cselényi professzor könyvét olvasva is egyértelmű, hogy az ő kutatása is az Egységet kívánja szolgálni, amikor rámutat a görög és a latin Egyház közös bibliai forrására. Az 1054. évi kelet-nyugati egyházszakadás után egyre jobban szétvált az addig egységes kereszténység a jézusi tanítás egyes részeinek hangsúlyozásában, amely a művészi ábrázolásban nyert látványos megjelenítést. Az ortodox filozófia és teológia mind a mai napig erősebben hangsúlyozza a kereszténységben a misztériumot. Az ábrázolások szimbólumokat jelenítenek meg, amelyek csak jelezni kívánják a hit titkait, és nem ábrázolni, mivel azokat a földi ember el sem tudja képzelni. Az én országom nem e világról való (Jn 18:36), – mondja Jézus Pilátusnak. S ennek megfelelően az ortodox és a görögkatolikus vallás szertartásai és a templomaikban jelen lévő művészet is jobban hangsúlyozza a misztériumot. A nyugat-európai társadalmak gyors társadalmi-gazdasági fejlődése az elvilágosodás felé haladt. A művészetben már a 14. században, a Trecento évtizedeiben jelentkeznek a látványt követő ábrázolási törekvések, amelyek a 15. századi reneszánsz művészetben felerősödnek. Noha az Egyház ugyanazt a Bibliát olvassa és tanítja keleten és nyugaton, de az evilági érvényesülés, a látvány sátáni kísértése egyre jobban hatalmába keríti az embereket, vagyis a látványt valóságnak fogják fel, s így a művészet is egyre inkább ezt a látszatot ábrázolja a szemmel nem látható lényeg helyett. A 18. századi nyugat-európai barokk művészetben jelentkező misztikus tendencia is, nagy részben, a színpadiasság, a felszíni érzelmek látványosságát szolgálja. A perspektíva bravúros ismerete és alkalmazása révén lehetővé váló illuzionista ábrázolásmód – a társadalom fokozatos elvilágosodása révén, a művészetben megjelenik az evilági

események ábrázolása is. Isten mellett, majd a 19. század végétől – Isten helyett is – a földi uralkodókat dicsőítik, és az evilági gondolatokkal foglalkoznak a képzőművészek a megrendelők óhaja szerint.

A 20–21. században, főképpen az ateista diktatúrák bukása után, napjainkban újra megerősödnek a lélek belső mélységét szolgáló, az Isten országát építő művészi törekvések az irodalom és a képzőművészet minden ágában.

Útmutatóik az orosz pravoszláv filozófusok – teológusok, mint Pavel Florenszkij, Szergij Bulgakov és a filozófus Szolovjov, – és a nyomdokaikon, szerényen, halkán, de nagy elhivatottsággal megszólal Cselényi István tanár úr, a teológus-filozófus.

A Bevezető soraiban egy verset közöl, amit több mint félévszázaddal ezelőtt írt az édesanyjának Anyánapjára, Anyai arcod címmel.

„Egyetlen vérkeringés/nincs te meg én külön.” – kezdődik a vers, és így végződik:
„Egyetlen ölelésben/te, én és a világ,/a tündöklő Egészben egyetlen tiszta láng.”

A kötetet élvezettel olvastam. Örömmel töltött el a mű logikus szerkezete, az egyes fejezetek világos felépítése, és az egész mű előadásának könnyen érthető, tiszta magyar nyelvezete, valamint a kétezere éves katolikus egyház tanításának képi ábrázolásainak, a szöveggel párhuzamos bemutatása. Az idézett képi ábrázolások, valamennyien, az 1054. évi kelet-nyugati egyházszakadás utáni időben készültek, a kettévált egyházszervezet keleti ill. nyugati felében. Nagyobb részük a keleti Egyház megrendelésére keletkezett, s ezek a jézusi tanítás elvontabb gondolati tartalmát sugározzák. A nyugat-európai 14–16. századi példák, ezzel szemben, – így a kötetben szereplő Jan van Eyck genti oltára, Michelangelo: Ádám teremtése freskó a vatikáni Sixtuszi kápolnában, Grünewald Isenheimi oltára és még a 17. századi Rembrandt: A tékozló fiú hazatérése című kép is, az ábrázolás célját, a hit elmélyítését a keleti ikon-festészet elvétől eltérően kívánja szolgálni. Cselényi István rámutat az említett képek elemzésénél, hogy, bár rejtetten ugyan, de jelzik, hogy ismerik a Biblia, a jézusi tanításnak a keleti keresztény értelmezését is, amelyben teljesebben jelentkezik Isten mindenkefelettsége. A nyugat-európai művészet a 14–15. századtól fokozatosan, formailag, új ábrázolási elvet követ, új útra tér, amint ezt a fentiekben bemutattam. Egyre fontosabbnak tartja a gondolat konkrét látványban megnyilvánuló, emberközeli, az emberi szem által felfogott, a látszatban megjelenő ábrázolását. A Szentháromságos Isten második személyének emberként való megjelenése, földi anyától való, emberi születése a földön, fokozatosan a századok során, arra készíti a nyugat-európai filozófiai-teológiai gondolkodás nyomán a képzőművészeket, hogy Jézust és a Vele kapcsolatos eseményeket a földi látvány szerint ábrázolják. S a 19. századra a nyugat-európai művészetet ez a látvány-kép uralta. Jóllehet a teológiai gondolkodás, a római katolikus Egyházban is, mindvégig hangsúlyozta Jézus és a világ látható és láthatatlan mivoltának valóságát, sajátos egységét, a képzőművészetben azonban támogatta az emberi szem látványát követő művészi ábrázolást. Az említett 14–15. századi példákban még jól felismerhető az Isten atyai és anyai jellemvonásainak, vagyis a teljes igazságnak az ábrázolása. – Michelangelo az Ádámot teremtő Isten alakja mögött, egy női szellemi lényt is ábrázol, aki a teremtő lelket, az isteni Bölcsességet, a Szófiát jelentheti. – Rembrandt a bűnbánóan hazatérő tékozló fiút átölelő apa bal kezét női kézként

ábrázolja, míg a jobbjá férfikéz. Ezzel fejezi ki, hogy Isten a tökéletesség teljessége, az apai és anyai szeretet egységével fogadja vissza a vagyont eltékozolt fiát. Az ortodox egyház ikon-festészete, amely nem ismeri az ábrázolások térbeli megjelenítését, már eleve hangsúlyozza a műalkotás látomás-jellegét. A 20–21. század európai művészetében az ikon-festészet széleskörű elterjedése, s az új művészeti irányzatokban az ábrázolások síkszerű, testetlen megjelenítése arra utal, hogy Európa szeretné visszanyerni a transzcendentális világ iránti érzékét. A Kárpát-medence Magyar Királyságának művészetében, amint erre Cselényi atya rámutat, a reneszánsz korban, 1500 körül készült csíksomlyói kegyesborban és annak ma is eleven tiszteletében ott van a láthatatlan világ valóságos hite. Biztosan nem véletlen, hogy éppen egy magyar teológus tekinti élethivatásának a keleti és a nyugati kereszténység teológiai gondolkodás újraegyesítését, hidat képezve a keleti és a nyugati kereszténység között. Mind ezt a Biblia beható ismeretében teszi, idézve főképpen a zsoltárokat és az Ószövetségi írásokat. S folytatja az Újszövetségi örömhír, az Evangéliumok adott helyeinek felmutatásával. A jeles tudós teológus ezen idézetek alapján helyezi könyve középpontjába a Szentháromságos Isten harmadik személyének, a Szentlélek Istennek a szerepét a Világ teremtésében és az emberiség megváltásában, üdvözítésében. Ez a Lélek, az Isteni Bölcsesség, görögül Hagia Szophia, latinul Sapientia, – amely néven a középkori Róma máig nagyhírű egyetemét nevezik, nyomában pedig a katolikus egyház 1990-ben alakult budapesti egyetemét és azt követően a magyar alapítású erdélyi, marosvásárhelyi egyetemet nevezik. A Bibliában a Szófia kifejezetten a végtelen Jóság, Irgalom, Szeretet megtestesítője, amely az emberi gondolkodásban az anyaság jellemzője. Ez az Isteni Bölcsesség ragyogja be a közelmúltban megújult 11. századi Kijevi székesegyházat a szentély félkupolájában, az arany mozaik háttér előtt tündöklő, káprázatosan sugárzó nőalakban, az Isteni Szófia.

Cselényi professzor könyvének címlapján a Szent Bölcsesség ikonját ünnepélyes csarnokban, oszlopok által tartott épületben ábrázolt ikont látunk. A Bölcsesség Háza épített magának, – idézi az ikon címe a Bibliát. A Szent Bölcsességhez hét lépcső vezet, különböző színű koncentrikus körívek alakjában, amelynek fokain olvashatjuk a hét erény nevét: Hit, remény, szeretet, tisztaság, alázat, jóság, dicsőség! Az Oszlopok előtt hét jeles ószövetségi vezető áll, Mózes, Áron főpap, József, Ezaiás próféta, Dániel próféta, Dávid király és Jeremiás próféta. Ők tanúskodnak, ők segítik az emberiséget – a Biblia Istentől sugalmazott írásai szerint leginkább a Szent Bölcsesség felé. A Szófia apoteózisát a „Ház” felett megjelenő mennyei látomás koronázza, amelyben az Atyaisten felhőkkel övezett, angyalokkal kísért, fénylő alakja száll le a Szófia fölé. A kép Isten fénylő világának a csodáját jelzi, amely éppen a Szófia által már a földi világban is jelen van, a földi ember számára azonban még titkokkal van tele. Ez a Szentháromságos Egy Isten világa, amelyet az ortodox teológia alapján a bizánci művészet, mindenekelőtt Andrej Rubljov igyekezett a leginkább megsejtetni.

A földi szférában, a mai ember számára a Szentháromság egységét leginkább az Apa–Anyá–Gyermek egysége közelíti meg, amint erre Cselényi István teológusi évekkel világosan rámutat.

A középkori magyar művészetben, főképpen a 14–15. században, egy sajátos ikonográfiai ábrázolási típus, amelyet Szent Zsófia a három lányával címen tart számon a hazai művészettörténet. Ez az elnevezés is a Család hasonlatával közelíti meg Isten világát. A görög Σοφία/Szófia szót a magyar nyelv Zsófiára változtatta. Ő az Anya, aki határtalan szeretettel öleli át a három lányát, kik a Hit, a Remény és a Szeretet, a három isteni erényt jelképezik, hasonlóan a fentiekben említett ikonhoz, amely Cselényi atya könyvének címlapján látható. Ez az ábrázolás főképpen a Kárpát-medence északkeleti rész-

ében ismert, ahol az ortodox vallás a bizánci művészettel együtt, az államalapítástól, Szent István királytól kezdve, – többé-kevésbé, mindvégig jelen van. Az újszülöttek névadásában is egyre gyakoribb a görög Sophia névadás Európában, amely hazánkban – jelenleg - egymás mellett szerepel a Zsófia azonos jelentésű, magyar nyelvű változatával. Bár korunkat nem jellemzi a névválasztásban a szó jelentésének tudatosítása, de elvezethet hozzá.

Prokopp Mária



CRISTINA SIMONELLI: *Eva, la prima donna. Storia e storie* BOLOGNA, MULINO, 2021.

„Elnevezte Életnek (*Vita*), mert [ő lett] minden élők anyja” (*Vetus latina*)

Cristina Simonelli aki 2013 és 2021 között volt az Olasz Női Teológusok Egyesületének elnöke és jelenleg is patrisztikus teológiát tanít Veronában valamint a milánói Észak-Olaszországi Teológiai Karon, az *Éva, az első nő. Történet és történetek* című könyvében Éva nyomában vezeti az olvasót: felidézi őt a szövegek labirintusából, megmutatja összetettségét és megszabadítja a félreértésektől. Éva nemcsak a történelem első rossz lánya, aki meggondolatlanul eldobta magától a Paradicsom lehetőségét, ezzel rossz hírnévre tett szert, hanem ő az emberiségnek útravalóul megígért elveszett harmónia megtestesítője, öröksége ma is erőt ad a nőknek, elgondolkodtatja a férfiakat, illetve a nemi sztereotípiák és előítéletek dekonstrukciójának újabb eleme.

A szerző szerint Éva erőteljes figura, különböző, már-már ellentmondásos aspektusokkal bíró polimorf alak, de ez már csak így van az archetipusos alakokkal. Ahogy Chimamanda Ngozi Adichie *Il pericolo di un'unica storia* [Egy kizárólagos történet veszélye] című könyvében felhívja a figyelmet, hogy az egyedi/egysíkú történetektől mindig kell tartani, mert még ha szépek is, a sokféleségük elvesztése kellemetlenségeket okoz, még akár szörnyeket is generálhat. A Teremtés könyve óta márpedig Évát „megkettőzték”, feloldották, az egyes újraértelmezésekben összekeverték, továbbá feltűnik más elbeszélésekben is. Olyan karakter, aki sok arcban és sok valóságban bontakozik ki, amíg el nem veszíti önmagát, de újra önmagára lel, saját megsokszorozott képében. De mégis, hol van Éva? A történelem és a történetek milyen ráncba zárták? Vénuszhoz hasonlóan csábító, tudásvágyában merész, alattomos, mint a kígyó, az Édenből való kiűzetésében kétségbeesett és anyaságában hatalmas. Tertullianus, az ókeresztény egyház egyik legfontosabb és legbefolyásosabb személyisége egyik írásában Évát az ördög ajtajának nevezte, aki először szegte meg az isteni törvényt. Ezzel persze nemcsak Évát, hanem Éva leányait is más színben láttatta és becsmérő szavakkal illette a női nemet. A Biblián kívüli kommentárok lapjain megjelenik egy Éva előtti „Éva” is, Lilit, az autonóm nő, aki még a szexuális kapcsolatokban sem engedelmeskedik a férfinak, egy kicsit démon és egy kicsit boszorkány. Éva alakja ezenkívül a keresztény újraértelmezésekben összefonódik egy másik „Évával” szélsőséges és sajátos formában: az istenszülő Szűz Móriában, akit csak „második Évának” hív a teológia, ő fordítja meg Éva nevét (lásd AVE Maria).

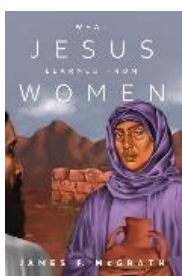
Simonelli munkája mintha egy „várkastély” lenne, ahol a különböző, egymással egybenyíló szobákban bepillantást kapunk Éva titkába. Bizonyos értelemben egy többszobás útvonalat kínál egy olyan térkép alapján, amely lehetővé teszi, hogy az olvasó barátságosan elveszzen és felbukkanjon a szabadban, mint a reneszánsz labirintusokban. Az „előcsarnokban” a Teremtés könyvének vonatkozó elbeszélését veszi szemügyre, amelyet joggal tekint olyan „alapszövegnek”, amely megalapozza a későbbi újraértelmezéseket. A további „szobákban”, ahol a szerző szerint nem szabad nagy rendre számítani, sokrétű szakirodalmat is segítségül hívva foglalkozik Éva alakjának legfontosabb dimenzióival (párkapcsolat, bűnbeesés, anyaság), és kialakítja hipotézisét, miszerint az Éden nem eredet, hanem eredeti, nem a múlt, hanem a várt, megígért jövő, amely hajnalban kezdődik, és összeköti a forró éjszakát a fényes nappallal.

Simonelli hivatkozik Marija Gimbutas (1921–1994) litván-amerikai régészre, aki a neolitikum és a bronzkor kultúráit vizsgálva az „ősi anyai korszakok” jeleit követte. Gimbutas jobban kedvelte ezt a terminológiát, mint a patriarchátus mintájára megalkotott matriarchátus megjelölést. Ezt a kutatást folytatta Riane Eisler is, aki megalkotta a *gülánia* fogalmát, a görög *gü* (nő) és az *an* (férfi) gyökök felhasználásával, hogy jelezze a harmónia korszakának nyomait, amelyben nem az egyik nem dominál a másik felett, hanem a különbözőségek szimfóniája uralkodik. Simonelli meggyőződése, hogy a bibliai beszámolókhöz hasonlóan a legmegfelelőbb igeidő nem a múlt, sem a távoli, sem a közeli múlt, hanem a jelenben szilárdan gyökerező jövő. Ezért is lehet, hogy maga Eisler is felveti az eredetileg általa kidolgozott témát a 21. századi oktatásról szóló tanulmányában, amely szükséges ahhoz, hogy az emberiség „egy olyan társadalmi modell felé haladjon, amely a környezeti fenntarthatóságon, az erőszakmentességen, a multikulturalizmuson és a nemek közötti egyenlőségen alapul”. A szerző értelmezésében a *gülánia* tehát nem a múlt elhalványult emléke, hanem a jövő ígéretes formája, amely felé a jelennek haladnia kell.

A szerző ismét a mű elején már hivatkozott *Il pericolo di un'unica storia* című könyvéből idéz, ezzel sajátos keretbe helyezve munkáját: számára a fentebb megfogalmazott hipotézis egyben meggyőződés és remény is: „Azzal a gondolattal szeretném zárni, hogy amikor elutasítjuk egy történetnek a kizárólagosságát, amikor felismerjük, hogy soha nincs egyetlen helyhez sem kötve egyetlen kizárólagos történet sem, akkor mintegy a Paradicsomot nyerjük vissza.” Itt nem feleslegesen megjegyeznünk egy „jottányi” különbséget: Éva nevét a héberben három mássalhangzóval írják (HVH, *Hava*), ami egy „jod” betű hozzáadásával a tetragrammatont (IHVH) eredményezi, Istennek, az Örökkévalónak a nevét. Nem véletlen, hogy a Bibliában Istenhez jól illik az anyai cím is (vö. Iz 49,15), aki teremt, gondoz és életben tart.

Jó szívvel ajánlom Cristina Simonelli új perspektívákat nyitó könyvét mindazoknak, akik szívesen elvesznek és újra megtalálják magukat az Évával kapcsolatos szövegek labirintusában.

Szabó Miklós



JAMES F. McGRATH: What Jesus learned from Women CASCADE BOOKS, EUGENE (OREGON), 2021

James F. McGrath a Cambridge-i és a Londoni Egyetemeken tanult vallástudományt, doktori fokozatát pedig a Durhami Egyetemen szerezte. Jelenleg az indianapolisi Butler University újszövetségi nyelv és irodalom tanszékének vezetője. Számos könyv és tanulmány szerzője, főleg a korai kereszténységgel, a mandaeus-tanulmányokkal, a Krisztus-mítosz-elmélet kritikájával és a tudományos-fantasztikus irodalommal foglalkozó valláselemző munkáiról ismert.

James F. McGrath a *What Jesus learned from Women* című könyvében komolyan veszi Jézus emberségét. A teológusokat mindig is foglalkoztatta, hogy az „istenember” lényében mit is takar az „ember” szó. McGrath hangsúlyozza, hogy a dehumanizáció az evangéliumok súlyos félreértelmezéséhez vezetett. Jézusban ugyanis a keresztény hit joggal látja a „több mint embert”, az emberségre vetett pillantás viszont joggal veti fel a kérdést: *Vajon milyen hatással voltak Jézusra más emberek, férfiak vagy nők?* Mit tanult Jézus a nőktől? Azoktól a nőktől, akiket sokszor nem vettek emberszámba, akiknek nevét kihagyták a történetekből, mellőzték (ha éppen nem elnyomták) hangjukat, Jézusra gyakorolt hatásukat pedig elhanyagolták. Amikor feltesszük a könyv címében foglalt kérdést, akkor McGrath szerint hirtelen megoldódnak azok a rejtélyek, amelyek a történelem során mindig is nyugtalanították az evangéliumok olvasóit.

Szerzőnk az élvonalbeli bibliatudományt egy történelmi fikció elemével és a nagyközönség esetében indokolt írói leleményességre apellálva életre kelti az Újszövetségben szereplő nők történeteit, és új megvilágításba helyezi Jézus alakját is. A történelmi fikcióval McGrath „arra törekszik, hogy a bizonyítékokat teljes mértékben komolyan vegye, és összeegyeztethető legyen velük, ugyanakkor a definíció szerint mégis arra van szükség, hogy túllépjen rajtuk, hogy feltárja az elhallgatásokat, kihagyásokat és részleteket a múltó említések körül”. A fiktív elbeszélések megalkotásában nagyban támaszkodott a női kutatók és olvasók kórusára. Megközelítése nyitott és nem kényszerítő erejű, hiszen célja a Biblia integritásának megőrzése.

McGrath egy olyan utazásra invitál bennünket, amely az édesanyjával, Máriával kezdődik, és Jézus egyik kísérőtársáról, egy Johanna nevű asszonyról szóló beszélgetéssel zárul, aki ott állt Jézus keresztjénél a többi asszonnyal. A kezdő történet azonban Jézus édesanyjától tovább vezet nagymamája házáig, akit a hagyománnyal együtt szerzőnk a szomszédos Szefforisz (ma: Tzippori) városába képzel el. Ha valaki felkeresi a mai Szefforisz maradványait, festői, pompás romokat, feltárt római főutat, mellékutakat és középületeket láthat. Nyilván a maradványok nem mind és kizárólag Jézus korából származnak, de több abból az időből való. A római színház romjai kapcsán egyesek úgy vélik, hogy a színelőadásokat akár Jézus is látogathatta. Az evangéliumok nem beszélnek arról, hogy Jézus járt volna ebben a városban, éppen ezért aki turistaként vagy zarándokként Szefforiszban jár, automatikusan felvetődik a kérdés: *Miért nem számolnak be erről az evangéliumok, vagy miért hallgatnak róla?* Ha az egyes fejezeteken keresztül belemegyünk a hit és a képzelet hívogató játékába, válaszokat keresünk arra, hogy vajon mit tanulhatott Jézus például a nagymamájától a városi életről és a nem-zsidókkal való együttéléstről? Mit tanulhatott Johannától? Befogadó látásmódot, amely szembeszáll Jézus korábbi etnocentrizmusával. Bár az evangéliumok ilyen találkozásokról nem szólnak, mégis elképzelhetőek. Mária és Anna után beleshetünk Jézusnak a száamáriai, a szír-föníciai asszonnyal, a vérfolyásos asszonnyal és a tizenkét éves lánnyal való találkozásába, ott lehetünk bethániai Márta és Mária házában, együtt nézhetjük kíváncsian Jézus reakcióját,

aki látja, hogy az özvegyasszony pénzét az utolsó vasig is templomperselybe dobja. Természetesen a sorból nem hiányozhat a házasságtörő asszony, Mária Magdolna és Johanna sem.

A monográfia szerzője úgy teremt kapcsolatot a különböző bibliai szövegek között, hogy az olvasó új meglátásokhoz jut és megbecsülés ébred benne az Újszövetség nőalakjai iránt. Így a számáriai asszonyhoz (Jn 4) korántsem házasságtörő bűnösneként közelít, akit mindenki elkerül a városában. Ha ugyanis így lenne, miért menne vissza vele együtt mindenki, hogy találkozzon Jézussal? Ehelyett olyan valós személyként lép elő, aki Jézus egyik tanításában megjelenik (vö. Mk 12,18–27): egy alkalommal a szadduceusok azt kérdezték Jézustól, hogy kinek a felesége lesz a halottak feltámadása után az a nő, akit hétszeres sógorházasságban adtak férjhez. János evangéliumában nincs meg ez a történet, de ott van a számáriai asszony története. McGrath szerint ez a nő sógorházasságban élt, és az egyik testvért a másik után adták hozzá mindaddig, amíg nem maradt olyan testvér, akivel törvényesen házasodhatott volna.

Sara Parks írja: „Történészekként semmit sem tehetünk azért, hogy megváltoztassuk azt a tényt, hogy a forrásanyagaink férfiközpontúak. Ami elveszett, az örökre elveszett. Ennek ellenére nagyon sokat tehetünk a rendelkezésünkre álló anyag saját olvasatainkkal kapcsolatban.” Ebben kiváló McGrath könyve. Segít felismerni a nők szerepét a bibliai történetben, valamint kitágítja krisztológiai gondolkodásunkat is. Az evangéliumi elbeszélések csonka és merev történetek lehetnek, ám ha felfigyelünk bizonyos biblikus, kulturális nyomokra és hajlandók vagyunk használni a képzeletünket, akkor valami értékeset tudhatunk meg ezekről a nőkről.

Az utószóban McGrath feladattal bízta meg az olvasót: „Amit most felfedeztem, hogy ezt megtettem, valóban izgalmas volt, és remélem, hogy az olvasók is motiváltnak érzik majd magukat, hogy folytassák ezt a nyomozást, és úgy gondolkodjanak Jézusról, mint aki tanult és tanított is, és figyeljenek azokra a nőkre, akiktől tanult, és arra, hogy mit tanítottak neki.” James McGrath szerint, ha Jézus nem volt képes tanulni másoktól, akkor nem volt igazán ember. Ez a könyv egy tanulási folyamatba vonja be az olvasót. *Tolle, lege, vedd és olvasd!*

Szabó Miklós

J. Újváry Zsuzsanna

„Szenvedély és hűség – Zrínyi Ilona”

Egy történelmi színmű margójára

2021. július 9-én a Batthyány család Tigris utcai kúriájában, a *Magyar Női Unió* meghívott vendégei számára ismét egy maradandó élményt adó előadás került színre; Hedry Mária *Szenvedély és hűség. Zrínyi Ilona* című egy hangra írt színművét láthattuk Majzik Edit Jászai Mari-díjas művésznő címszereplésével. A darab rendezője Árkosi Árpád Jászai Mari-díjas művész, a díszletet és a jelmezt Libor Katalin tervezte, a zenét a régizene egyik kiváló szakértője, Rossa Levente szerezte, a producer a Klebelsberg Kultúrkúria Marczibányi Téri Művelődési Központ.

Hedry Mária író a *Tündér Míra* című színpadi művében – amelyet 2013-ban a Veszprémi Petőfi Sándor Színház mutatott be először – a természet védelméről ír, ám a darab mégis a feltétel nélküli hűségről, az önfeláldozásról és a bátorságról szól. Ezek a mélyen gyökerező és az emberi méltóságot hűen tükröző eszmék a legfontosabbak a *Zrínyi Ilona* színműben is. Az író elmondása szerint barát-nője, Juhász Róza színész és rendező kérésére írta meg a darabot, amely egyben a 2016-os Zrínyi-évhez is kitűnően illeszkedett, tiszteleg a Zrínyi család hazaszeretete, szolgálata előtt. „Együtt választottuk ki egy szép nyári estén Zrínyi Ilona személyét. Tulajdonképpen a színésznő kedvéért csináltam. Akkor még fogalmam sem volt, milyen nehéz fába vágom a fejszemet, hiszen nem vagyok történész” – nyilatkozta az író a *Felvidék.ma* hírportálnak.¹

A darab ősbemutatójára a budapesti Klebelsberg Kultúrkúriában került sor 2016. szeptember 25-én, hogy majd szerte a Kárpát-medencében, határon innen és túl is láthassa a nagyérdemű közönség. A darab 2017 telén a kassai Thália Színházban,² majd a vajdasági Zentán vendégeskedett,³ de bemutatták a kárpátaljai Munkácson, Beregszászon, később a vajdasági Magyarokanizsán és Topolyán is.⁴ A dráma 2020-ban érkezett Jókai Mór városába, a szlovákiai Rév-Komáromba. Ekkor a címszerepet nem a kitűnő alakítást nyújtó Juhász Róza, hanem a „beugrásra” felkért Jászai Mari-, Déryné- és Domján Edit-díjas színművésznő, Majzik Edit játszotta. Majzik a korábbi nagysikerű címszereplő játékát csupán filmen látta. Kérésére az író a szövegen még némi változtatást, tömörítést is eszközölt. Ez a bemutató olyan remekre sikerült, hogy Tarics Péter újságíró a következőképpen kommentálta: „Majzik Edit szívbe markoló alakítása azt jelezte számunkra, hogy teljesen azonosult Zrínyi Ilona egyéniségével, jellemével, lelkivilágával. A művésznő saját gazdag érzelmvilágával és sokrétű színészi eszköztárával olyan hiteles Zrínyi Ilona-képet állított elénk, amely páratlan a mai magyar színpadon.”⁵ Ezt a laudációt én magam is megerősítem. A színésznő kitűnően érzékeltette és érzékeltette a közönséggel Zrínyi Ilona egyéniségét, sorsának tragikus voltát, amelyet azonban ő fennkölt módon, sosem csüggedve, hanem Istenben bízva, mély alázattal és szeretettel élt meg – kiváltva a közönség csodálatát és a katarzis legmagasztosabb élményét.

A szerzőnő Zrínyi Ilona életét olyan mértékben bele tudta helyezni a kor történelmi valóságába – Hedry Mária elmondása szerint egy évig folytatott történelmi kutatást és szakirodalmi búvárkodást –, hogy a történész sem róhat fel anakronizmust, jóllehet a szépírónak megadatik a történelmi hűségtől való

eltérés, az ún. költői szabadság. Az író azonban ezzel nem élt, sőt olyan drámát alkotott, amely egyszerre történetileg hiteles, és irodalmilag is remekmű. Bizony jó lenne, ha a középiskolai tananyagba is beillesztenék, vagy legalábbis a diákok színházi élményei között szerepelne.

Zrínyi Ilonát egy hajó fedélzetén látjuk egyedül, tulipános utazóládáján ülve, amint férjével, Thököly Imrével utazik száműzetésük helyszínére, a kis-ázsiai Nikomédia felé. Ez az előadás helyszíne és egyúttal a keretjátéka is. Sem betegeskedő férje, sem kíséretük tagjai ekkor nincsenek jelen a színen, Thökölyt prémes köntöse szimbolizálja, amelyet az asszony gyakran megölel – ez igazán kitűnő rendezői megoldás. Az éjszaka csendjében Zrínyi Ilona életének főbb eseményeit eleveníti fel, csapongó fantáziájában mégis ott a logika. E lényeges pontokból bontakozik ki a rendkívüli személyiség portréja, aki hűséges Istenhez, hazájához, a szabadság eszméjéhez, családjához, kötelességtudat tölti el, ugyanakkor anya és szerelmes asszony egy személyben, aki repesve várja, hogy fiatalabb férje kiváltsa őt hosszúra nyúlt bécsi fogságából és követhesse őt a száműzetésbe. Ám oroszlánként harcol kisfiáért is, és nem engedi, hogy ura politikai túszként elküldje őt a Portára. Feltétlenül és alázatosan hű házastársához, de gyermeke érdekében akár tűzbe is menne; ezt a lelki vívódást, emésztő tüzet a színésznő remekül átérezte és megjelenítette a közönségnek. Az író jól láttatja Thököly és a török szövetség kétes és nehéz kérdését is, amelyet azzal próbál feloldani, hogy a szabadságért mindent fel kell áldozni: a „*Cum Deo pro Patria*” – jelszóval hímzett zászló a színpad másik fő kelléke. A néző a bonyolult politikai helyzet megértéséhez is kap fogódzókat, hiszen a 17. század utolsó harmada tele van háborúkkal: a törökök és a Habsburgok, valamint a kuruc felkelők hadakozása zajlott akkor az élet.

A szereplők – különleges rendezői megoldásként – a hajófedélzeten lévő ablakok kinyitásával lesznek láthatók; a középső fenti ablakban Zrínyi Ilona életének legfőbb vezérlője, Szűz Mária és alatta a kis Ferkó (II. Rákóczi Ferenc) képe – szimbolikusan kerültek egymás alá, központi helyre. Egy másik ablakban balra fent apja, Zrínyi Péter, alatta első férje, I. Rákóczi Ferenc. Édesapját és nagybátyját, Frangepán Ferencet Nádasdy III. Ferencsel együtt végezték ki 1671-ben Bécsújhelyen, illetve Bécsben a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételükért. Zrínyi Ilona, még a száműzetés éveiben, álmában is gyakran látta kivégzett édesapját fej nélkül – erről Thököly leveléből szereztünk tudomást. A hatalmas családi vagyont is elkobozták, Zrínyi Ilona édesanyja a fogságban megőrült, kishúgát zárdába dugták. Férjéért, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelemeért, akihez elmondása szerint nem szerelemből ment férjhez, de hű asszonya volt, az összeesküvésben való részvétele okán a Habsburg uralkodó, I. Lipót császár és magyar király súlyos fejtárgyat követelt: anyósa, Báthory Zsófia és ő maga is, aki hozományát adta oda, 400 ezer forintot fizettek. A Habsburgok megölték, tönkretették családját. A jobb oldali fenti ablakban végül egy angyal vagy angyalszárnyú kisgyermek – Zrínyi Ilona halott gyermekeit jelképezi –, lent másik élő gyermeke, Julianka képe.

A dráma Zrínyi Ilona életének főbb pillanatait eleveníti meg. A tulipános ládából előkerülnek ezek szimbolikus tárgyai is – menyasszonyi ruhában esküvőjén, Munkács várában látjuk, ahogy mulat a násznép, és szerelmes asszonyként várja a boldog beteljesülést, majd Thököly török fogsága ejti kétségbe. A bukás után Zrínyi Ilona Munkács várát mint gyermekei és férje birtokát, egyúttal a szabadság szimbólumát védelmezi elszántan, „*Európa legbátrabb asszonyaként*”, fejedelemasszonyként. Bátorítja és parancsokat oszt a katonáknak, gyógyítja a betegeket, sebesülteket, pedig ő maga is esendő asszony, hiszen állapotos. Ezután jön a végtelen gyötrelm: kisbabája meghal, majd Munkács várát két és fél évi ostrom után fel kell adnia a Habsburg vezérnek. Őt és gyermekeit Bécsbe hurcolják, majd az ígélet dacára elszakítják gyermekeitől, még magyarul sem levelezhet. Mikor végre 1692 januárjában Thököly Heisler tábornokért

cserében kiváltja őt a fogságból, összezsomagolhat és indulhat ura után a messzi száműzetésbe. Itt is fel-felvillan jellemének nagysága: a várva-várt találkozás nagyszerűségét erősen csorbítja Thököly hűvösége, aki szerelmes ölelés helyett gyakorlati dolgokat kérdez hűségese asszonyától: „Hoztál-e bort?”

A darab egyik csúcspontja és katarzisa a központi nőalaknak 1692. január 8-án írt búcsúlevele szeretett fiához, akitől személyesen el sem búcsúzhatott; 12 évesen szakították el tőle, és soha többet nem találkozhattak: „Nincs a világon szebb és dicsőbb dolog, mint a becsületes név és a jó hírnév! Ez soha meg nem hal, hanem örökké él. A földi javak elveszhetnek – az nem baj –, de aki a becsületét elvesztette, mindenét elvesztette (...) Bárhová vet a sors, maradok mindenütt és mindenkor a te forrón szerető anyád: Zrínyi Ilona.”⁷

Mind Zrínyi Ilona, mind fia így élt és halt meg – idegen földön, megalkuvás nélkül, becsületét megtartva. Milyen üzenete van a darabnak? Erről a bravúros alakítást nyújtó színésznő vallomását idézzük fel. Így vall: „Az előadás minden gondolata üzenet. Számomra döbbenetes az a tapasztalás, mintha semmit sem tanultunk volna saját történelmünkéből: a nagy szenvedély, a hazaszeretet, a vállalás, a hűség – ezek nem közhelyek, hanem valós, élő fogalmak. Ma is komoly valóság tartalmuk van. Ez az előadás az egyenességről, a tisztességről, a becsületességről, a politikai folyamatok tökéletes ismeretéről szól. Nagyon fontos, hogy odafigyeljünk egymásra, hogy összetartsunk, összefogjunk, tisztelni, becsülni tudjuk egymást, ne a hibákat keressük egymásban, és nem kell mindenkinek mindenhez értenie, úgy vélem – erről is szól a monodráma. (...) Rendkívül felelősségteljes, lelkiismeretes, érzékeny nő volt, ugyanakkor nagyon kemény és határozott. Lavírozott a kötelességtudata és a gyermekei között. Mindig megdöbbenek azon, hogy Zrínyi Ilona tizenkét éves korában látta utoljára a fiát, II. Rákóczi Ferencet, és ez a fiú – tizenhárom évvel később – visszatér, és megcsinálja a magyar szabadságharcot. Ez az anya annyit tudott adni tizenkét év alatt a gyermekének, hogy mindezt véghez vigye.”⁸

Jegyzetek

¹ NAGY Emese írása. <https://felvidek.ma/2017/02/zrinyi-ilona-vendegeloadas-a-kassai-thaliaban/>, 2017. február 16. (Megtekintés ideje: 2021. 07. 23.)

² Uo.

³ 2017 áprilisában Zentán a Zentai Magyar Kamaraszínházban is bemutatták. *Szabad Magyar Szó*, 2017. április 06. <https://szabadmagyarszo.com/2017/04/06/zrinyi-ilona/> (Megtekintés ideje: 2021. 07. 23.)

⁴ Csendir Viktor írása. <https://pannonrtv.com/rovatok/kultura/zrinyi-ilonarol-lathatott-monodramat-nagyerdemu-magyarkanizsan,2019?> (Megtekintés ideje: 2021. 07. 23.)

⁵ TARICS Péter írása.

<https://korkep.sk/cikkek/kultura/2020/09/26/nagysikeru-zrinyi-ilona-monodrama-komaromban/.KORKEP.SK> (Megtekintés ideje: 2021. 07. 23.)

⁶ Ezt a címet XIV. Lajos adta Zrínyi Ilonának.

⁷ A búcsúlevélből idézi: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *Thököly Imre és Zrínyi Ilona ifjú évei*. In: Res Publica Confoederata. Tanulmányok Zrínyi Ilona születésének 375. és halálának 315. évfordulója tiszteletére. (Szerk.: Őze Sándor, Szelke László). Budapest, 2018, Szent István Társulat, 11–27, 27. o.

⁸ TARICS Péter I. m.

Kerekasztal

Nők és férfiak a sportban

Kerekasztal-beszélgetés Kovács Saroltával és Faragó Tamással (a beszélgetés szerkesztett változata)

2021. november 8-án Székesfehérvárott, a Titkok Házában, a nyilvánosság előtt megtartott beszélgetésre és interjúra invitáltuk dr. Faragó Tamást, a Nemzet Sportolója címmel kitüntetett olimpiai, világ- és Európa-bajnok magyar vízilabdázót, edzőt, valamint Kovács Sarolta olimpiai bronzérmes és világbajnok öttusázó sportolónót.

A beszélgetést a Kortárs Női Reflexiók Fóruma rendezte, dr. Major Gyöngyi elnöknő részvételével.

A kerekasztal témája: a nők és a férfiak sporthoz fűződő sokrétű viszonya. Sztereotípiák és tapasztalok összevetése. A különbségek felbukkanása, mindez az edző és a sportoló szemszögéből. Kultúrába, életstílusba ágyazva, a személyesség közvetlenségével, felszabadult eszmecsereben, a tapasztaltság és az önreflexió hitelességével.

A beszélgetés koordinálására Szili Csaba Gergely középiskolai tanár, Fejér megyei önkormányzati képviselő, a PPKE BTK doktorandusza vállalkozott. Szili, a moderátor Kovács Saroltát rég nem látott kedves ismerősként üdvözölte, hiszen a fiatal sportolónó abban az iskolában végzett, ahol Szili Csaba Gergely hosszú éveken át tanított magyart és történelmet.

Csaba: *Hogy érzed magad, Saci?*

Saci: Köszönöm kérdésedet, most már jobban, ugyanis túl vagyunk az első három hónapon, átléptem már abba a periódusba, hogy tényleg nagyon élvezem. El is kezdett nőni a hasam, úgyhogy érzem már a változást.

Csaba: *Nagyon örülünk neki, és sok örömet kívánunk a kismamáságban. Sajnos mi, férfiak, Tamással nem tudunk ilyen élményekről beszámolni. Viszont kideríthetjük majd, hogy milyen női csapatot edzeni és irányítani? Egyébként, ha jól tudom, a civil életben is hölgykoszorúban teltek az elmúlt évtizedek. A feleséggel és a hármassal: két lánnyal és egy fiúval. Mit jelent az, hogy a civil életben hölgyek veszik körül?*

Tamás: Szeretem a nőket, de az az igazság, hogy manapság a nők is úgy vannak, hogy végre van egy férfi, aki szereti a nőket... Ami az otthoni életemet illeti, harmóniában élünk. A Nők megteremtik a harmóniát. Azonkívül, hogy mindenféle feladatuk van, képesek ezt a harmóniát, a család fogalmát és a tényleges családot fenntartani. Tévedés a férfiaknak tulajdonítani a család fogalmát, mert valójában a nők azok, akik ezt megteremtik. Már azzal is, hogy alapvetően genetikailag programozottak arra, hogy az utódokat elsősorban ők neveljék.

Nem kell tagadni, sőt az állatvilágból is tudjuk, hogy a hím előtt-utóbb lelép. De ennek megfelelően a nők fel vannak vértézve azzal a tudással, hogy bármi történjék is, képesek legyenek arra, hogy a gyerekeket, az utódokat felneveljék. Ennek megfelelően, hogy dicsekedjek, tegnap volt a 25. házassági évfordulónk. 25 éve megkértem a feleségem kezét, és a következő 25 évre is szerettem volna bizalmát élvezni. Igent mondott – örültem neki. Szóval, azt hiszem, hogy a család fogalmában egy apának a nő közelsége – főleg hogyha lányai vannak – igen jó dolog. Eleve azt szokták mondani, hogy a lányok az apjukra hasonlítanak, csak szebb kiadásban. Ez nálunk is igaz. Szépek, okosak és csinosak a lányok. És hát természetesen pontosan tudják, hogyan kell csábítani, mert az is női tulajdonság, és ebbe az is beletartozik, hogy az apát hogyan kell meghódítani annak ellenére, hogy az elvem a következő: „az anya jár, de az apát ki kell érdemelni.” Én ennek megfelelően élem a családi életemet, és a lányok pontosan tudják, hogyan kell ezt kiérdemelni.

Csaba: *Saci, hozzád fordulok, és a civil életeddel kapcsolatosan kérdezem: annyit tudok rólad, hogy katonacsaládban nőttél fel, és ez meghatározza az embert. Egy katonacsaládban felnőtt fiatalnak, aki ráadásul sportoló, biztosan kell lovagolnia és lőni... Tehát értelemszerűen kemény és férfias sportot választ majd.*

Ilyen körülmények között ki tud-e alakulni – és hogyan – a nőiség? S hogyan tudta a gyermekkorod óta megélni a női szerepet úgy, hogy mellette élsportoló lettél?

Saci: Hú..., a kérdésedre elég sok minden eszembe jutott. Amikor elkezdtem sportolni, volt egy nagy szívfájdalmam, erre azóta odafigyelek. Igen, lehet, hogy bennem is kialakult tényleg ez a tudat, a nőiség és hogy nő vagyok. És fontos, hogy úgy nézzek ki, mint egy nő. Egyébként azt, hogy a versenyre úgy megyek el, hogy kívül-belül is jól érezzem magamat... Nos, ezt nehéz volt elfogadtatni azzal a kilenc fiúval, akikkel együtt edzem. Egyébként is az öttusa valóban férfias sportág, miként a katonaság. Mivel kilenc fiúval edzem, egy kicsit a gondolkodásom is más. De hát, így is nőttem fel.

Viszont mindig bennem volt az az igény, hogy nőies legyek. Úgy érzem jól magam, amikor elmegyek versenyre, hogy ha rendben van a körmöm, a hajam. Régen műszempillám is volt. Ez nagyon sokszor ütközött az edzési programmal, de elfogadtattam a fiúkkal. Nekem ez fontos, és nekem úgy kell mennem egy versenyre, hogy odafigyelek magamra. Ma már úgy állnak ehhez hozzá, hogy: „Saci, kész vagy? Megvan a hajad? Mehetünk?”

Akkor tudok teljesíteni, ha tudom és érzem, hogy jól nézek ki.

Szóval, harmadikos koromban már busszal jártam edzésre, és uszodából jöttem-mentem. Ekkor volt a nagy szívfájdalmam. Ilyenkor mindig vizes volt a hajam, sapka fel, kabát behúva..., majd a buszon nem értem el a csengőt. Megkértem egy hölgyet, hogy jelezzen nekem. Mivel ő sem érte el, szólt a mellette lévő férfinak, hogy segítsen már a kisfiúnak megnyomni a jelzőt. Ezt, hogy kisfiúnak néztek, annyira a szívemre vettem, hogy a mai napig, ha sapka van a fejemben, a hajamnak mindig ki kell lógnia egy picit. Azóta nagyon figyelek erre. Mivel sportolok, ezért egy kicsit fiúsabb, izmosabb alkat vagyok, de vigyázok arra, hogy látszódjon, nő vagyok.

Vannak az öttusában olyan lányok, akik eléggé férfiasnak tűnnek kívül-belül. Az olimpián én is elengedtem ezeket a dolgokat. Volt, hogy bementem az öltözőbe. Az egyik lány spirálozta a szempilláját az úszás után. Erre elmosolyodtam. Láttam a tekintetén, hogy azt hiszi, rossz szándékkal mosolygok, pedig dehogyanis, én is ezt csináltam régen. Két szám között sminket igazítottam. De ez most tényleg nem érdekelt. Az edzés és a verseny rovására ez most mégsem mehetett.

Csaba: *Ezt akár küldetésnek is felfoghatjuk. Tamás, hogyha kicsit odadobhatom a labdát, az előbb említetted, hogy a férfiember úgy van jól, ha szereti a nőket.*

Tamásnak azonban könnyű dolga volt. Úgy tudom, a korszak férfiideálját köszönhetjük személyében. Például az évtized legszexisebb sportolói közé választották a '70-es, '80-as években.

Tamás: Nem olvastam, de igaz.

Csaba: *Ez persze nem feltétlenül csak arról szól, hogy valaki hogyan néz ki...*

Tamás: Ez egy titok. Valójában a sportolók többsége nagyon erős fizikailag. Vannak, akik rendkívül hajlékonyak. Ezt Saci is el tudja mondani. A mai sportban a tehetséget úgy is lehet mérni, hogy valaki rendelkezik-e azzal a tulajdonsággal, hogy egyszerre nagyon erős és nagyon hajlékony. De ez nagyon ritka. Általában éppen ez a gond. A pasiknál is, vannak erősek és vannak gyengédebbek, de alig van olyan köztük, aki egyszerre erős és gyengéd is. Ezért szoktam azt mondani a fiúknak, hogy mivel ez egy hiány, tessék ebbe a résbe benyomulni!

Én ezt próbáltam megvalósítani.

Csaba: *Köszönöm a tanácsot!*

Egyébként mennyire fontos az édesanya szerepe, főleg a korai teljesítményben?

Saci: Hú, nekem nagyon furcsa, mert én igencsak apás vagyok a mai napig. Édesanyám a csendben szurkoló típus.

Tamás: Szerintem embere válogatja.

A természetben az a jó, ha az édesanya lelki gondozására nincsen szükség. Sokféle alkatot, az alkat különböző formáit ismerjük, ami rendkívül befolyásolja a sportteljesítményt. Ennek megfelelően fontos az, hogy valaki egyfajta szeretetben nőjön fel, amit igazából csak a nők tudnak biztosítani. Nem véletlen, hogy a legtöbb ember, ha megkérdezik, hogy „Ki szeretted téged a legjobban?“, azt feleli, hogy a nagymama. Mert a nagymama azért mindenkinél kicsit érzékenyebb. Komplexebb fogalom, mint az anya. Anyámra én úgy emlékszem, hogy mindig meleg volt és puha. Viszont a nagymamám olyan volt, mint akinek nem az a feladata, hogy neveljen, csupán szeretetet sugározzon. Ebből a szempontból szerencsés vagyok. Ettől függetlenül csatlakozom a többiekhez, anyám nem volt egyszer sem kint a vízilabda-mérkőzésen. Az apám is csupán egyszer jött el. Azt hiszem, épp Szentesen játszottunk... Azt mondta: „Tomikám, ezek a népek...!” Az elején nagy ünnepség volt, meg virág. Épp olimpia után történt. A szentesi közönség tombolt. „Tamás, Tomó!” – kiabálták. És minden volt. Az első negyedben lőttem négy gólt... Sajnos, az utóbbi időben, nem tudom, vajon a pénz miatt-e, de sok mellékszereplő jelent meg a sportban. Tehát nem csak kondiedző, segédedző, pszichológus, dietetikus veszi már körbe a sportolót... Én azonban azt szeretem, ha egy sportoló egészséges. Olyan értelemben, hogy azt hozza otthonról, ami alkalmassá teszi arra, hogy a vészhelyzeteket – minden verseny vészhelyzet – lelkileg meg tudja oldani.

Ma pedig már egyenesen divatos is, hogy a sportoló felmentse magát.

Mondok egy példát: 3 m x 90 cm egy kapu, és valaki 5 vagy 6 méterről nem tudja eltalálni. Közben arra hárítja, hogy ő gyerekkorában nem kapott elég puszit... Ez fals.

Az élsport arról szól, hogy mindig jól kell teljesíteni. A nézőt nem érdekli a múlt... De visszatérve a kérdésre: anya csak egy van.

Csaba: *Tehát megegyezhetünk abban, hogy fontos az anyai háttér.*

Tamás: A családmodell nem igazán változott 5000 éve.

Manapság mit vár a férfitől egy nő? Két dolgot, ugyanúgy, mint 5000 évvel ezelőtt. Védje meg a barlangot, és tudja, hogyan kell elejteni a vadat. Semmi mást. Azt, hogy a nők a barlang előtt állnak egy nagy bunkóval, meg hogy otthagyják a gyereket és elmennek vadászni, ez eléggé komikus. Tehát nem változott ez a férfi típus, és a fiamat is így nevelem.

Mondok egy viccesebb példát. Fiunk régóta együtt jár egy nagyon szép kislánnyal. A feleségem kérdezte, hogy hova mennek? Azt mondták, mennek bulizni, előtte beugranak egy McDonald's-ba, esznek valamit. Másnap jön a beszámoló.

A feleségem megkérdezte, hogy hol voltak.

Válasz: buli előtt beugrottunk az egyik étterembe. Erre a feleségem: „Fiam, hát az elég drága étterem!” Majd a fiam felcsattanva válaszolta: „Hát apa mondta, hogy a nő pénzbe kerül.” És én erre alapvetően büszke voltam.

Valóban így is gondolom, a nő pénzbe kerül. A férfinak meg az a feladata, hogy előteremtse tudással, szorgalommal.



Kovács Sarolta, Faragó Tamás

Csaba: *Saci, van-e különbség abban, hogy lányokkal vagy fiúkkal edzel?*

Saci: Egy női csapatot nem is tudnék elképzelni, így, egyéni sportágban. Ha lányok vannak együtt, mindjárt megy a furkálódás, sugdolózás, ami a fiúkra nem jellemző. Mi megszoktuk, hogy egymással nyíltan beszélünk. Egyébként a fiúk mindig azzal szoktak viccelni, hogy azért nincs más lány, mert én kiűztem őket, és az én személyiségen nem bírja, hogy több lány legyen köztünk. Nem tudom, mennyire igaz.

Csaba: *Tamás, nem túl durva sport a lányoknak a vízilabda?*

Tamás: Sosem gondoltam, hogy női szövetségi kapitány leszek, hogy egyáltalán női vízilabdával foglalkozom majd. Valaha sokat jártunk ki Amerikába, főleg Kanadába. Azt vettem észre, hogy ott nagyon régóta népszerű. Ott láttam lányokat az uszodában, és az volt benne a fantasztikus, hogy amikor megláttam, hihetetlenül tetszett: olyan esztétikusak voltak a vízben. Nem úgy, hogy jól néztek ki, vagy helyes volt a kislány, hanem ahogy mozogtak a vízben. Biológiai is, miután a női szervezet kb. 10–15 százalékkal több zsírszövetet tartalmaz, mint a férfi, ennek megfelelően a fajsúlyuk is könnyebb, és ez okozza ezt a könnyedséget... Aztán születtek a gyermekeim, és akkor gondoltam, hogy ez egy adekvát foglalkozás. Igazából sok szakmám van. Állatorvos is vagyok... De valójában csak a nőkhöz és a vízilabdához értek...

A női vízilabdával úgy voltam, és egyáltalán a női sportággal, hogy nagyon sokat fejlődtek. A csajok sok mindent meg tudnak oldani: nagyon szorgalmasak, nagyon tudatosak. Ezért is volt jó velük foglalkozni, mert először is a nő genetikailag elfogadja a férfinak a szerepét, tehát szívesen támaszkodik egy férfire, vagyis ezt a felállást így jó dolognak tartja. Itt az a lényeg, hogy a nők hihetetlenül racionálisak. Mi, férfiak pedig romantikusak is vagyunk; tehát a nők racionálisak, ezért elfogadják és meg is csinálják azt, amit annak tartanak. Mi, férfiak mindig okoskodunk. Lehetsz a világ legjobb edzője, mondhatasz bármit, azt például, hogy valami légvonalban 5 km, ő – egy férfi – akkor is tud egy rövidebb utat.

A két nem közötti különbség sok mindenben megnyilvánul. A nőkkel meg kellett értetni, hogy ez egy igen csak hülye sportág: a vízilabdasapkás nőnél furábban semmi nem nézhet ki. Vagyis egyszerűen hiába törekszel arra, hogy csinos legyél, vagy jól nézzél ki, lehetetlen. De ha mégis megpróbálsz, akkor kirúglak, mert az azt jelenti, hogy te nem a labdára koncentrálsz, hanem arra, hogy jól nézzél ki.

Én igazából azt mondtam: „Csajok, én ezt szeretném, tehát nem fordítva. Azt nem szeretem, amikor az úrinőt játszod a vízben, és amikor kijössz, akkor meg egy proli vagy a szárazföldön. Utána jöhet az affektálás, a riszálás és bármi. Minden belefér, de ha vízben csinálod, az nem odavaló.”

Kábé ilyen szempontjaim vannak, és ezeket megértették a lányok – ez nekem nagyon-nagyon jó.

A koncentráció talány. Egy nő egyszerre több felé figyel. Ez női tulajdonság.

Láttam például a csajokon is, hogy száll felé a labda mérkőzés közben, és látom az arcán, hogy teljesen tisztában van azzal, hogy ki hol ül a lelátón, milyen ruha van rajta, kivel beszélget, és még sorolhatnám... De a labdára nem figyel... Kiabálok neki: „Ági, a labda...!”, és akkor hirtelenjében bejött a képbe a labda. Akkor aztán koncentrált... A férfinél pedig, ha nincs figyelem, akkor vége van. És mi, férfiak alapvetően romantikusak vagyunk.

Csaba: *Saci, mondtad, hogy fiúkkal edzel. Miben vagy te, nőiesebb? Szorgalmasabb vagy, kitartó esetleg?*

Tamás: Tehetségesebb..., ennyire egyszerű... A lényeg az, hogy érzed: mivel nő vagy, vannak olyan tulajdonságaid, amik például a fiúknak nincsenek.

Saci: Hát, egyébként úgy is szokták mondani, és én is érzem, hogy hiába egyéni sportág az öttusa, csapatként működünk együtt. Csakis így tudunk előre jutni. Nekünk azért nagyon jó, mert kitűnő a csapat, és én vagyok az összefogó, szóval, én vagyok az anyjuk. Arra panaszkodnak, hogy ha nem vagyok ott, akkor szétesnek, ha valamit rendezni kell vagy szervezni. Akkor bizony meghalnak. Hívnak

engem, mert képtelenek megszervezni a dolgokat, nem tudják hogyan kell foglalni..., Szóval, tényleg én viszem az anyai szerepet. Én fogom össze a csapatot, én rendezem őket, mindenkinek segítek, szerintem lelki támaszuk is vagyok.

Csaba: *Rájuk is szólsz, ha esetleg valamelyikük nem nagyon koncentrált vagy hasonló?*

Saci: Jaj, hát persze! Szoktam, igen, igen... Elégé nagy szám is van, úgyhogy...

Csaba: *Tamás, a női vízilabdacsapatban hogyan zajlik ez? Az egy dolog, hogy a férfinak kell a vezérszerepben lennie. De nyilván ott is kialakulnak a nők között a szerepek... Ott is biztos van olyan, aki esetleg hangosabb?*

Tamás: Természetesen, ezzel hál' Istennek nem foglalkoztam. Én nem akartam a lelküket meggyógyítani. Nem akartam tanácsot adni, az élet nagyon bonyolult. Én elmondtam a csajoknak, hogy teljesen mindegy, melyik utat választod... Mindegyik nehéz lesz. A végén a gondolkodás van, tehát azt nem fogod és nem tudod elkerülni. Akármelyik úton indulsz el, minden út Rómába vezet. Róma pedig maga a gondolkodás. Tehát ez nemcsak filozófia, ez valójában így is van. Ezt próbáltam a lányoknak elmagyarázni. A vízilabdacsapatnak van két jó tulajdonsága: az egyik az, hogy nálunk mindig létezett hierarchia, de uszodai szinten is. A hierarchia nagyon-nagyon fontos, mert már gyerekkorban kialakítja az emberben azt, hogy hová tartozik, tehát a rangsort, és azt is tudja, ha mondjuk ő a 32., hogy ki a 30. Tehát, ha előzni akar, pontosan tudja, hogy kit kell leghagyni. Ez nagyon fontos – ez a nőknél is így van.

Csaba: *Gondolom Saci, nálatok ez még jobban látszik, hiszen ott rangsor van?*

Tamás: (Tamás folytatta) A hierarchia komplex értelmezés, nem elsősorban eredményt, tudást jelent, hanem személyiséget. A személyiség összetett fogalom, amiben persze egyszerű dolgok is vannak. Nem csak a gondolkodás, végzettség, olvasás, nyelvtudás vagy a szellemesség... Onnan van lefelé és felfelé is.

Ez az uszoda egyik tulajdonsága, a másik pedig az, hogy nincs olyan hazugság, ami előbb-utóbb ki ne derülne. Ezt mindenki tudja az uszodában, tisztában van vele, s féken is tartja az embereket.

A simliséget kizárjuk. Talmi csillagással nem lehet eredményt elérni. Igazi értékekre van szükség, hogy idejekorán figyelmeztessenek arra, milyen hiányossággal rendelkezel. Természetesen ezt én is elmondom... Gyerekkoromban jelent meg például *A Mester és Margarita*, egyebek mellett. Ha valaki azt nem olvasta el, mi lenéztük. Vagy ha nem ment el megnézni egy Bertolucci filmet. Persze akkor még voltak filmek... Belegondolok, hogy mondjuk elmentünk egy Vajdát, Polanskit megnézni: *Kés a vízben, Három ember egy csónakban*...

A nők magukban kialakítják ezt a hierarchiát, és természetesen tisztában vannak a dolgokkal. De a konfliktusokban én nem veszek részt, én nem akarok közreműködni, nem akarok megoldást találni. Nem vagyok erőszakos. Abból indulok ki, hogy a világ úgy igazságos, hogy nem tud mindenki ugyanolyan jól vízilabdázni. Képzeld el azt a káoszt, ha mindenki jól vízilabdázna! Ha nyerni akarsz, akkor hallgass rám, ha nem hallgatsz rám, az se baj, nem fogunk összeveszni. Nem fogok fetrengeni a földön, kiabálni, szitkozódni. Nagyképű vagyok, nem illik hozzám. Ez így nagyon jó. A csajoknak sem könnyű. Ugyanaz, mint a férfiaknál, tehát a két nem ebben teljesen egyforma, elkerülhetetlen a gondolkodás.

Csaba: *Nos, ha megvolt az edzés, felkészültünk, jön a verseny, a mérkőzés. A kimenetel azonban nem mindig az, hogy felkészültünk, aztán nyerünk... Szép lenne, de kudarcra, túrésre is valamiért szükség van. Hogyan dolgozod fel a vereséget, érzel-e abban különbséget, ahogyan a lányok vagy fiúk állnak a kudarchoz?*

Saci: Nem érzem magam annyira hisztisnek. A vívásnál nagyon látszik, hogy ha két fiú vív együtt, akkor ott tényleg van egy győztes, meg egy vesztes. A lányoknál pedig mindig van még valami hiszti is.

Én úgy vagyok a vívásban, hogy nem az adott embert nézem, hanem átlagban. 75%-ban megszűrom az ellenfelem, 25-tel kikapok – ez jó arány.

Nekem teljesen mindegy, ki van a maszk alatt, s talán egy kicsit férfiasabban gondolkodom, mert nagyon sok lánynál azt látom, hogy jaj, csak ő ne szúrjon meg, én meg úgy vagyok vele, hogy az is belefér.

A lányoknál személyesebb ez a dolog. Ez nagyon gyakran elviszi a versenyen őket. Egy fiú és én is úgy gondolkodom, hogy nekem mindegy ki van a maszk mögött. Lehet, hogy kikapok egy gyengébbtől, de egy erősebbet megszűrok, akkor átlagban ez így jónak tűnik.

Csaba: *A kudarc tűrésére kérdeztem. Hogy dolgozod fel?*

Saci: Régen rosszabbul éltem meg... De kell a kudarc ahhoz, hogy előre tudjunk lépni és fejlődünk. Nagyon sokat tanultam ebben az időszakban, pláne most, a pandémia időszakában.

A negatív dolgokban a pozitív oldalt kezdtem látni. És éppen ez segített felállni, ez hozott ki a gödörből. Lassan rájövök, mi miért történt, és miért kellett pont így történnie.

Idén volt egy térdműtetem, utána kaptam egy trombóvizist. Vérröggel – olyan szinten voltam a földön két hónappal az olimpia előtt, hogy belegondolni is rossz. De megerősödtem. Sokat segített a családom és a csapat is, az edzőim is. És fel tudtam állni. Az életben sincs olyan, hogy csak felfelé megy az ember. A kudarc-tűrés nem is nemi jelleg, hanem egyén és típusfüggő. Ha építkezni akarunk, akkor jó, ha nem megyünk egyre lejjebb.

Csaba: *Tamás, van-e különbség a női és a férfi vízilabdacsapatok kudarc-tűrésében, -feldolgozásában?*

Tamás: Bevallom őszintén, nem érzékelem. Csak a saját tapasztalatomat tudom a csajoknak is elmondani, ugyanúgy, ahogy a férfiaknak is. Alapvetően a hívó lelkemből fakad az, hogy a kudarcot nem arra használom, hogy rinyáljak. Elsősorban üzenetként fogom fel. Az ember egyrészt mindent meg kell, hogy tegyen..., amit pedig csinál, azt a lehető legjobban tegye! Utána pedig fejtse meg az üzenetet. Ha ez a kettő párosul, akkor tovább tud majd lépni egy új tapasztalattal. Mert még a hülye is tanul a mások kárán. Illik a saját károdon is tanulni.

A sport kimerítette az utóbbi időben a lehetőségeit. A tehetség, a sok edzés, differenciált edzés, étkezés..., mindenféle van... Szellemi irányba fejlődik a sport, itt mese nincs. Olyan ez, mint amikor lódotorként kimentem az üggető pályára. Ott sétáltak a lovak, és habitus alapján a győztest valamilyen szinten mindig föl lehet ismerni. Ezt a habitust kell kialakítani mindenkiben. Valamilyen szinten. Akkor egyben lesz a teste és a lelke, és abból lehet meríteni.

Csaba: *Mentálisan van-e különbség? Például a tavalyi spanyol–magyar meccsen szakkomentátor voltál, és szakértőként is nyilatkoztál utána. Az elődöntőben a lányok kikapnak, majd a bronzmérkőzésen sikeresek voltak. Akkor azt fogalmaztad meg, hogy egyik pillanatról a másikra szétesett a csapat – lehet, hogy ez a női vízilabda bája.*

Vannak bájai a női vízilabdának?

Tamás: Igen, vannak. Persze néha a hímsovinizmusom akaratlanul előjön. Főleg a női sportágakban veszem észre a jelenséget: minden rendben van, minden megy, és akkor hirtelen egy csaj fölnezi a nézőterre, és látja például, hogy a pasija egy másik nővel beszélget. Na, akkor vége a mérkőzésnek... Számítalan ilyen eset van... A női lélek ilyen szempontból lényegesen törékenyebb. Mi, férfiak – ha mérkőzés közben azt látjuk, hogy a feleségünk vagy a barátnőnk mással kacérkodik – föl sem vesszük...

Persze majd otthon! Otthon számolunk. (Mosoly.)

Csaba: *Saci nálatok, nőknél mennyivel hullámzóbb a teljesítmény?*

Saci: Ez annyira igaz. Még verseny közben is tud az eszem másfele járni... Biztos, hogy egy férfi sportolónak csak a sport létezik, csak a sportra koncentrálni, csak azt csinálja, amúgy se tud több felé figyelni. Nekem volt úgy, például futás közben, hogy végigvettem a másnapi tennivalóimat, azt, hogy kit kell felhívnom, hova kell mennem... Máshol járt a fejem. Egy nőnek kalandoznak a gondolatai. Annyi mindenre tudunk egyszerre koncentrálni.

Ám az összpontosításnak kulcsszerepe volt az olimpián. Azért is volt jó, hogy ennyi fiúval voltam körülvéve, hogy ne engedjek be külső gondolatokat, zajokat. Hiszen egy nő egyből komplikál, számol. Ott, a zárószámnál egy burkot próbáltam vonni magam köré. Semmit nem engedtem be... Se jót, se rosszat, csak magamra koncentráltam és a feladatomra. Egyik pillanatban hallottam, ahogy a lelátóról Martinek János szurkol nekem. Kivettem a hangját, ez már nem volt jó... Aztán láttam, hogy egy „kék” jön mellettem, az olasz lány. Akkor hányadik is lehetek? Aztán: „Úristen, nem szabad kombinálnom”, és visszazártam – szerencsére.

Csaba: *Ez az, amit Tamás is mondott, hogy azért a sokféle figyelésből adódhatnak nehézségek is. Tamás, sok olyan nővel találkoztál, aki elment szülni, és azután visszatért a vízilabdához? Megváltoznak? Mások lesznek?*

Tamás: Erősek lesznek. Van egy felfutó fázis. Az ember úgy gondolná, hogy miután minden, ami a teremtés – mert a gyerek is egy teremtés – csak úgy jöhet létre, mint mondjuk a Borsos Miklósnak valamelyik szobra. Meglepő módon van egy felfutási rész, ami aztán hormonálisan is nagyon erős tartalmat ad a nőknek – boldogságot nyújt, aztán az élet utoléri, és utána kezdődik majd a hullámvölgy.

Csaba: *Megváltozik a nő személyisége?*

Tamás: Hát, én ezt nem tudom úgy nézni...

Csaba: *Tehát a teljesítményre koncentrálsz. Mégis, jellemző-e a vízilabdában több gyermek után visszatérni, és továbbra is jól teljesíteni?*

Tamás: Vízilabdáról van szó, egy marginális sportágról, ami ráadásul csapatsportág. A nők pontrólpontra tudják, mikor mit akarnak elérni a vízilabdával az elején, a közepén, majd jön az egyetem, Amerika. Aztán férjhez menni. A nő igazából... Kiteljesedik. Ezért, másodlagos lesz a sport.

Csaba: *Nem tolják ki esetleg a gyermekvállalást?*

Tamás: Épp aktuális, hisz a világ egyik legjobb játékosa, Keszthelyi Rita eldöntötte, hogy most anya lesz. Innentől már nem is olyan magától értetődő a dolog... Miután pontosan tudjuk biológiailag, hogy a két legérzékenyebb sejtünk a petesejt és az ondósejt. Valójában meg vagyunk mérgezve... Tehát, szó szerint mérgezve vagyunk, így aztán a petesejt sem, az ondósejt sem vezényszóra működik. Hiába van az a régi klasszikus elképzelés, hogy először karrier, aztán majd eljön ennek az ideje, meg annak az ideje... Orvosi nyelvre lefordítva a pározó képesség nem egyenlő a nemzőképességgel. Tehát, amikor már szeretnének babát, akkor ez nem biztos, hogy összejön. Családcentrikus vagyok, a nemzet sportolójaként mondhatom, hogy hazafi is vagyok. Nem tagadom... Ennek megfelelően pedig, igenis az én lelkemben természetes, hogy minden generációnak vállalnia kell a következő generáció felnevelését. Ez egy morális, Istentől kapott feladat. Teljesíteni kell! Ennek megfelelően azt gondolom, és a csajoknak is azt mondom, hogy igen, ha úgy gondold... Legyen gyereked! Köztudomásúlag a szerelemgyerekek nagyon szépek... Mert én mondom, ha nekiáll egy nő cselezni, akkor sajnos kiszolgáltatott helyzetbe kerül...

Csaba: *Saci, ezt most tőled kérdezem. Tamás azt mesélte, hogy amikor olimpiai ezüst- és bronzérmes volt, akkor úgy nézett ott a pódium legfelsőbb fokára, hogy egyszer onnan szeretne majd lenézni.*

Tamás: Így van.

Csaba: *Tamásnak persze egyszerű volt, közben nem kellett gyermeket szülnie... De Saci, neked eljön életed meghatározó élménye, az anyaság. Utána azonban visszatérhetsz. Visszatérsz?*

Saci: Igen, már többen kérdezték az olimpia után is. „Bronzérem. És van feljebb?” Van feljebb, és ez akár maradhat is a cél. Most viszont érzem magamon, főleg így, hogy növekszik bennem a kis manó, hogy a család lesz az elsődleges, az öttusa pedig másodlagos. Kimarad egy év? Az sem baj, a család-alapításra szeretnék koncentrálni. Van még két évem, és vissza tudok jönni, de ha nem, akkor sem leszek szomorú. Nekem ez a bronzérem felért egy arannyal, szóval akkor se leszek szomorú. Igaz, a páromnak is van egy önző gondolata, mivel ő mindig is szeretett volna nekem szurkolni egy olimpián. Két és fél éve vagyunk együtt, Japánra nagyon készült. Szeretett volna kijönni és szurkolni a haverokkal. Mondta, hogy Párizs is nagyon közel van, reméli addigra már lecseng a Covid-járvány, s jöhet drukkolni. Azonban tényleg az a legelső, hogy a család rendben legyen. Ha vissza tudok jönni, visszajövök, de ha jön a második baba, akkor meg jön... Én nem ódzkodom ettől.

Csaba: *Hallottad a tanácsot! A legfontosabb az, hogy boldog anya legyél.*

Azt gondolom, hogy nagyon tartalmas beszélgetést sikerült összehozni. Reggelig tudnám így folytatni... De átadom a szót Gyöngyinek!

Gyöngyi: Köszönöm szépen! A folyóiratunk december 22-én indul. Lényeges, hogy a ciklikusság elve szerint a négy évszakhoz kötöten jelenik meg napfordulók, illetve napéjegyenlőségkor. A nő-férfi teljeségről szól. Az első szám az idén jön ki. Itt ül mellettem a szerkesztő asszony. Arról beszéltem neki, hogy az első számban mindenképpen szeretném, ha a Faragó Tamás úrral készült beszélgetést közölhetnénk. Egyszer, nagyon régen láttam ugyanis egy interjút Önnel (Tamás felé fordulva), ami bennem nagyon mély nyomot hagyott. Pontosan arról beszélt, hogy tulajdonképpen más a lányokat, más a fiúkat edzeni. Egy vereségből bizonyára másként lehet a fiúkat kihozni, és másként a lányokat. Nem biztos, hogy a lányokat keményen „ostorozni” kell, ahogyan az sem, hogy a fiúkat dédelgetni, mert akkor esetleg a következő meccsen még nagyobb önbizalommal még nagyobb kudarcba fognak belezuhanni. A lányoknak pedig lehet, hogy kicsit finomabb hangvétellel kell segíteni felállni.

Tamás: A lányok szeretnek beszélni, a férfi nem... Ha beteg, ha lelki baja van, nem akarja megosztani. Ti, csajok imádtok beszélni, tehát itt az a nagy gáz, ha egy férfinak ezt végig kell hallgatni. Ezt a csoportterápiát mindig is folytattam, de úgy, hogy csajok, beszéljétek meg, majd utána találkozunk...

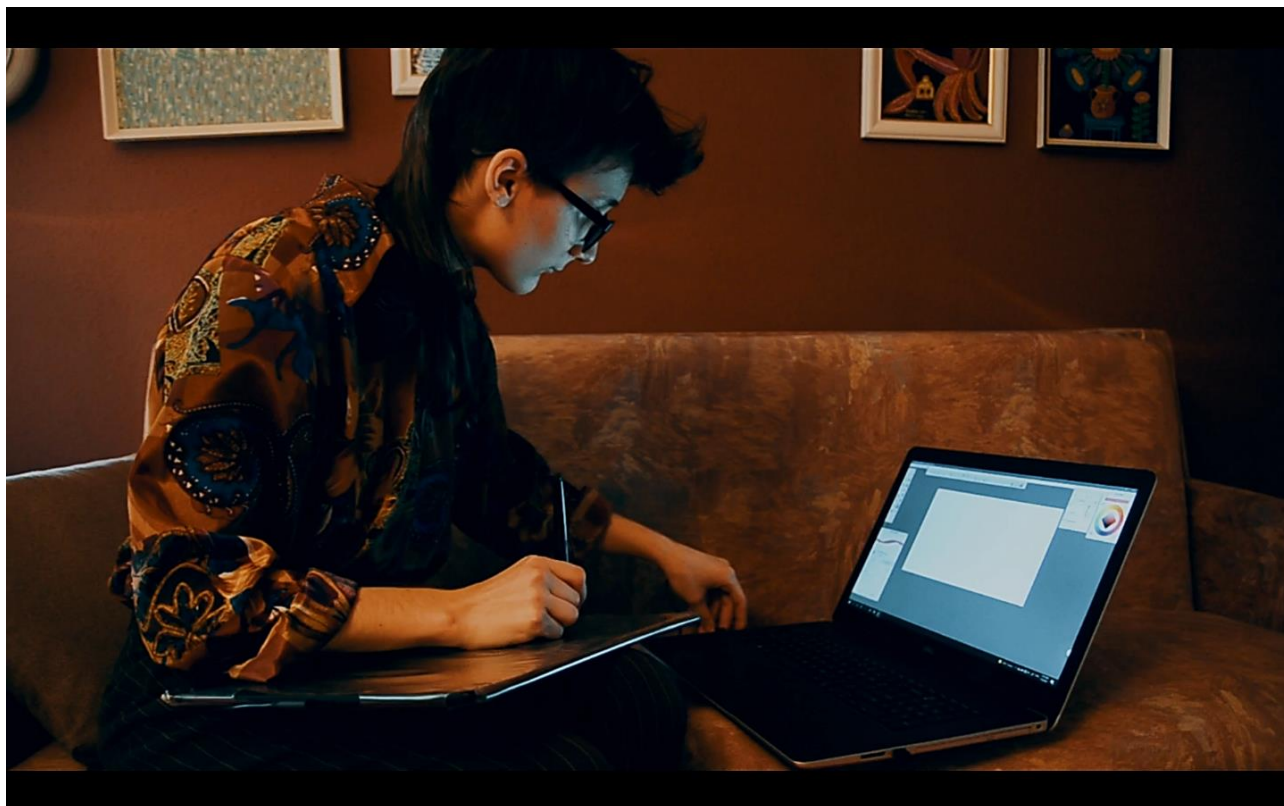
Gyöngyi: Igen, Ön nagyon sokat tud a női lélekről, annak működéséről. Nem szeretnék patetikusnak hangzani, de számomra akkora érték ez, hiszen az, hogy a nők valamit tudnak a fiúkról, azt gondolom, hogy jellemzőbb, mint fordítva – de az, hogy egy férfi tényleg ennyire ismeri a női lelket, és ennyire odafigyel, és ennyire próbálja a nőt nőként kezelni, ez számomra a siker kulcsa lehet sokkal átfogóbb értelemben is. Méltányolni azt, hogy egy nőnek más az idő- és a térérzékelése, más a logikája, más a világa – más a lénye –, de éppen ebben a másságban része, ugyanolyan része a valóságnak, mint ahogy a férfi. Ráadásul a férfi is bölcsőbb, ha tud erről a logikáról, ha nyitott arra, hogy felfedezze és megismerje ezt a másik univerzumot. Saci viszont az a sportoló, aki a női identitásától nem elvonatkoztatva tud harcolni, versenyezni és győzni.

Azt gondolom, hogy ennek a beszélgetésnek éppen ez adta meg a lényegét.

Tamás: A nőikkel, tudod mi a probléma? Az, hogy a nők továbbra is a férfiktól várják a megoldást... Ezt próbáld nekik elmondani, hogy függetlenül, megint visszatérünk az eredeti feltevésre. Nem akarok továbbmenni, ez egy komoly kérdés... Tudjuk, hogy identitásháború van. Tudjuk, hogy kulturális, nemi és nemzeti kérdések merülnek fel ebben az identitásháborúban, de alapvetően az identitás és a fogalmak háborúja is zajlik. Na, most képzeljétek, arra gondoltam, hogy van honismeret... És gyerekeim vannak, kitűnő tanulók, a két csaj Közgázra jár, a fiam az ELTÉ-n jogra, két nyelvvizsgájuk van, húsz évesek. Tehát tip-top gyerekek. Viszont egy könyvet nem olvastak még el! A sznobizmuson túl vagyok, mert én abból indulok ki, hogy a kultúra mégiscsak nagyon fontos. Tehát, nekem ott van egy könyvtár, a klasszikusok... És ez itt most tulajdonképpen éppen a fogalmak háborúja..., vagyis nem fogalmazásra kell, sokkal inkább fogalomóra.... Mégpedig általános iskolában. Mert amíg olvastunk, főleg klasszikusokat, addig pontosan tudtuk, hogy mit jelentenek ezek a szavak, tehát azt, hogy nő, férfi, boldogság, hős, haza, gonosz... De miután az emberek nem olvasnak, így alapvetően a fogalmakat másként és máshonnan kapják. Főleg az internetről. Ezért az jutott eszembe, hogy milyen jó gondolat lenne, ha az általános iskolában nem fogalmazás-, hanem fogalomóra lenne, bár az is kéne, mert a gyerekek azért egyetemi végzettség ellenére sem tudnak magyarul – ez persze más kérdés –, a fogalmakkal nincsenek tisztában...

S itt jön a nő szerepe, mert azt mondja nekem a lányom: „Apa, ez túlzás...!” Mert én azt mondtam: figyeljétek, csajok! Énnekem addig pasit ne hozzatok ide, amíg nincs olyan, aki olvasta az *Anyegint!*... Na, most ez azt jelenti, hogy soha nem hoznak egy pasit sem, tehát manapság nem lesz olyan férfi, aki olvasta az *Anyegint*, miközben az az egészben a döbbenetes, hogy én Szentpéterváron, az oroszoktól várom az európai kultúra megmentését, mert ott még létezik kultúra...

Tanja Rakić metamorfózisa
Beszélgetés Tanja Rakić fiatal képzőművésszel



Rendező: Szerda Zsófi

Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2021

Link: <https://youtu.be/nttwu0U44xY>

Egy új világ küszöbén?

Detre Örszel Major Gyöngyi beszélget
a James Webb űrteleszkóp fellövéséről



Rendező: Orosz Attila

Kortárs Női Reflexiók Fóruma, 2021

Link: <https://youtu.be/osPKrE9V2Bw>

 TABLE OF CONTENTS

Editor's Foreword / Szerkesztői köszöntő	4
Winter	
<i>Makovecz, Anna: Mártély in November</i>	6
Dance Art	
<i>Sziráky "Nocturne"</i>	8
Literature	
<i>Short Stories of Zágorec-Csuka, Judit</i>	9
<i>Bíró, Tímea: Moldavia (excerpts)</i>	16
Visual and Applied Arts	
<i>Mészáros, Erzsébet: Women</i>	21
<i>Hungarian Association of Tapestry Artists: European Universum</i>	22
<i>Works of Tóbiás, Klára, Sculptor</i>	23
Science	
<i>Szabó, Géza: Depiction of the Woman on Jug No. 2 of the Nagyszentmiklós Treasure–Possibilities of Interpretation Based on Caucasian Archaeological and Ethnographic Parallels and Recent Research Findings</i>	33
<i>Antalfai, Márta: The Fairies and Witches of Fairy Tales in the Light of Analytical Psychology</i>	46
<i>Hajnády, Zoltán: Sacred and Demonic Female Characters in the Context of Russian Poetics</i>	64
<i>Keller, Péter: The Motif of Life Dedicated to Others in the Female Characters of Gárdonyi</i>	77
<i>T. Ládonyi, Emese: St. Lucy's Day Traditions in Contemporary Use</i>	86
<i>Kiss, Károly: Our Future or Our Doom? (About Artificial Intelligence)</i>	92
Female Portraits	
<i>Tóth, Dávid: "Thus Reaching the Stars"- Story of the Life of Balázs, Júlia, the First Hungarian Female Astronomer, Based on Family Members' Reminiscences</i>	99
Review	
<i>Cselényi, István Gábor: The Female Face of the Holy Spirit (Prokopp, Mária)</i>	106
<i>Cristina Simonelli: Eva, la prima donna. Storia e storie (Szabó, Miklós)</i>	110
<i>James F. McGrath: What Jesus Learned from Women (Szabó, Miklós)</i>	112
<i>J. Újváry, Zsuzsanna: Zrínyi, Ilona – Passion and Faithfulness. A Drama for One Voice. Thoughts about the First Night</i>	114
Round Table	
<i>Women and Men in Sports. A Discussion Led by Szili, Csaba Gergely with Olympians Kovács, Sarolta and Faragó, Tamás</i>	117
Talents' Forum	
<i>Interview with Young Visual Artist Tanja Rakić</i>	127
Popularising Science	
<i>On the Eve of a New World? Major, Gyöngyi's Discussion with Detre, Örs about the Launch of the James Webb Space Telescope</i>	128